

PROJEKAT TRGOVINSKE I TRANSPORTNE OLAKŠICE NA ZAPADNOM BALKANU FAZA 2

OKVIR ZA UPRAVLJANJE ŽIVOTNOM SREDINOM I DRUŠTVENIM PITANJIMA (ESMF) CRNA GORA

Novembar 2022.

Sadržaj

1	REZIME	5
2	UVOD.....	7
2.1	Kratak opis projekta	7
2.1.1	Ciljevi	7
2.1.2	Komponente.....	8
2.1.3	Implementacioni aranžmani.....	9
2.1.4	Vremenski okvir i budžet.....	9
2.2	Ciljevi ovog Okvira za upravljanje životnom sredinom i društvenim pitanjima	9
2.3	Osnovni podaci o zemlji.....	11
3	OSNOVNE EKOLOŠKE KARAKTERISTIKE PODRUČJA PROJEKTA	12
3.1	Geografska, topografska i geološka karakterizacija	12
3.2	Klima.....	12
3.3	Klimatske promjene	12
4	DRUŠTVENO-EKONOMSKE KARAKTERISTIKE PODRUČJA PROJEKTA	13
4.1	Administrativna organizacija	13
4.2	Demografija.....	14
4.3	Zaposlenost	15
4.4	Imigracija	17
4.5	Ekonomija	17
4.6	Namjena zemljišta i svojina nad zemljištem	18
4.7	Saobraćaj i putni prelazi i granični prelazi	19
4.7.1	Granični prelazi:	29
4.8	Izvori prihoda i siromaštvo.....	30
4.9	Ranjive grupe	32
5	PRAVNI OKVIR	36
5.1	Zahtjevi Svjetske Banke	36
5.1.1	Okvir Svjetske banke za životnu sredinu i društvena pitanja (2016)	36
5.2	Pregled ekoloških i društvenih zahtjeva u Crnoj Gori.....	40
5.2.1	Postupak procjene uticaja na životnu sredinu	40
5.2.2	Propisi o upravljanju otpadom.....	42
5.2.3	Propisi u oblasti građenja.....	42
5.2.4	Propisi o uslovima rada.....	42
5.3	Regulatorni okvir za putne prelaze.....	43
6	INSTITUCIONALNA STRUKTURA	45
6.1	Institucije nadležne za zaštitu životne sredine.....	45
7	PROCJENA UTICAJA PROJEKTA NA ŽIVOTNU SREDINU I DRUŠTVO	46
7.1	ESS standardi relevantni za Projekat.....	46
7.2	Preliminarna identifikacija potencijalnih uticaja na životnu sredinu i društvena pitanja (E&S uticaji) sa predloženim mjerama ublažavanja	47
7.3	Ekološki i društveni zahtjevi	49
7.4	Proces ekološkog i društvenog skrininga (korak-po-korak)	49
7.4.1	KORAK 1: Skrining podprojekta i klasifikacija rizika	49
7.4.2	KORAK 2: Priprema podprojekta	50
7.4.3	KORAK 3: Priprema i objavljivanje ESIA, ESMP i ESMP kontrolne liste	50
7.4.4	KORAK 4: Ugradnja ESMP-a i ESMP kontrolne liste u tendersku dokumentaciju.....	51
7.4.5	KORAK 5: Implementacija, nadzor, praćenje i izvještavanje	51
7.5	Ekološka i društvena revizija (Audit) za aktivnosti koje su već započete	51
7.6	Upravljanje radnom snagom	52
7.7	Praćenje i izvještavanje	52
8	POSTUPAK JAVNIH KONSULTACIJA	53
	ANEKSI.....	54
A.	Generički plan upravljanja životnom sredinom i društvenim pitanjima (ESMP) za Projekat	55
B.	Indikativni pregled sadržaja ESIA.....	60
C.	Indikativni pregled sadržaja lokacijski specifičnog ESMP-a	62
D.	Obrazac za socijalni skrining	65
E.	Zapisnik sa javnih konsultacija	68

Lista tabela

Table 4-1 Key demography Information	14
Table 4-2 Unemployment population and rates in Montenegro	15
Table 4-3 Employment rates in Montenegro and Podgorica and Bar 2018	16
Table 4-4 Employment rates per main activities	17
Table 4-5 Average income and consumption of households in Montenegro	30
Table 4-6 Poverty risk index in certain groups of population.....	32
Table 4-7 Employment and activity of men vs. women in Montenegro and Podgorica	33
<i>Table 11: Waste Generated by the Activities Potentially Included by the Project</i>	<i>42</i>
<i>Table 13: Institutions Relevant for Environmental Protection in Montenegro</i>	<i>45</i>
<i>Table 14: ESSs considered relevant for the TTFP project at the time of the Project appraisal</i>	<i>46</i>
<i>Table 15: Description of project components with potential E&S impacts</i>	<i>47</i>
<i>Table 16: Preliminary identification of environmental and social impacts of proposed sub-projects</i>	<i>48</i>

Lista slika

<i>Figure 1: Geographical map of Montenegro</i>	11
<i>Figure 3: Geotectonic position of central Balkan peninsula, between Moesia plate and Adriatic Sea</i>	Error! Bookmark not defined.
<i>Figure 4: Map of protected areas in the DRB in Montenegro</i>	Error! Bookmark not defined.
<i>Figure 5: Assessing Due Diligence on Subprojects</i>	Error! Bookmark not defined.

Skraćenice

E&S	Environmental and Social
EEA	European Environmental Agency
EIA	Environmental Impact Assessment
EHSG	World Bank Group Environmental, Health and Safety Guidelines
ESCP	Environmental and Social Commitment Plan
ESMF	Environmental and Social Management Framework
ESMAP	Energy Sector Management Assistance Program
ESMP	Environmental and Social Management Plan
ESF	Environmental and Social Framework
ESSs	Environmental and Social Standards
GEF	Global Environment Facility
LMP	Labor Management Procedure
OP	Operational Procedure
O&M	Operation and Maintenance
PIU	Project Implementation Unit
RP	Resettlement Plan
RPF	Resettlement Process Framework
SCCF	Special Climate Change Fund
TTFP	Trade and Transport Facilitation Phase 2

1 REZIME

Pozadina projekta

Projekat predstavlja Fazu 2 Programa Trgovinske i transportne olakšice na Zapadnom Balkanu (TTFP), kojim se podržavaju zemlje Zapadnog Balkana – Srbija, Sjeverna Makedonija i Albanija u fazi 1, te Crna Gora, Kosovo i Bosna i Hercegovina u fazi 2 – u usklađivanju njihovih politika sa EU Zelenim dogovorom (EU Green Deal), kroz aktivnosti koje promovišu automatizaciju trgovinskih procedura i povećavaju efikasnost transporta. Ovaj ESMF obuhvata aktivnosti u Crnoj Gori u okviru projekta. Ovaj projekat podržava Digitalni zeleni dogovor kroz komponentu 1 faze 2 Programa, u okviru koje se tranzitne i procedure na graničnim prelazima automatizuju putem različitih IT sistema, kao što su Nacionalni jedinstveni šalterski sistem (NSW) i Novi kompjuterizovani tranzitni sistem (NCTS), čime će se smanjiti vrijeme mirovanja kamiona na graničnim prelazima. Unaprjeđenja IT sistema na graničnoj željezničkoj stanici Bijelo Polje povećaće efikasnost, pouzdanost i time ukupnu atraktivnost željeznice, promoviući prelazak (modalni pomak) teretnog i putničkog saobraćaja sa drumskog na željeznički. Pored toga, komponenta 2 faze 2 Programa podržaće digitalizaciju Luke Bar i unaprjeđenje odabranih putnih prelaza preko pruge (RLC) na željezničkoj mreži u Crnoj Gori, čime se dodatno jaćaju efikasnost i atraktivnost željezničkog sektora i doprinosi modalnom pomaku teretnog i putničkog prevoza sa drumskog na željeznički. Komponenta 2 takođe podržava Crnu Goru u preispitivanju i ažuriranju postojeće Nacionalne strategije razvoja transporta, kako bi se uključili zelena logistika i niskougljenični transport, kao i drugi aspekti relevantni u svjetlu EU Zelenog dogovora i koji podržavaju smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte (GHG) u transportnom sektoru u Crnoj Gori. Podržavajući agendu regionalne integracije, TTFP pomaže Crnoj Gori da ostvari pune koristi od direktnog pristupa tržištu i ekonomske integracije sa Evropom, globalnim liderom u zelenoj tranziciji, što ne nudi samo veliko tržište za robu i usluge, već i pristup investicijama, tehnologiji i znanju, da ne govorimo o prepristupnim i strukturnim fondovima. Ovo je posebno relevantno za Crnu Goru, koja bi u suprotnom propustila puni pristup tržištu EU, dok je 88,4% izvoza Crne Gore po vrijednosti plasirano u evropske zemlje.

Program se sastoji od četiri komponente i više potkomponenti, kako slijedi:

Komponenta	Potkomponenta
Komponenta 1: Olakšavanje kretanja robe preko Zapadnog Balkana	Potkomponenta 1.1: Projektovanje i implementacija Nacionalnog jedinstvenog šalterskog sistema Potkomponenta 1.2: Unaprjeđenja na graničnim prelazima na odabranim trgovinskim koridorima
Komponenta 2: Unaprjeđenje efikasnosti i predvidivosti transporta	Potkomponenta 2.1: Digitalizacija Luke Bar Potkomponenta 2.2: The improvement of selected Railway Level Crossings (RLC) on the rail network in Montenegro Potkomponenta 2.3: Priprema i ažuriranje postojećih nacionalnih transportnih strategija i studija Potkomponenta 2.4: Implementacija sistema za praćenje performansi koridora
Komponenta 3: Implementacija obaveza za unaprjeđenje tržišnog pristupa u uslugama i podsticanje regionalnih investicija.	
Komponenta 4: Upravljanje projektom	

Ovaj Program će implementirati podprojekte sa visokim stepenom spremnosti za realizaciju i relevantnošću za ciljeve Programa, pri čemu se očekuje da će detaljni projekti i tenderska dokumentacija u Crnoj Gori biti spremni do datuma stupanja na snagu (efektivnosti) ili u naprednoj fazi pripreme.

Implementacija će se sprovesti preko Jedinice za implementaciju projekta (PIU) koja će biti uspostavljena u okviru Ministarstva kapitalnih investicija.

Ciljevi Okvira za upravljanje životnom sredinom i društvenim pitanjima (ESMF)

Iako su potencijalni podprojekti već predloženi za svaku fazu, uzimajući u obzir široku geografsku pokrivenost i ukupno trajanje Programa, postoji velika vjerovatnoća da će se određeni broj predloženih podprojekata razvijati, odnosno dodatno razvijati tokom same implementacije projekta. U skladu sa Okvirom Svjetske banke za životnu sredinu i društvena pitanja (ESF) iz 2016. godine, radi omogućavanja adekvatne pripreme takvih podprojekata, ESMF se koristi za definisanje i usmjeravanje mehanizama dužne pažnje (due diligence) u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (E&S) za navedene aktivnosti.

Svi podprojekti koji će se finansirati u okviru Programa biće predmet procjene E&S rizika od strane PIU, u skladu sa procedurama opisanim u ovom ESMF-u. Za podprojekte sa „značajnim“ (substantial) rizikom biće

pripremljena Procjena uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA), dok će se za podprojekte sa „umjerenim“ i „niskim“ rizikom sprovesti procjena u skladu sa crnogorskim zakonima o zaštiti životne sredine (u zavisnosti od lokacije podprojekta) i uključivaće izradu lokacijski specifičnog Plana upravljanja životnom sredinom i društvenim pitanjima, sve u skladu sa ovim ESMF-om i odredbama Okvira ESF Svjetske banke. Relevantni standardi u okviru ESF-a su:

ESS/OP	
ESS1	Procjena i upravljanje rizicima i uticajima na životnu sredinu i društvo
ESS2	Rad i uslovi rada
ESS3	Efikasnost resursa i sprečavanje i upravljanje zagađenjem
ESS4	Zdravlje i bezbjednost zajednice
ESS5	Eksproprijacija zemljišta, ograničenja korišćenja zemljišta i prinudno preseljenje
ESS10	Uključivanje zainteresovanih strana i objavljivanje informacija

Procjena uticaja na životnu sredinu i društvo za podprojekte

Aktivnosti u Crnoj Gori koje će se sprovesti u okviru Komponente 1 i 2, u odnosu na zahtjeve Svjetske banke i nacionalne zahtjeve u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (E&S) koje je potrebno ispuniti u procesu odobravanja projekta, navedene su u nastavku. Nacionalni zahtjevi proizilaze iz propisa u oblasti zaštite životne sredine, prostornog planiranja i izgradnje u Crnoj Gori..

Vrsta aktivnosti	Zahtjevi Svjetske Banke		Nacionalni zahtjevi	
	Kategorija prema Svjetskoj Banci	Instrument procjene životne sredine	Zaštita životne sredine	Prostorno planiranje i izgradnja
Unaprjeđenja na graničnim prelazima (BCP)	Umjeren rizik	EIA ili lokacijski specifičan ESMP, u zavisnosti od vrste i lokacije projekta	unaprjeđenja na BCP podliježu preliminarnom skriningu/procjeni uticaja na životnu sredinu, na osnovu koje Agencija za zaštitu životne sredine/Ministarstvo odlučuje o potrebi (ili ne) sprovođenja pune EIA procedure i, u krajnjem, izdaje saglasnost na Studiju procjene uticaja na životnu sredinu.	Dozvole vezane za građenje
Digitalizacija Luke Bar	Nizak rizik	Lokacijski specifičan ESMP / ESMP kontrolna lista	Očekuje se da neće biti zahtjeva za EIA	Dozvole vezane za građenje
Unaprjeđenje odabranih putnih prelaza preko pruge (RLC) na željezničkoj mreži u Crnoj Gori	Umjeren rizik	Lokacijski specifičan ESMP / ESMP kontrolna lista	Očekuje se da neće biti zahtjeva za EIA	Dozvole vezane za građenje

Kako postoje razlike između Okvira Svjetske banke za životnu sredinu i društvena pitanja (ESF) i važećih nacionalnih propisa u Crnoj Gori, projekat će primjenjivati ESF Svjetske banke.

Za buduću implementaciju potkomponenti i povezanih podprojekata, potrebno je sprovesti sljedeće korake u vezi sa procesom E&S procjene:

Korak 1. Potvrditi preliminarno utvrđeni rizik projekta i sprovesti E&S procjenu u skladu sa zahtjevima Svjetske banke

Vrsta aktivnosti	Aktivnost koju je potrebno preduzeti	Rezultat aktivnosti
Građevinske aktivnosti povezane sa Komponentom I i 2	Pripremiti ESIA ili ESMP specifičan za lokaciju (u zavisnosti od kategorizacije i zahteva lokalnog procesa izdavanja dozvola) i pratiti smernice o objavljivanju i konsultacijama. U ESIA ili ESMP specifičan za lokaciju, uključite odeljke koji se odnose na sve primenljive ESS-ove.	Zahtjevi Svjetske banke o ublažavanju i praćenju uticaja na životnu sredinu i socijalni sektor uključeni su u relevantni Plan upravljanja životnom sredinom i socijalnom zaštitom (ESMP).

Korak 2. Sprovesti procjenu uticaja na životnu sredinu u skladu sa nacionalnim zahtjevima

Ukoliko procjena rizika pokaže da je podprojekat **značajnog rizika** i zahtijeva izradu **ESIA** prema standardima Svjetske banke (Korak 1), ESIA studija pripremljena prema zahtjevima Svjetske banke može se koristiti u nacionalnoj EIA proceduri (ukoliko je ista potrebna). Za podprojekte za koje Svjetska banka zahtijeva izradu lokacijski specifičnog ESMP-a / ESMP kontrolne liste, ESMP će biti izrađen i odobren od strane Svjetske banke prije javnih konsultacija.

Korak 3. Organizovati konsultacije sa zainteresovanim stranama na lokaciji najbližoj mjestu realizacije podprojekta, u skladu sa zahtjevima Plana uključivanja zainteresovanih strana (SEP), koji je izrađen kao poseban dokument za projekat.

Korak 4. Finalizovati ESMP sa rezultatima javnih konsultacija, uključujući eventualne izmjene koje proisteknu iz razgovora sa zainteresovanim stranama. Konačni ESMP treba da bude odobren od strane Svjetske banke i uključen u tendersku dokumentaciju za radove.

Korak 5. (Po potrebi i gdje je primjenjivo) Sprovesti i pratiti implementaciju ESMP-a

U skladu sa zahtjevima Svjetske banke, **Procedura upravljanja radnom snagom (LMP)** izrađena je kao poseban dokument i treba da se primjenjuje tokom implementacije svih podprojekata u okviru ovog Programa.

Praćenje i izvještavanje

PIU će pratiti sprovođenje ovog Okvira, kako na nivou Programa u cjelini, tako i na nivou pojedinačnih podprojekata. PIU će obezbijediti da zahtjevi lokacijski specifičnih ESMP-ova i ekoloških dozvola budu uključeni u zahtjeve naručioca (employer's requirements). U okviru redovnih aktivnosti monitoringa, PIU će sprovesti praćenje (uključujući i monitoring na terenu, po potrebi) kako bi se osiguralo da izvođači radova postupaju u skladu sa ugovornim obavezama. PIU će uspostaviti i voditi evidenciju o distribuciji informacija i uključivanju svih zainteresovanih strana, u skladu sa SEP-om.

Odgovornost izvođača je da obezbijedi pravilno izvođenje radova i usklađenost sa upravljanjem radnom snagom, u skladu sa mjerama propisanim relevantnim ESMP-om i LMP-om, kao i u skladu sa nacionalnim i međunarodnim standardima.

PIU će redovno izvještavati Svjetsku banku o skriningu podprojekata, izradi ESMP-ova i rezultatima monitoringa.

2 UVOD

2.1 Kratak opis projekta

2.1.1 Ciljevi

Viši (opšti) cilj Projekta Trgovinske i transportne olakšice na Zapadnom Balkanu (TTFP) je da, kroz višefazni programski pristup, podrži napore Crne Gore u oblasti regionalne integracije i buduće integracije u Evropsku uniju.

Razvojni cilj TTFP-a (faza 2 Programa) je smanjenje troškova trgovine i povećanje efikasnosti transporta kroz dugoročan, adaptivan i kontinuiran angažman.

2.1.2 Komponente

Projekat obuhvata kombinaciju investicija, tehničke pomoći, kao i regulatornih i institucionalnih reformi, i prvenstveno će biti usmjeren na sljedeće komponente:

1. Olakšavanje kretanja robe preko Zapadnog Balkana
2. Unapređenje efikasnosti i predvidivosti transporta
3. Podrška sprovođenju obaveza radi unapređenja tržišnog pristupa u uslugama i podsticanja regionalnih investicija
4. Upravljanje projektom

Komponenta 1: Olakšavanje kretanja robe preko Zapadnog Balkana

Potkomponenta 1.1: **Projektovanje i implementacija Nacionalnog jedinstvenog šalterskog sistema.** Ova potkomponenta će finansirati projektovanje i implementaciju rješenja Nacionalnog jedinstvenog šalterskog sistema (NSW), s obzirom na to da su sistemi „jednog šaltera“ sredstvo za uspostavljanje unaprijeđene razmjene informacija između državnih organa i privrednih subjekata uključenih u trgovinu na Zapadnom Balkanu. Pored toga, i u kompatibilnosti sa NSW-om, projekat će podržati i proširiti Novi kompjuterizovani tranzitni sistem (NCTS) na Crnu Goru, u okviru sporazuma kojim se obezbjeđuje zajednički sistem za carinski tranzit između država članica EU i zemalja EFTA (Norveška, Švajcarska, Lihtenštajn i Island). Kada je riječ o zemljama koje nisu članice EU i drugim učesnicama, NCTS je do sada implementiran u Sjevernoj Makedoniji, Turskoj i Srbiji.

Potkomponenta 1.2: **Unaprjeđenja na graničnim prelazima na odabranim trgovinskim koridorima.** U okviru ove potkomponente predviđeno je unaprjeđenje drumskog graničnog prelaza Božaj – Hani i Hotit, kao i integracija tokova informacija među graničnim službama i usklađivanje njihovih operativnih procedura, kao što su radno vrijeme i smjene.

Komponenta 2: Unaprjeđenje efikasnosti i predvidivosti transporta

Potkomponenta 2.1: **Digitalizacija Luke Bar.** Ova potkomponenta će finansirati digitalizaciju luke radi obezbjeđivanja podataka svim zainteresovanim stranama u realnom vremenu, na jednoj otvorenoj platformi, što će unaprijediti efikasnost i podržati tačno donošenje odluka. Digitalizacija luke je izuzetno efikasna za operacije – dizalice i vozila mogu biti automatizovani, čime se štedi vrijeme i novac, podaci u realnom vremenu mogu se dijeliti, a suštinski svi akteri mogu znati šta se tačno dešava tokom lučkih operacija. Luke mogu usvajati procese automatizacije, obrađivati teret i kontejnere većom brzinom uz manje grešaka i povećavati svoju ukupnu djelotvornost.

Potkomponenta 2.2: **Unaprjeđenje odabranih putnih prelaza preko pruge (RLC) na željezničkoj mreži u Crnoj Gori.** Ova potkomponenta će finansirati unaprjeđenje odabranih putnih prelaza preko pruge na indikativnom produžetku koridora osnovne mreže Orijent/Istočni Mediteran u Crnoj Gori (dionica Podgorica – Bar). Aktivnosti će obuhvatiti: a) unaprjeđenje nivoa bezbjednosti na pet najnebezbednijih i najsloženijih putnih prelaza preko pruge, na osnovu nalaza iz tekućeg regionalnog projekta „Unaprjeđenje bezbjednosti putnih prelaza“ koji vodi TCT; b) unaprjeđenje saobraćajne signalizacije, uređaja za osiguranje i napajanja električnom energijom na željezničkom prelazu; c) unaprjeđenje komunikacionih kanala između odabranih putnih prelaza.

Potkomponenta 2.3: **Priprema i ažuriranje postojećih nacionalnih transportnih strategija i studija.** Ova potkomponenta će finansirati sljedeće aktivnosti: a) ažuriranje Strategije razvoja transporta 2019–2035; b) izrada ITS strategije za oblast pomorstva; c) izrada Studije o razvoju intermodalnog transporta; d) izrada tehničkih smjernica za projektovanje, izgradnju i održavanje puteva, uz integrisanje aspekata klimatske otpornosti..

Potkomponenta 2.4: **Implementacija sistema za praćenje performansi koridora.** Ova potkomponenta će razviti sveobuhvatan alat za praćenje performansi koridora, koji će se fokusirati na vrijeme, pouzdanost i troškove prevoza kontejnera, kao i rasutog tereta duž glavnih koridora na Zapadnom Balkanu, s fokusom na Crnu Goru. Pouzdanost će se mjeriti kao varijansa vremena potrebnog za realizaciju svake faze kretanja. Podaci će se prikupljati za više faza kroz koje teret prolazi u Crnoj Gori: (i) vrijeme zadržavanja u Luci Bar (i drugim lukama na Zapadnom Balkanu), (ii) tranzitno vrijeme kroz državu, (iii) vrijeme na graničnim prelazima.

Komponenta 3: Podrška sprovođenju obaveza radi unapređenja tržišnog pristupa u uslugama i podsticanja regionalnih investicija.

Ova potkomponenta će finansirati tehničku pomoć državnim organima za sprovođenje obaveza koje je Crna Gora preuzela u okviru **CEFTA AP6**, u cilju liberalizacije trgovine uslugama. Trgovina uslugama je – više nego trgovina robom – pod uticajem širokog spektra domaćih propisa (npr. licencni zahtjevi, okvir konkurencije,

propisi o mrežnim uslugama, odredbe o univerzalnom pristupu i sl.). Kvalitet regulative (i odgovarajućih organa/institucija koji je sprovode) stoga predstavlja ključni faktor koji određuje da li će liberalizacija trgovine uslugama (i investicija) dovesti do ekonomskih i društvenih koristi.

Komponenta 4: Upravljanje projektom

Ova komponenta će podržati Jedinicu za implementaciju projekta (PIU) i obezbijediti dodatnu tehničku podršku, uključujući koordinaciju politika, operativne troškove, kao i monitoring i evaluaciju projekta. Takođe će podržati više alata za uključivanje građana i aktivnosti povezanih sa rodnom ravnopravnošću: (a) javne konsultacije tokom prve faze projekta; (b) godišnje dijaloge sa više zainteresovanih strana; (c) povelje o uslugama; (d) mehanizam za rješavanje pritužbi; (e) tri usluge inspekcije poslovanja i ankete o zadovoljstvu korisnika; (f) zapošljavanje žena u carini i drugim graničnim službama..

2.1.3 Implementacioni aranžmani

Na regionalnom nivou, Sekretarijat Transportne zajednice (TCT) imaće ulogu regionalnog koordinacionog i kontakt (liaison) tijela za Crnu Goru, za sve transportne dimenzije projekta. Sekretarijat CEFTA imaće istu ulogu kada je riječ o trgovinskim elementima predloženog projekta. Ovi aranžmani biće tokom implementacije projekta dopunjeni periodičnim radionicama i aktivnostima na regionalnom nivou, radi jačanja koordinacije i razmjene naučenih lekcija/iskustava. Evropska unija će, kroz WBIF i tehničku pomoć CONNECTA, takođe biti informisana i pozvana na koordinacione radionice. Održiv monitoring performansi koridora zahtijeva odgovarajuće institucionalne aranžmane na regionalnom nivou i obezbijedeno (sigurno) finansiranje.

Na nacionalnom nivou, institucionalni aranžman za implementaciju projekta, dogovoren sa korisnicima/beneficijarima u fazi 2, podrazumijeva da će Jedinice za implementaciju projekta (PIU) biti zasebne (samostalne) jedinice, uspostavljene u okviru Ministarstva kapitalnih investicija (MKI/MOCI), i imaće primarnu odgovornost za realizaciju projekta, obezbjeđujući da se postignu razvojni ciljevi projekta. MKI će uspostaviti Jedinicu za implementaciju projekta (PIU) sa ukupnom odgovornošću za implementaciju projekta i za obezbjeđivanje da finansijska sredstva budu planirana u budžetu, isplaćena, utrošena, evidentirana i predmet revizije. Pored projektno specifičnih aranžmana, implementacija aktivnosti za olakšavanje trgovine biće podržana i postojećim međuresornim mehanizmima koordinacije, i to putem Nacionalnih komiteta za olakšavanje trgovine (NTFC), uspostavljenih u skladu sa regionalnim (CEFTA) i multilateralnim (STO/WTO) obavezama u oblasti olakšavanja trgovine

2.1.4 Vremenski okvir i budžet

Program će se sprovoditi u periodu od pet (5) godina. Ukupan finansijski okvir za fazu 2 iznosiće 50 miliona američkih dolara, od čega je 15 miliona američkih dolara opredijeljeno za Crnu Goru. Ova faza ima za cilj produbljivanje multisektorskog angažmana, nadograđujući se na aktivnosti iz faze 1, kako bi se smanjili troškovi trgovine i povećala efikasnost transporta kao dugoročni prioritet, uz trajnu posvećenost na visokom nivou i uključivanje širokog kruga zainteresovanih strana..

2.2 Ciljevi ovog Okvira za upravljanje životnom sredinom i društvenim pitanjima

U skladu sa Okvirom Svjetske banke za životnu sredinu i društvena pitanja (ESF) iz 2016. godine (detaljnije opisanim u poglavlju Pravnog okvira ovog dokumenta), Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvenim pitanjima (ESMF) **predstavlja instrument kojim se razmatraju rizici i uticaji u situacijama kada se projekat sastoji od programa i/ili niza podprojekata, a rizici i uticaji se ne mogu u potpunosti utvrditi dok se ne definišu detalji programa ili podprojekata.**

Iako su potencijalni podprojekti već predloženi za svaku fazu, imajući u vidu širok obuhvat projekta i ukupno trajanje Programa, postoji velika vjerovatnoća da će se određeni broj predloženih podprojekata razvijati, odnosno dodatno razvijati tokom same implementacije projekta. Radi omogućavanja adekvatne pripreme takvih podprojekata, ESMF se koristi za definisanje i usmjeravanje mehanizama dužne pažnje (due diligence) u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (E&S) za navedene aktivnosti.

ESMF uspostavlja principe, pravila i procedure za procjenu E&S rizika i uticaja. On uključuje mjere i planove za smanjenje, ublažavanje i/ili kompenzaciju negativnih rizika i uticaja, pravila za procjenu i budžetiranje troškova takvih mjera, kao i informacije o organu ili organima nadležnim za rješavanje projektnih rizika i uticaja, uključujući i informacije o kapacitetu tog organa da upravlja E&S rizicima i uticajima. ESMF takođe sadrži odgovarajuće informacije o području na kojem se očekuje realizacija podprojekta, uključujući potencijalnu E&S ranjivost tog područja, kao i informacije o mogućim uticajima i mjerama ublažavanja koje se mogu primijeniti.

Ovaj ESMF je pripremljen sa ciljem da obezbijedi:

usklađenost projekta sa zahtjevima ESF-a Svjetske banke i svim relevantnim lokalnim politikama i zakonodavstvom, kao i, shodno tome adekvatno ublažavanje svih potencijalno negativnih E&S uticaja Programa.

Ovaj dokument daje detaljan opis procedura koje se odnose na procjenu, upravljanje i monitoring E&S rizika i uticaja podprojpodprojekata. Svi podprojekti koji će se finansirati u okviru Programa biće predmet procjene E&S rizika od strane PIU, u skladu sa procedurama opisanim u ovom Okviru. Za podprojekte sa „značajnim“ (substantial) rizikom biće izrađena *Procjena uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA)*, dok će se za podprojekte sa „umjerenim“ i „niskim“ rizikom sprovesti procjena u skladu sa crnogorskim propisima u oblasti zaštite životne sredine (u zavisnosti od lokacije podprojekta) i uključivaće izradu *lokacijski specifičnog Plana upravljanja životnom sredinom i društvenim pitanjima (ESMP)* ili *ESMP kontrolnih lista*, sve u skladu sa ovim ESMF-om i odredbama ESF-a Svjetske banke.

2.3 Osnovni podaci o zemlji

Naziv:	Crna Gora
Skraćenica:	MNE
Glavni grad:	Podgorica
Drugi veći gradovi ili opštine u području projekta:	Bar, Bijelo Polje, Niksic, Pljevlja, Herceg Novi, Kotor
Površina:	13,812 km ²
Geografska pozicija:	<p>Crna Gora se graniči sa Hrvatskom, Bosnom i Hercegovinom, Srbijom, Kosovom, Albanijom i Jadranskim morem</p> <p><i>Slika 1: Geografska mapa Crne Gore</i></p>
Stanovništvo:	622,277
Jezici:	Službeni jezik: crnogorski Ostali jezici u upotrebi: srpski, bosanski, albanski, hrvatski
Državno uređenje:	Crna Gora je nezavisna parlamentarna republika. Vlada je izvršna vlast, a Skupština zakonodavno tijelo.
Glavne privredne grane:	proizvodnja čelika, aluminijum, prerada poljoprivrednih proizvoda, roba široke potrošnje, turizam
Nominalni BDP:	\$5.5 milijardi (2018)
Nominalni BDP po glavi stanovnika:	\$8,846 (2018)
Rast BDP-a:	5,1% (2018)
EU status:	Crna Gora ima status kandidata za članstvo u EU. Pristupni pregovori sa EU su u toku.

3 OSNOVNE EKOLOŠKE KARAKTERISTIKE PODRUČJA PROJEKTA

3.1 Geografska, topografska i geološka karakterizacija

Crna Gora je zemlja jugoistočne Evrope (JIE), odnosno Zapadnog Balkana, koja je podijeljena na priobalni pojas Jadrana (dio mediteranske i submediteranske regije) i pretežno planinsko kraško zaleđe. Kopneni dio obuhvata 13.812 km², a Crna Gora upravlja sa 2.440 km² nacionalnih morskih voda, uz 235 km dužine obale. Crna Gora graniči sa Srbijom, Kosovom, Albanijom, Hrvatskom i Italijom (sa Italijom isključivo preko međunarodnih voda). Glavni grad je Podgorica, dok veća naselja uključuju Nikšić, Pljevlja, Herceg Novi, Bijelo Polje, Budvu, Bar i Cetinje. Ovih osam gradova obuhvata približno polovinu ukupnog stanovništva. Crna Gora ima 620.029 stanovnika (popis iz 2011. godine). Zahvaljujući specifičnom geopolitičkom položaju i jedinstvenoj kombinaciji pejzaža, klime i hidrogeoloških karakteristika, Crna Gora je bogata kulturnim, istorijskim i prirodnim nasljeđem. Biološka raznovrsnost Crne Gore je velika i veoma jedinstvena, što ovu zemlju čini jednim od bioloških „žarišta” (hotspotova) Evrope. Zaštićena prirodna područja obuhvataju međunarodno prepoznata područja, uključujući dva Ramsar lokaliteta (Specijalni rezervat flore i faune Tivatska solila i Skadarsko jezero) i dva UNESCO lokaliteta (Nacionalni park Durmitor i Kotorsko-risanski zaliv). Zbog geografskog položaja i geomorfologije, površinske i podzemne vode Crne Gore pripadaju slivovima Crnog mora i Jadranskog mora, pa se mogu okarakterisati kao pretežno međunarodne. Vodotoci sliva Crnog mora su Drina, Piva, Tara, Čehotina, Lim i Ibar, dok se sliv Jadranskog mora napaja vodama slivova Morače, Zete i Bojane. Bojana se uliva u Skadarsko jezero, koje Crna Gora dijeli sa Albanijom. Zbog pretežno krečnjačkog sastava stijenske mase, česte su kraške pojave poput bezdana, izvora, jama i sličnih formi.

3.2 Klima

Planina Durmitor, koja se nalazi na razvođu između rijeka Pive i Tare, predstavlja zonu kontakta mediteranske i kontinentalne klime. Sliv rijeke Pive, na južnim i zapadnim stranama Durmitora, pod uticajem je mediteranske klime, dok su sjeverne i istočne strane, koje pripadaju slivu Tare, pod uticajem kontinentalne klime.

Orijentacija i nadmorska visina drugih visokih planina takođe određuju klimatske karakteristike. Uopšteno, riječne doline odlikuje umjereno-kontinentalna klima, na nadmorskim visinama do 1.200 m klima je subplaninska, a iznad 1.200 m planinska. Planine srednje visine u gornjem i srednjem dijelu riječnih slivova primaju znatno manje padavina u odnosu na druge. Više padavina javlja se u maju, junu i julu, a najmanje u januaru i februaru, pri čemu se padavine uglavnom javljaju u vidu snijega. Klisure okružene planinama sa svih strana imaju specifičnu klimu: ljeti je temperatura viša nego na okolnim planinama, proljeće počinje ranije, jesen je toplija, a godišnja količina padavina je manja.

3.3 Klimatske promjene

Prema analizi uticaja klimatskih promjena prikazanoj u Studiji i planu integralnog upravljanja vodnim resursima za Crnu Goru (*IWRM Study and Plan for Montenegro*¹), mjerenja u Crnoj Gori su pokazala porast srednje godišnje temperature između 0,5 i 0,8°C u periodu 1981–2010 u odnosu na referentni period 1961–1990. Najbrže zagrijavanje zabilježeno je u deceniji 2001–2010, i to oko 1,0 do 1,4°C.

Godišnja količina padavina smanjila se u rasponu od -1 do -6%, posmatrano u periodu 1981–2010 u poređenju sa periodom 1961–1990. Iako promjena ukupne količine padavina nije velika, zabrinutost izaziva zabilježeno povećanje intenziteta i učestalosti ekstremnih događaja, uključujući: povećanje intenziteta padavina, češće suše, češće zimske oluje, smanjenje broja uzastopnih suvih dana i dana sa ekstremnim padavinama, smanjenje sniježnog pokrivača, češće ekstremno visoke temperature, češće i duže toplotne talase, manje mraznih i veoma hladnih dana, i dr.

Prema informacijama iz druge nacionalne komunikacije Crne Gore u okviru UNFCCC, srednja godišnja temperatura u Crnoj Gori će vjerovatno porasti za 0,8 do 1,1°C u odnosu na bazni period 1961–1990. Ukupno gledano, padavine će se vjerovatno smanjiti za 10% do najviše 20%, u zavisnosti od scenarija.

Dokazi klimatskih promjena su vidljivi, a tokom posljednjih godina zabilježeno je više toplotnih talasa (posebno 2011. godine).

¹ Ibid.

4 DRUŠTVENO-EKONOMSKE KARAKTERISTIKE PODRUČJA PROJEKTA

4.1 Administrativna organizacija

Teritorijalna organizacija Crne Gore utvrđena je Ustavom Crne Gore, kao i više zakona, među kojima je najznačajniji Zakon o lokalnoj samoupravi. Teritorija Crne Gore podijeljena je na 27 jedinica lokalne samouprave. One obuhvataju administrativni glavni grad Crne Gore, Podgoricu, istorijsku prijestonicu Crne Gore, Cetinje, i 25 opština. Opštine mogu obuhvatati više urbanih (gradskih) i ruralnih područja. Dalje, opštine se mogu dijeliti na manje cjeline koje se nazivaju „mjesne zajednice“, uključujući i mjesta „mjesnih kancelarija/centara zajednice“, koje opština osniva radi zadovoljavanja zajedničkih potreba i interesa građana na manjem dijelu svoje teritorije. Mjesne zajednice se najčešće formiraju u selima radi rješavanja lokalnih potreba i interesa u sljedećim oblastima: uređenje naselja, stanovanje, zaštita potrošača, kultura, fizička kultura, zaštita i unaprjeđenje životne sredine. Međutim, mjesne kancelarije/centri zajednice imaju malo ili nimalo formalnih ovlašćenja, ali ih treba posmatrati kao mjesto za informisanje, konsultovanje i komunikaciju sa lokalnom zajednicom i njenim stanovništvom o pitanjima koja se odnose na Projekat. Mjesne zajednice biraju svog predsjednika, koji predstavlja mjesnu zajednicu.

Slika 4-1 Administrativna mapa Crne Gore

4.2 Demografija

Procjenjuje se da je Crna Gora na dan 1. januara 2022. godine imala ukupno 617.683 stanovnika, od čega 305.174 muškarca (49,4%) i 312.509 žena (50,6%)². Procjenjuje se da je prirodni priraštaj stanovništva i dalje pozitivan, iako se iz godine u godinu smanjuje (procijenjeno 1,2% u 2018. godini, u poređenju sa 5,5% u 2001. godini ili 2,2% u 2011. godini). Bez obzira na pozitivan prirodni priraštaj, stanovništvo bilježi pad usljed trendova emigracije u inostranstvo (procijenjeno -0,34% godišnje u 2018³). Međutim, posljednji zvanični popis stanovništva u Crnoj Gori sproveden je 2011. godine, a noviji podaci se generišu kroz zvanične procjene koje daje Uprava za statistiku Crne Gore – MONSTAT, kao nadležni organ zvanične statistike. Nacionalna i međunarodna javnost prepoznaju ulogu MONSTAT-a kao pružaoca zvaničnih statističkih podataka u statističkom sistemu Crne Gore. Popis stanovništva 2022. godine je u toku, ali podaci u ovom trenutku nijesu dostupni.

Projekat će imati pozitivne uticaje na nivou cijele države, ali će fizičke intervencije u okviru unaprjeđenja putnih prelaza preko pruge (manji građevinski radovi) biti geografski ograničene na potencijalno odabrana područja u Podgorici (glavnom gradu Crne Gore) i njenim naseljima Vukovci, Morača i Bistrica, zatim na Opštinu Tuzi, kojoj pripada granični prelaz Hani i Hotit / Božaj, kao i na Opštinu Bar i naselja Virpazar i Žutokrljica.

Posljednji popis stanovništva u Crnoj Gori sproveden je 2011. godine. Ključni demografski podaci prikazani su za područja na koja se odnose uticaji pripisivi projektu, u tabeli ispod⁴:

Tabela 4-1 Ključne demografske informacije

Demografski podaci	Ukupno stanovnika	Pol		Velike starosne grupe		
		Žene %	Muškarci %	0-18	18-65	65+
Podgorica	185.937	51,27	48,73	27,4%	61,86%	10,73%
Vukovci	416	53,36	46,64	129	225	62
Zeta (opština)	16.231	nije dostupno	nije dostupno	nije dostupno	nije dostupno	nije dostupno
Tuzi (Božaj)	4.748	50,4%	49,6%	1662	2709	377
Bar	42.048	50,84	49,16	8.920	25.979	5.600
Virpazar	277	49,10	50,90	73	164	40
Šušanj (Žutokrljica)	2630	49,32	50,68	729	1643	258

Glavne etničke grupe							
	Crnogorci	Srbi	Albanci	Muslimani	Romi	Bosanci	Neizjašnjeni
Podgorica	57,35%	23,25%	5,12%	2,22%	2,14%	2,05%	4,78%
Bar	46,5%	25,34%	5,98%	7,7%	0,42%	5,12%	4,99%

²

Izvor:

Monstat:

<http://monstat.org/uploads/files/demografija/procjene/2021/procjene%20stanovnistva%20i%20osnovni%20demografski%20indikator.pdf>

³ Izvor: CIA World Factbook;

⁴ Izvor: Monstat: <https://monstat.org> – Popis stanovništva u Crnoj Gori iz 2011.

U naseljima u okviru ova dva centra uglavnom su zastupljene približno iste glavne etničke grupe, uz moguće izuzetke u Opštini Tuzi, gdje je udio Albanaca veći.

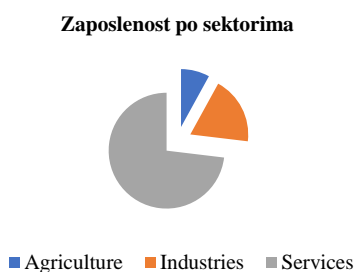
4.3 Zaposlenost

U 2018. godini, aktivno stanovništvo Crne Gore iznosilo je 279,9 hiljada (44,98% ukupnog stanovništva), od čega je 237,4 hiljade ili 84,8% bilo zaposleno, dok je 42,5 hiljada ili 15,2% bilo nezaposleno. Neaktivno stanovništvo iznosilo je 219,9 hiljada (35,3% ukupnog stanovništva). Stopa nezaposlenosti bilježi kontinuiran pad u prethodnim godinama, što pokazuje tabela u nastavku:

Tabela 4-2 Broj nezaposlenih i stopa nezaposlenosti u Crnoj Gori

Godina	Nezaposleni ⁵			Stopa nezaposlenosti		
	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene
	u 000			u %		
2012	49.4	26.8	22.6	19.7	19.3	20.3
2013	48.9	27.8	21.1	19.5	20.0	18.8
2014	47.5	25.9	21.6	18.0	17.8	18.2
2015	47.2	26.0	21.1	17.6	17.7	17.3
2016	48.3	27.5	20.8	17.7	18.2	17.1
2017	43.9	23.4	20.6	16.1	15.4	17.0
2018	42.5	23.9	18.5	15.2	15.2	15.1

Struktura zaposlenosti po sektorima privrede pokazuje usmjerenost ka tercijarnom sektoru, kao što je prikazano na slici ispod:

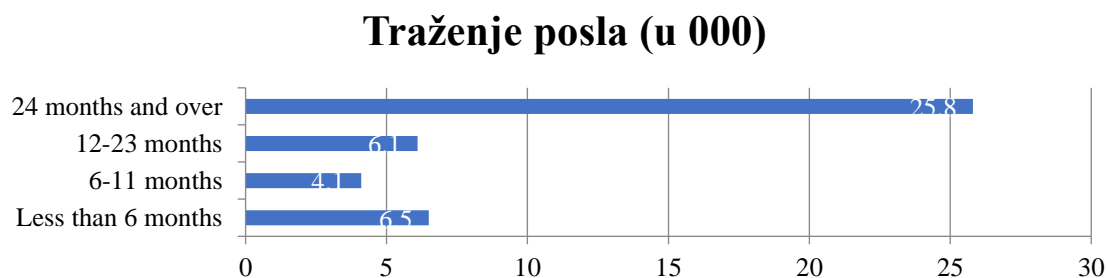

Slika 4-1 Zaposlenost po sektorima

Struktura nezaposlenosti prema dužini prethodnog perioda provedenog u traženju zaposlenja je nepovoljna, kao što je prikazano na slici ispod:

⁵ Broj nezaposlenih i odgovarajući procenti ne uključuju neaktivno stanovništvo, kao ni stanovništvo mlađe od 15 i starije od 74 godine.

Slika 4-2 Struktura prema vremenu čekanja na zaposlenje

Tabela⁶ ispod prikazuje procijenjene podatke o zaposlenosti u Podgorici u poređenju sa nacionalnim prosjekom:

Tabela 4-3 Stope zaposlenosti u Crnoj Gori, Podgorici i Baru (2018)

		Crna Gora	Podgorica	Bar
Aktivna populacija	U 000	279,9	100,4	
	Stopa ⁷	56%	68,6%	
	Žene %	48,1%	61%	
Neaktivna populacija	U 000	219,9	46,0	
	Rate	44%	31,4%	
	Žene %	51,9%	39%	
Zaposleni	U 000	237,4	90,7	
	Rate	47,5%	62%	
	Muškarci	133,2	48,5	
	Žene	104,2	42,2	
Odnos zaposlenih muškaraca i žena		1,27	1,14	
Nezaposleni⁸	In 000	42,5	9,7	
	Stopa	15,2%	9,7%	
	Žene %	15,1%	8,5%	

Tabela iznad na prvi pogled pokazuje da je Podgorica najrazvijeniji dio zemlje, makar kada se posmatraju stope zaposlenosti. Međutim, ona takođe ukazuje na rodni jaz koji je i dalje prisutan u crnogorskom društvu i koji treba imati u vidu tokom socio-ekonomskih analiza: žene i dalje često imaju, ili su sklonije da preuzmu, ulogu osoba koje brinu o domaćinstvu i članovima porodice. Broj aktivnih i zaposlenih žena, kao i njihov odnos u odnosu na muškarce, potvrđuje postojanje rodnog jaza i relativne nejednakosti. Ipak, ove razlike su manje izražene na području Podgorice, kao najurbanijeg dijela zemlje.

Takođe, prisutna je visoka stopa neaktivnog stanovništva u radnoj snazi (osobe radnog uzrasta koje aktivno nijesu tražile posao, makar tokom prethodne četiri sedmice prije sprovođenja ankete).

⁶ Za sve podatke u ovom poglavlju, uključujući i ovu tabelu, izvor je: Monstat (<https://monstat.org>), Anketa o radnoj snazi, publikacija od 01.04.2019.

⁷ Izračunato na osnovu stanovništva starijeg od 15 godina i mlađeg od 74 godine.

⁸ Izračunato na osnovu aktivnog stanovništva.

4.4 Imigracija

Krajem 20. i početkom 21. vijeka, Crna Gora je bilježila smanjenje broja stanovnika usljed emigracije. Razlozi emigracije stanovništva nalaze se u niskom nivou ekonomskog razvoja i ratovima koji su se odvijali na području zemalja bivše Jugoslavije (1991–1999). Negativan trend migracionog bilansa je donekle ublažen i iznosio je 16.442 stanovnika manje usljed migracija. Tokom posljednjih godina, migracioni bilans Crne Gore ponovo je pogoršan i dostiže oko 2.400 stanovnika manje godišnje usljed ekonomskih migracija. Procjenjuje se da trenutno oko 70.000 Crnogoraca živi i radi u inostranstvu.

Smanjenje stanovništva usljed emigracije ne pogađa sve regione i sve opštine Crne Gore na isti način. Zbog unutrašnjih migracija, Opština Podgorica tokom posljednjih godina kontinuirano bilježi porast broja stanovnika kroz pozitivan neto migracioni saldo (neto porast od 1.418 stanovnika u 2018. godini), uglavnom iz ekonomskih razloga i zbog obrazovanja.

Prema Statističkoj onlajn bazi podataka UNHCR-a o stanovništvu za 2017. godinu, bilo je 12.813 „lica od interesa“, uglavnom u opštinama Podgorica, Herceg Novi i Bar. Međutim, samo 163 lica (iz Sirije, Irana i dr.) mogu se dovesti u vezu sa nedavnom međunarodnom izbjegličkom krizom. U skladu sa crnogorskim zakonodavstvom, ova lica traže azil, ali u većini slučajeva, tokom administrativnog postupka i čekanja, nastavljaju put ka zemljama zapadne Evrope. Na trasi podgoričke obilaznice nema izbjegličkih ili kampova/ naselja interno raseljenih lica (IRL). Ipak, utvrđeno je da približno jedna trećina svih izbjeglica i IRL koji borave u Crnoj Gori živi u Podgorici.

Vlada Crne Gore je 2011. godine usvojila „Akt o trajnom rješavanju statusa interno raseljenih lica“, ali i dalje postoji značajan broj osoba sa neriješenim statusom.

4.5 Ekonomija

Od sticanja nezavisnosti, ekonomija Crne Gore prolazi kroz tranziciju ka tržišnoj ekonomiji. Oko 90% svih velikih crnogorskih državnih preduzeća je privatizovano, uključujući 100% bankarskog sektora, telekomunikacija i distribucije nafte. Crna Gora koristi euro kao domaću valutu. U januaru 2007. godine Crna Gora je pristupila Svjetskoj banci i MMF-u, a u decembru 2011. godine STO/WTO. Crna Gora je započela pregovore o pristupanju EU 2012. godine, a proces je i dalje u toku.

Bruto domaći proizvod (BDP) je u posljednjim godinama u stalnom porastu. Dostigao je vrijednost od 4.299 miliona eura u 2017. godini, odnosno 6.908 eura po glavi stanovnika, što predstavlja viši BDP po glavi stanovnika u odnosu na pojedine druge zemlje u regionu (Srbija, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Kosovo i Albanija). Realni i nominalni rast BDP-a bio je pretežno pozitivan i stabilan tokom posljednje decenije, dostižući prosjek od 2,5% realnog i 6,5% nominalnog rasta BDP-a.

U 2017. godini, struktura nacionalnog BDP-a bila je sljedeća: 6,9% poljoprivreda (uz kontinuiran pad tokom posljednje decenije), 6,6% građevinarstvo (u stalnom porastu u posljednjoj deceniji), 15% industrija (uz pad u posljednjim godinama) i usluge oko 76%, od čega 12,3% otpada na maloprodaju i veleprodaju, a 7,2% na turistički smještaj i ugostiteljstvo. Ipak, procjenjuje se da se preko 20% realne vrijednosti BDP-a može pripisati potrošnji koju generiše turizam, a moguće i više kada se uzmu u obzir efekti neformalne ekonomije, što ovaj sektor čini pojedinačno najvažnijom ekonomskom djelatnošću u Crnoj Gori. Turizam svake godine dovodi tri puta više posjetilaca nego što Crna Gora ima stanovnika.

Poređenje različitih ekonomskih pokazatelja po opštinama u Crnoj Gori pokazuje da je Podgorica peta najrazvijenija opština u Crnoj Gori, sa indeksom relativnog razvoja (RDI) od 141,13, a ispred nje su Budva (331,73 RDI), Tivat (173,09 RDI), Herceg Novi (160,17 RDI) i Kotor. Tabela ispod prikazuje stope zaposlenosti u Podgorici u poređenju sa nacionalnim nivoom po različitim djelatnostima:

Tabela 4-4 Stope zaposlenosti po glavnim djelatnostima

Stope zaposlenosti (%) po djelatnostima	Crne Gora	Podgorica	Bar
Poljoprivreda	1,19%	1,95%	1,12%
Industrija, uključujući rudarstvo, proizvodnju električne energije i vodosnabdijevanje	10,66%	9,84%	0,42%
Građevinarstvo	5,87%	4,96%	5,99%
Usluge prevoza i skladištenja	5,91%	6,66%	15,77%

Stope zaposlenosti (%) po djelatnostima	Crne Gora	Podgorica	Bar
Trgovina na veliko i malo	20,15%	21,63%	22,4%
Usluge smještaja i ishrane	8,24%	4,39%	7,09%
Komunikacije, finansijske djelatnosti i djelatnosti u vezi sa nekretninama	6,01%	9,63%	1,24%
Profesionalne, naučne i tehničke djelatnosti	4,45%	4,11%	1,35%
Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	5,52%	2,02%	2,13%
Javna uprava	11,69%	14,20%	7,25%
Usluge obrazovanja i zdravstvene zaštite	14,41%	13,37%	6,12%
Umjetnost, zabava i ostale djelatnosti	4,99%	5,71%	2,82%

Tabela iznad, u lijevom dijelu, pruža dodatni uvid u specifičnosti ekonomskih aspekata. I na nacionalnom nivou, kao i na nivou opština Podgorica i Bar, zaposlenost u poljoprivredi je na veoma niskom nivou. Međutim, treba imati u vidu da domaćinstva u pojedinim slučajevima koriste poljoprivredu kao dodatni izvor prihoda, proizvođači za sopstvene potrebe ili za manju trgovinu na lokalnim pijacama. U nekim slučajevima, ova lica su zaposlena na drugim poslovima, penzionisana, vode se kao nezaposlena i slično, pa stoga nijesu obuhvaćena ovim pregledom. Samo u Podgorici postoji blizu 7.000 poljoprivrednih domaćinstava koja se oslanjaju na rad oko 2.700 penzionisanih lica.

Udio zaposlenih u javnoj upravi u Crnoj Gori je visok (očekivano viši u glavnom gradu). Kada se tome dodaju zaposleni u obrazovanju i zdravstvenim uslugama (koje su u najvećoj mjeri u državnom vlasništvu), kao i dio zaposlenih u drugim djelatnostima, može se zaključiti da se približno jedna trećina zaposlenih lica finansira iz državnog budžeta.

Zabilježen je niži procenat zaposlenih u djelatnostima smještaja (najveći dio zaposlenih u ovom sektoru je u primorskom regionu) i viši procenat zaposlenih u finansijskim djelatnostima (Podgorica je centar nacionalnog finansijskog sektora).

Uticaj neformalne ekonomije u Crnoj Gori može se smatrati značajnim. Iako ne postoje zvanične statistike o uticaju neformalne ekonomije, pojedine procjene ukazuju da se udio ove forme ekonomije kreće između 26% i 31% BDP-a, u zavisnosti od širine definicije „sive ekonomije“ koja je korišćena u različitim istraživanjima. Najčešći oblici neformalne ekonomije u Crnoj Gori su neformalni oblici zaposlenja, koji se mogu pojaviti i u formalnim i u neformalnim ekonomskim subjektima, kao i neformalno poslovanje (kada se cjelokupna ekonomska aktivnost subjekta odvija van zakonskih okvira, potpuno neregistrovana). Prisutan je i oblik djelimično neformalnih subjekata (koji značajan dio svojih aktivnosti obavljaju van zakonskih okvira i bez registracije, dok dio ostaje registrovan radi održavanja formalnog „zakonskog“ okvira). Smatra se da je uticaj neformalne ekonomije u turističkom sektoru naročito visok.

4.6 Namjena zemljišta i svojina nad zemljištem

U skladu sa Zakonom o državnom premjeru i katastru nepokretnosti, podaci o vlasništvu nad zemljištem, licima sa pravom svojine i drugim pravima na zemljištu i objektima vode se u Katastru nepokretnosti (odnosno kod Uprave za nekretnine). Uprava je takođe nadležna za uspostavljanje Geodetskog informacionog sistema (GIS), Projekta upravljanja i administracije zemljišta (LAMP) i sistema Infrastrukture nacionalnih prostornih podataka (NIPP). Međutim, većina ovih sistema je još u izradi, te su informacije o svojini nad zemljištem dostupne uglavnom samo na osnovu pojedinačnih zahtjeva.

Nakon usvajanja Zakona o stambenim odnosima, Zakona o svojini na djelovima zgrade (etažna svojina), Zakona o restituciji imovinskih prava i obeštećenju, Zakona o privatizaciji i sprovođenja ovih i drugih usklađenih zakonskih rješenja, većina nepokretnosti – uključujući objekte, poljoprivredno zemljište, građevinsko zemljište i dr. – postala je privatna svojina. Kao rezultat toga, poljoprivredno zemljište je trenutno gotovo 99% u privatnom vlasništvu, uglavnom poljoprivrednih domaćinstava (96,3%), dok je preostali dio u vlasništvu preduzeća i zadruga, takođe pretežno privatnog kapitala. Međutim, kada je riječ o građevinskom i šumskom zemljištu, i dalje postoji značajan dio koji je u vlasništvu države ili opština. Građevinsko zemljište u državnoj ili opštinskoj svojini koriste različite javne službe, za infrastrukturne objekte i gradnju, kao i za zaštitne pojaseve oko takvih objekata,

javna komunalna preduzeća, vojsku ili policiju, manji dio za stambene potrebe, kao i preduzeća koja još nijesu privatizovana.

Prema podacima Uprave za nekretnine Crne Gore, u periodu od 2006. do 2009. godine, strani državljani su postali vlasnici 19.209 hektara i 1.529.001 m² stanova, odnosno 1,4% građevinskog zemljišta i 8,4% stanova u Crnoj Gori. Prema važećim propisima, u Crnoj Gori ne postoje posebna ograničenja za kupovinu nepokretnosti od strane stranih državljana. Svaki strani kupac može steći pravo svojine nad nepokretnošću (kuće, stanovi, imanja) u Crnoj Gori, na isti način kao i njeni građani.

Približna struktura namjene zemljišta na ukupnoj teritoriji Crne Gore (ukupna površina: 13.812 km²) je sljedeća: poljoprivredno zemljište približno 5.140 km² ili 37% teritorije; šume približno 6.622 km² ili 45% teritorije; a naselja, putevi, kamenita područja i druge kategorije namjene zemljišta približno 2.442 km² ili 18% teritorije. Međutim, Crna Gora raspolaže sa svega 741 km² zemljišta višeg kvaliteta (što čini 5,4% teritorije), što ukazuje na njegov poseban značaj za Crnu Goru. Treba napomenuti da se najveći dio obradivog zemljišta višeg kvaliteta nalazi u opštini Podgorica: 17% kvalitetnog obradivog zemljišta nalazi se na 10,4% ukupne površine države. Dio ovog kvalitetnog obradivog zemljišta nalazi se duž trase podgoričke obilaznice/autoputa, na grebenu Čemovskog polja, na lokacijama: Tološi, Donja Gorica, Farmaci i Beri. Međutim, najveće površine kvalitetnog obradivog zemljišta nalaze se u južnom dijelu opštine Podgorica, sjeverno od Skadarskog jezera i van trasa autoputeva.

Od ukupnog poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori, 12,05% se nalazi u opštini Podgorica. Najvažnije kulture u Podgorici su: lubenice i paprika (dvije trećine ukupne proizvodnje), kao i paradajz (40% ukupne proizvodnje). Vinova loza je najzastupljenija kultura u Podgorici, a 77,71% vinograda u Crnoj Gori nalazi se na području opštine Podgorica, uglavnom u slivu Skadarskog jezera južno od grada (što nije obuhvaćeno trasom autoputa). Najveće plantaže vinove loze u jednom kompleksu u Evropi su u vlasništvu kompanije „13. jul – Plantaže“ u Podgorici, koja je ujedno i najveći proizvođač u Crnoj Gori. Ostale voćne kulture su znatno manje zastupljene u ovom području.

Broj stoke u vlasništvu poljoprivrednih domaćinstava u Podgorici (osim živine) manje je značajan u odnosu na druge regione Crne Gore. Međutim, 19,97% svih košnica pčela nalazi se na području Podgorice.

Ipak, u Crnoj Gori je već prisutan snažan trend urbanizacije i izgradnje na poljoprivrednom zemljištu. Prenamjena i trajni gubitak poljoprivrednog zemljišta nanose štetu poljoprivredi, a evidentne su i druge negativne posljedice – erozija zemljišta, zagađenje prirodne sredine i uništavanje kulturnog nasljeđa u pojedinim područjima.

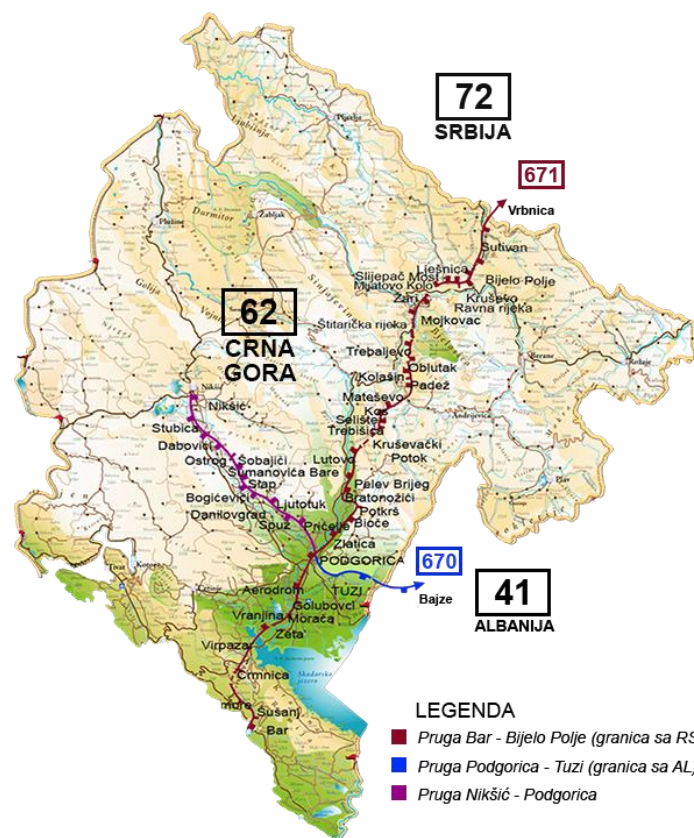
Kao što je već navedeno, ključni poljoprivredni proizvođači u Crnoj Gori su poljoprivredna domaćinstva. Suočena sa nepovoljnom strukturom zemljišnih posjeda, malim površinama parcela i nedostatkom navodnjavanja, poljoprivredna domaćinstva su daleko najvažniji proizvođači poljoprivrednih proizvoda u Crnoj Gori. Ne očekuje se potreba za pribavljanjem zemljišta uopšte, pa ni obradivog i kultivisanog zemljišta, korišćenih livada i pašnjaka, pčelinjih košnica i sl.

4.7 Saobraćaj i putni prelazi i granični prelazi

Ovo poglavlje će ukratko obraditi nekoliko pitanja od značaja za zajednice i opštine na koje će Projekat imati uticaj, uključujući saobraćaj, vodosnabdijevanje i upravljanje otpadnim vodama, upravljanje otpadom, snabdijevanje električnom energijom, telekomunikacije, obrazovne i zdravstvene usluge.

Saobraćaj:

Postojeću željezničku mrežu u Crnoj Gori čine pruge standardnog kolosijeka, sa jednim kolosijekom: Vrbnica – Bar, kao dio pruge Beograd–Bar koja prolazi kroz Crnu Goru; Podgorica – Tuzi – državna granica (dionica pruge Podgorica – Skadar); i Podgorica – Nikšić. Ukupna dužina željezničkih pruga iznosi 248,6 km.

Slika 4-3 Željeznička mreža Crne Gore

Primarna mreža aerodroma u Crnoj Gori obuhvata aerodrome Podgorica i Tivat. Vazduhoplovna saobraćajna infrastruktura Aerodroma Podgorica ima veće kapacitete, površinu i instalacije u odnosu na trenutni nivo korišćenja. Međutim, broj letova i putnika je tokom prethodnih godina značajno rastao. Od 2016. godine (873.000 putnika) do 2018. godine (1,2 miliona putnika) porast iznosi gotovo 50%. Aerodrom „Podgorica“ nalazi se južno od grada i nije u blizini trase podgoričke obilaznice/autoputa.

Bez obzira na činjenicu da je Crna Gora primorska i pomorska država na Jadranu, pomorski saobraćaj, kako po broju putnika tako i po tonama robe, nije naročito razvijen. Jedine dvije važnije međunarodne luke su Bar i Kotor, koje su međunarodno kategorizovane kao „male luke“. Izgradnja autoputa Bar–Boljare trebalo bi da poveća mogućnosti za pomorski putnički i teretni saobraćaj, koji je u posljednjim decenijama u stalnom padu.

Dužina puteva u Crnoj Gori 2016. godine iznosila je 8.625 km. Po vrsti kolovoza, najveći udio u 2016. godini imali su putevi sa asfaltnom podlogom, ukupne dužine 6.147 km (71,3%), zatim makadamski putevi sa 1.664 km (19,3%) i zemljani putevi sa 814 km (9,4%). Broj mostova u 2016. godini iznosio je 427. Broj registrovanih drumskih motornih vozila u 2016. godini iznosio je 209.098. U Crnoj Gori je registrovano 326 motornih vozila na 1.000 stanovnika, što je znatno viši prosjek nego u većini zemalja regiona (Srbija 288, BiH 258, Makedonija 206, Albanija 167, Kosovo 150). Tokom 2016. godine motorna vozila registrovana u Crnoj Gori prevezla su 852 hiljade tona robe i ostvarila 120.582 hiljade tonskih kilometara. Pređeni put natovarenih vozila iznosio je 5.264 hiljade kilometara. Izvezena roba je drumskim vozilima prevožena u 45% obima, ali u gotovo 90% po vrijednosti, dok drumski prevoz u uvozu čini oko 88% vrijednosti ukupno uvezene robe.

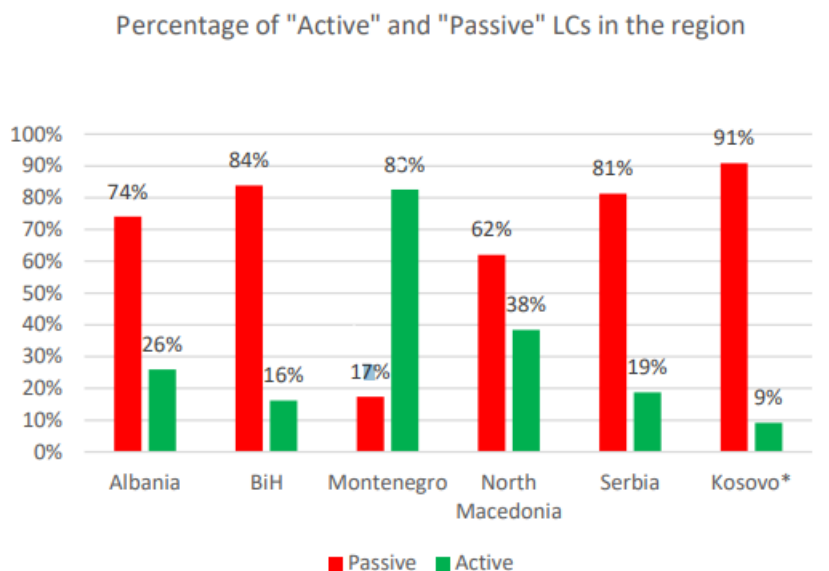
Kao što je ranije objašnjeno, grad Podgorica je glavni grad Crne Gore, kao i centar većine regionalnih i nacionalnih ekonomskih, finansijskih i kulturnih aktivnosti, te glavno mjesto pružanja obrazovnih, zdravstvenih i drugih važnih usluga stanovništvu. Izgradnja podgoričke obilaznice može uticati na važne svakodnevne migracije i putovanja na posao, rute javnog prevoza, odlazak u škole i zdravstvene ustanove i druge potrebe. Iako preliminarni projekat predviđa rješenja za ukrštanja sa svim putevima (podvožnjak, nadvožnjak, most i sl.), radovi mogu privremeno ometati svakodnevno korišćenje ovih saobraćajnica za stanovništvo koje gravitira Podgorici. Uticaji, posebno na naselja koja bi mogla biti odsječena od grada jedinom pristupnom saobraćajnicom, poput Korneta i Kruša, moraju biti dodatno obuhvaćeni analizom u okviru ESIA, uključujući mjere ublažavanja kao što su planiranje alternativnih puteva, blagovremena javna obavještenja i konsultacije u ranim fazama, uključivanje zainteresovanih strana, dodatne mjere bezbjednosti, alternativne trase i dr.

Broj saobraćajnih nezgoda u 2016. godini iznosio je 5.229, što je u odnosu na 2015. godinu porast od 5,8%, kada je broj nezgoda bio 4.944. Broj stradalih u saobraćaju u 2016. godini iznosio je 2.423 (od čega 2.358 povrijeđenih i 65 poginulih), što predstavlja porast od 8,9% u odnosu na 2015. godinu. Broj nezgoda prati isti obrazac kao i gustina saobraćaja, koja je znatno veća tokom ljetnjih mjeseci. Posmatrano prema indeksu broja poginulih u drumskom saobraćaju na 100.000 stanovnika, Crna Gora je imala indeks 10,5 u 2016. godini, što je niže u odnosu na neke zemlje regiona (Albanija 15,1; BiH 17,7), a više u odnosu na druge zemlje (Srbija 10,4; Makedonija 9,4; Hrvatska 9,2). Poređenja radi, svjetski prosjek ovog indeksa iznosi 17,4, dok je prosjek u evropskim zemljama oko 9,3, što je niže od indeksa u Crnoj Gori.

Javni prevoz u Opštini Podgorica (u gradu, ali i prevoz iz ruralnih prigradskih naselja prema Podgorici) organizuje više privatnih prevoznika. To znači da je javni prevoz iz ruralnih naselja, gdje ima manje redovnih putnika, na nižem nivou.

Putni prelazi:

Bezbjednost na željeznici prepoznata je kao najvažniji parametar željezničkog saobraćaja. Postoji mnogo faktora koji mogu u većoj ili manjoj mjeri uticati na bezbjednost željeznice. Jedno od najosjetljivijih pitanja su putni prelazi preko pruge, odnosno mjesta gdje postoji rizik od sudara između dva kopnena vida saobraćaja. U idealnoj situaciji, denivelacija je najbolje rješenje. Međutim, samo mali broj putnih prelaza ima podvožnjake ili nadvožnjake. To znači da na preostalim prelazima u nivou zahtijeva pojačanu pažnju u pogledu bezbjednosti drumskog i željezničkog saobraćaja. Adekvatna regulativa je ključna za očuvanje dobrog nivoa bezbjednosti, ali nije dovoljna. Na bezbjednost putnih prelaza utiču i drugi faktori, kao što su opremljenost prelaza, njihovo operativno stanje i održavanje, poštovanje drumskih saobraćajnih znakova od strane učesnika u saobraćaju, obilježavanje prelaza odgovarajućom saobraćajnom signalizacijom, „trougaono preglednosti“, kao i gustina drumskog saobraćaja. Zaštita putnih prelaza prema pravnoj klasifikaciji EU (u skladu sa Direktivom (EU) 2016/798 o bezbjednosti željeznice od 11. maja 2016. godine), putni prelazi preko pruge dijele se na „aktivne“ i „pasivne“ (pri čemu su „pasivni“ oni gdje put prelazi preko pruge bez bilo kakvog sistema upozorenja ili zaštite koji se aktivira kada prelazak nije bezbjedan za korisnika, dok su „aktivni“ oni gdje su korisnici prelaza zaštićeni ili upozoreni na nailazak voza uređajima koji se aktiviraju kada prelazak nije bezbjedan). U državama članicama EU, 45% putnih prelaza je „pasivno“, odnosno 55% „aktivno“, dok su prosjeci u zemljama WB6 znatno nepovoljniji, tj. u korist manje bezbjednih „pasivnih“ prelaza (24% „aktivnih“ i 76% „pasivnih“)⁹.

⁹ Nacrt izvještaja projekta „Unapređenje bezbjednosti putnih prelaza preko pruge“ – Stalni sekretarijat Transportne zajednice, 29.08.2022.

Rail distance NIKŠIĆ PODGORICA				
	Location of LCs	overpass	underpass	note
1	MUŠOVINA	Not applicable	Not applicable	
2	KLIČEVO	Applicable	Applicable	Advantage for underpass
3	SLAP	Not applicable	Applicable	
4	SEKULIĆI	Applicable	Applicable	Advantage for underpass
5	KOPITO PETROVIĆA	Not applicable	Applicable	
6	KRUŠČICE	Not applicable	Not applicable	Reason: parallel roads
7	MARTINIĆI	Not applicable	Applicable	
8	PRENTINA GLAVICA	Not applicable	Applicable	
9	BURUM	Applicable	Applicable	
10	ŠUNJINE	Not applicable	Not applicable	
11	PRIČELJE	Not applicable	Applicable	
12	DUKLJA	Not applicable	Applicable	
13	ZAGORIČ 2 (GROBLJE)	Not applicable	Not applicable	Reason: parallel roads

Rail distance PODGORICA BAR				
	Location of LCs	overpass	underpass	note
1	ZAGORIČ	Applicable	Applicable	But very complex area with more connecting roads. LCs is over two lines: Podgorica-Niksic and Podgorica-Vrbnica
2	CIJEVNA	Applicable	Applicable	
3	MAHALA	Not applicable	Applicable	
4	VUKOVCI	Not applicable	Not applicable	Reason: not enough space
5	MORAČA	Not applicable	Applicable	It is used just for the private company
6	BISTRICA	Applicable	Applicable	It has to be installed under the angle regarding the rail and magistral road.
7	VIRPAZAR	Not applicable	Not applicable	Perhaps a different road solution for accessing Virpazar should be assessed
8	ZUKOTRLICA	Not applicable	Not applicable	
9	ŠUŠANJ	Not applicable	Not applicable	

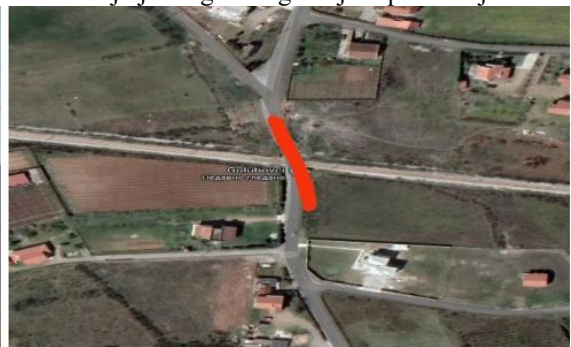
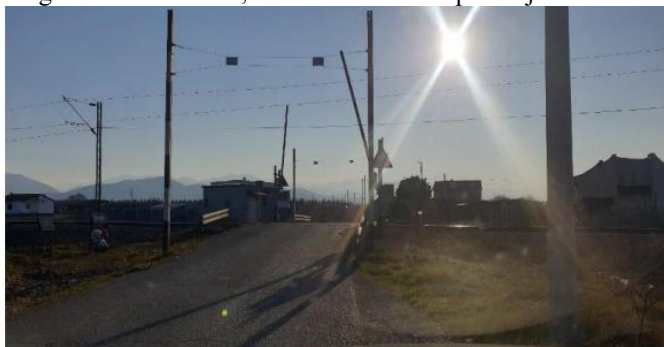
PP "ZAGORIČ" km 53+623 (42.455459,19.283660) Putni prelaz „Zagorič“ nalazi se neposredno ispred željezničke stanice Podgorica, na kilometarskom položaju 52+689. To je ukrštanje lokalnog puta sa dvije jednokolosiječne pruge. Denivelacija je moguća izgradnjom podvožnjaka ili nadvožnjaka.

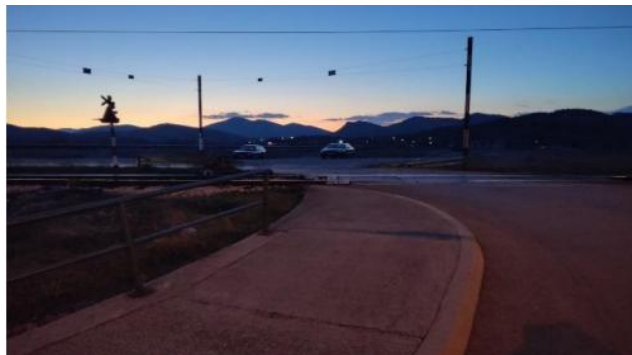
PP CIJEVNA in km 411+660 (42.377199,19.240139) Putni prelaz "Cijevna" nalazi se između željezničkih stanica Podgorica i Golubovci, na kilometarskom položaju 411+660. Na ovom mjestu je moguća denivelacija, i to izgradnjom podvožnjaka ili nadvožnjaka.

PP MAHALA km 414+241 (42.355812,19.228182) Putni prelaz „Mahala“ nalazi se između željezničkih stanica Podgorica i Golubovci, na kilometarskom položaju 414+241. Denivelacija je moguća izgradnjom podvožnjaka.

PP VUKOVCI km 417+193 (42.332968,19.209899) Putni prelaz „Vukovci“ nalazi se u području željezničke stanice Golubovci, na km 417+193.

PP MORAČA km 419+105 (42.315937,19.206771) Putni prelaz „Morača“ nalazi se na dionici između željezničkih stanica Golubovci i Zeta, na kilometarskom položaju 419+105. Podvožnjak je ovdje poželjnija opcija denivelacije, međutim posebnu pažnju treba posvetiti podzemnim vodama. Ovaj putni prelaz je specifičan jer ga ne koriste građani, već isključivo teretna vozila i zaposleni u jednom privatnom preduzeću.

PP BISTRICA km 422+692 (42.305944,19.174002) Putni prelaz „Bistrica“ nalazi se na dionici između željezničkih stanica Golubovci i Zeta, na kilometarskom položaju 422+692.

PP VIRPAZAR km 433+136 (42.274081,19.089782) Putni prelaz „Virpazar“ nalazi se u okviru željezničke stanice „Virpazar“, na kilometarskom položaju 433+136.

PP ŽUTOKRLICA km 450 839 (42.114430,19.087473) Putni prelaz „Žutokrlica“ nalazi se između željezničkih stanica Sutomore i Bar, na kilometarskom položaju 450+839.

PP „ŠUŠANJ“ km 452+039 (42.110550,19.099893) Putni prelaz „Šušanj“ nalazi se na dionici pruge Sutomore–Bar, na kilometarskom položaju 452+039. Zbog uslova na terenu ne postoje mogućnosti za denivelaciju.

Vodosnabdijevanje:

Pokrivenost urbanih područja Crne Gore centralnim sistemom vodosnabdijevanja može se smatrati dobrom, s obzirom na to da je oko 99% svih urbanih područja pokriveno. U Podgorici, 56.440 domaćinstava dobija vodu iz gradskog vodovoda, odnosno 155.730 građana, što je gotovo 100%. Međutim, ruralna područja u mnogim slučajevima i dalje zavise od lokalnih sistema vodosnabdijevanja. U Podgorici je 80% ruralnog područja pokriveno gradskim vodovodom. Postoji i dodatnih 10 lokalnih vodovodnih sistema koji obezbjeđuju vodu za pojedina ruralna naselja. Domaćinstva koja se snabdijevaju vodom iz individualnih bunara u opštini Podgorica su rijetka (ne računajući tehničku vodu za potrebe poljoprivrede).

Javno preduzeće „Vodovod i kanalizacija“ Podgorica je u vlasništvu i pod upravljanjem Glavnog grada Podgorice. Kvalitet vode za piće u gradskom vodovodnom sistemu se kontinuirano ispituje u akreditovanoj laboratoriji, a prema navodima javnog preduzeća ocjenjuje se kao zadovoljavajući. Većina vode obezbjeđuje se iz podzemnih izvorišta na Marezi, u Zagoriču, na Cemovskom polju, u Dečićima i na drugim lokacijama. Izvorište Zagorič i njegov zaštitni pojas nalaze se u blizini trase podgoričke obilaznice/autoputa.

Kvalitet podzemnih izvorišta u mnogim slučajevima je ugrožen nezakonitim i neobezbjedenim ispuštanjem otpadnih voda, a vodovodni sistem je dodatno opterećen ilegalnim priključcima iz nelegalno izgrađenih objekata. Ključno pitanje u zaštiti vodosnabdijevanja stanovništva jeste ispuštanje otpadnih voda i drugih materija tokom izgradnje, kao i uspostavljanje kontrolisanog sistema odvodnje i prečišćavanja atmosferskih voda.

Sistem otpadnih voda:

Samo oko 60% urbanog dijela grada pokriveno je centralnim sistemom za upravljanje otpadnim vodama. Taj procenat je znatno niži u ruralnim područjima opštine. Oko 92% stambenih zgrada priključeno je na gradsku kanalizaciju, a samo oko 7% individualnih kuća, što znači da oko 55% stanovništva opštine nije priključeno na sistem upravljanja otpadnim vodama. Domaćinstva koja nijesu priključena na kanalizaciju koriste individualne (ili objekatske) podzemne septičke jame, koje su najčešće porozne (namjerno), pa se otpadne vode djelimično ispuštaju u zemljište bez ikakvog prečišćavanja. To dodatno povećava pritisak na zagađenje podzemnih voda, a trend je bio značajan porast tokom posljednjih decenija, uglavnom zbog neuravnoteženog pristupa ili izostanka integralnog pristupa upravljanju sistemom odlaganja otpadnih voda.

Postojeći sistem i kapaciteti odvođenja otpadnih voda ne zadovoljavaju potrebe korisnika u opštini Podgorica. Sistemi odvođenja su u lošem stanju, a otpadne vode se u pojedinim slučajevima ispuštaju bez prečišćavanja; posljedice koje iz toga mogu proisteći po ekosistem i zdravlje stanovništva čine ovo jednim od najurgentnijih pitanja koje je potrebno rješavati u bliskoj budućnosti. Sistem upravljanja otpadnim vodama je u nadležnosti i pod upravom javnog preduzeća „Vodovod i kanalizacija“ Podgorica.

Slično pitanjima vodosnabdijevanja, ograničenja sistema otpadnih voda treba imati u vidu prilikom organizovanja smještaja radnika ili drugih procesa koji mogu dodatno opteretiti lokalni system upravljanja otpadnim vodama. S obzirom na to da je u Crnoj Gori česta praksa ispuštanja industrijskih i otpadnih voda sa gradilišta u kanalizacioni sistem bez adekvatnog prečišćavanja, ili direktno u riječne tokove, potrebno je uvesti dodatne mjere kontrole izvođača i podizvođača u pogledu ispuštanja otpadnih voda sa gradilišta. Takođe, mobilni toaleti moraju biti obezbijedjeni za građevinske radnike i zaposlene na udaljenim gradilištima.

Upravljanje otpadom:

Prema zvaničnim izvještajima o sprovođenju Nacionalnog plana upravljanja otpadom u Crnoj Gori, kvalitet podataka o količinama komunalnog otpada koji se proizvodi na teritoriji više opština nije na zadovoljavajućem nivou. Procjena se zasniva na pretpostavci da stanovnik Crne Gore u prosjeku proizvede oko 0,86 kg otpada dnevno.

Sakupljanje komunalnog otpada koji proizvode stanovništvo i privreda u Podgorici obavlja JP „Čistoća“ Podgorica, dok je odlaganje otpada na deponijama u nadležnosti JP „Deponije“. Moderna sanitarna deponija Podgorice nalazi se na lokaciji Livade. Pored toga, odlaganje građevinskog otpada organizovano je na legalnim deponijama na lokacijama Sitnica i Mojansko brdo/Krst.

U ruralnim područjima prikuplja se samo oko 30% ukupne količine generisanog otpada. Pošto se otpad često odlaže na nelegalnim lokacijama, to predstavlja veliki problem jer narušava životnu sredinu, ugrožava zdravlje ljudi i narušava estetsku sliku prostora. Nedostatak kvalitetnog sistema upravljanja otpadom, kao i nedovoljno praćenje upravljanja građevinskim otpadom na području Podgorice, dovode do toga da određene količine otpada sa potencijalno najvećim uticajima na životnu sredinu i zdravlje (otpadna ulja, stare baterije, lijekovi i sl.), u dnevnim količinama od nekoliko tona, završavaju na „divljim deponijama“. Jedan od najvećih problema je izuzetno nizak nivo svijesti građana o ovom pitanju, kao i neodgovornost pojedinih kompanija. Na teritoriji Podgorice registrovan je značajan broj spontanih odlagališta, na kojima se odlaže komunalni otpad, automobilske gume, kabasti otpad i građevinski materijal i sl.

Dodatni problem predstavlja i količina građevinskog otpada koja nastaje tokom izgradnje i rekonstrukcije saobraćajne infrastrukture. Razvoj saobraćajne infrastrukture, s jedne strane, generiše velike količine građevinskog otpada, a s druge strane dovodi do intenzivne eksploatacije prirodnih resursa (građevinski kamen i agregat). Adekvatno upravljanje građevinskim otpadom smanjuje ukupne količine otpada, a istovremeno smanjuje i prekomjernu eksploataciju prirodnih resursa, što takođe podrazumijeva degradaciju prostora (kamenolomi).

Tretman građevinskog otpada i njegovo odlaganje predmet su ESIA analize. Treba naglasiti da se ključna odstupanja između GIP-a i nacionalne prakse ne odnose toliko na normativno propisane praznine, već na tendenciju nepoštovanja propisanih standarda i regulative u praksi. Ova pitanja je potrebno adresirati kroz primjenu i sprovođenje standarda i procedura putem: organizacionih mjera koje sprovodi Promoter projekta radi kontrole aranžmana i realizacije od strane izvođača i podizvođača u vezi sa više pitanja navedenih u ovom odjeljku (otpadne vode, upravljanje čvrstim i građevinskim otpadom, uslovi i oprema na gradilištu – kontejneri za čvrsti otpad, mobilni toaleti i sl.), što treba ugraditi u ESMP i strogo sprovođiti tokom radova. Takođe, potrebno je organizovati obuku i uputstva za radnike i zaposlene o primjeni navedenih standarda, procedura i mjera

Telekomunikacije i informaciona mreža:

Prema izvještaju Svjetske banke, Crna Gora je od 2016. godine dostigla 100% pristup snabdijevanju električnom energijom, kako u urbanim, tako i u ruralnim područjima.

Trenutno stanje u oblasti telekomunikacija određeno je Zakonom o telekomunikacijama i Zakonom o radiodifuziji, kao i djelovanjem dvije regulatorne agencije (Agencija za telekomunikacije i Agencija za radiodifuziju). U fiksnoj telefoniji postoji 5 operatora sa licencama za pružanje telekomunikacionih usluga putem fiksne mreže i bežičnog pristupa fiksnoj mreži. Zbog razvoja mobilnih tehnologija, broj korisnika fiksne telefonije opada i trenutno iznosi oko 153.000 pretplata na nivou države, odnosno svega 24 pretplate na 100 stanovnika. Mobilna telefonija, sa 3 operatora sa odgovarajućim licencama, ima preko 1.000.000 korisnika (odnosno 163 pretplate na 100 stanovnika), čime se Crna Gora ubraja među zemlje sa najvećim brojem korisnika mobilne

telefonije po stanovniku. Teritorijalna pokrivenost mobilnim uslugama približno je ista kod svih operatora i prelazi 95%.

Emitovanje programa (57 radio stanica i 19 TV stanica), kablovski i bežični operatori za distribuciju radio i TV programa krajnjim korisnicima obuhvataju prenos i distribuciju radio i TV signala za potrebe javnog emitovanja. Signali radijskih programa pokrivaju 97% stanovništva. Međutim, treba imati u vidu da samo 77,2% domaćinstava ima radio prijemnik (uključujući radio u automobilu), dok 97,2% domaćinstava posjeduje TV prijemnik, što TV obavještenja čini efikasnijim načinom prenosa informacija široj javnosti.

Broj korisnika interneta procjenjuje se na oko 450.000, odnosno blizu 70% stanovništva (uključujući i one koji internet koriste jednom ili dva puta sedmično). Podaci pokazuju da 49,2% domaćinstava ima računar u kući, a 44% ima internet konekciju. Međutim, 72% osoba uzrasta 55–64 godine i 96,6% osoba starijih od 64 godine nikada nije koristilo internet.

Takođe postoje četiri (zapravo pet – Vijesti, Dan, Pobjeda, Dnevne novine i Monitor) dnevna štampana lista sa distribucijom na nivou države, kao i još 63 nacionalna i lokalna lista sa periodičnim izdanjima (nedjeljna, mjesečna).

Procjena pokrivenosti telekomunikacionom i informacionom mrežom je veoma važna kada je riječ o izboru načina pristupa i komunikacije informacija o Projektu sa širom javnošću, lokalnim zajednicama i licima pogođenim Projektom. Treba imati u vidu da su oni koji obično ne koriste internet, ne čitaju novine i ne posjeduju radio ili TV prijemnik često dio najranjivijih grupa (starija poljoprivredna i udaljena domaćinstva, siromašni, lica sa nižim nivoom obrazovanja, zatvorene manjinske zajednice i sl.).

Obrazovni sistem

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje u Crnoj Gori realizuje se u predškolskim ustanovama, koje mogu biti državne (javne) ili privatne. U Crnoj Gori je u školskoj 2014/2015. godini postojala 21 javna predškolska ustanova, sa mrežom od 103 vaspitne jedinice (izdvojene lokacije u okviru jednog sistema), koje su organizovale 515 vaspitno-obrazovnih grupa različitog uzrasta. Privatne predškolske ustanove (14 ustanova radi uz licencu Ministarstva prosvjete) postoje u svega nekoliko urbanih sredina (uključujući Podgoricu sa 9 privatnih vrtića) i obuhvataju mali broj djece (samo 3% od ukupnog broja djece). Crna Gora ima relativno nisku stopu upisa djece uzrasta 3–6 godina, i to 52,4% (Podgorica 62%), što je znatno ispod cilja EU od 95% do 2020. godine i u suprotnosti sa visokim stopama upisa u osnovno i srednje obrazovanje (98% i 85%, respektivno).

Fizički kapaciteti predškolskih ustanova u južnom i centralnom regionu nijesu dovoljni da obuhvate ukupan broj djece, dok su kapaciteti u sjevernom regionu nedovoljno iskorišćeni. Prosječna veličina grupa djece uzrasta 3–6 godina u javnim predškolskim ustanovama značajno varira po opštinama: od prosječno 41 djeteta po grupi u Herceg Novom i u Javnoj predškolskoj ustanovi „Ljubica Popović“ u Podgorici, do samo 12 djece po grupi u Andrijevici

U Podgorici postoje:

- 2 državne predškolske ustanove (sa većim brojem vaspitnih jedinica)
- 19 privatnih predškolskih ustanova (od kojih su dvije međunarodne)
- 30 državnih osnovnih škola
- 1 privatna međunarodna osnovna škola
- 11 srednjih škola (10 državnih i jedna državna–privatna)

Prostorna raspodjela srednjih škola je takođe neuravnotežena na opštinskom i regionalnom nivou. Najveći broj srednjih škola i viših stručnih škola i koledža nalazi se u Podgorici. Reforma sistema u skladu sa Bolonjskom deklaracijom je u toku, a ECTS se primjenjuje na Univerzitetu Crne Gore od školske 2003/2004. godine. Glavna visokoškolska ustanova je državni Univerzitet u Podgorici, sa 12 fakulteta, dva samostalna studijska programa i dva instituta.

Ključno pitanje u pogledu uticaja Projekta na porodice sa djecom predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta odnosi se na svakodnevni, redovan prevoz od kuće (posebno iz udaljenijih sela) do vaspitnih jedinica i školskih centara. Bez obzira na to kako je prevoz organizovan (predškolski/školski autobusi, javni prevoz ili porodični automobil), postoji potreba za redovnim dnevnim rutama koje mogu biti pogođene radovima u okviru Projekta (kašnjenja, zatvaranje lokalnih puteva i sl.). Takođe, redovne rute srednjoškolaca i studenata ka Podgorici mogu biti prekinute na isti način. Izvođači i treća lica angažovana na Projektu treba da nastoje da izbjegnju kašnjenja i zatvaranje lokalnih puteva koji se koriste za prevoz djece u vrijeme početka i završetka nastave, a ako to nije moguće, da blagovremeno obavijeste škole i lokalnu javnost o kašnjenjima, zatvaranjima, alternativnim rutama i sl.

Zdravstvene ustanove

Iako zaostaje za zemljama EU, Crna Gora bilježi poboljšanje ključnih pokazatelja zdravstvene zaštite tokom posljednjih godina. U Crnoj Gori je bilo 2,34 ljekara na 1.000 stanovnika (2015) (Hrvatska – 3,13; BiH – 1,89; Srbija – 2,46; Albanija – 1,29; Makedonija – 2,88) i 4 bolnička kreveta na 1.000 stanovnika (2012). Broj stanovnika na jednog ljekara smanjen je sa 476 u 2012. godini na 378 u 2016. godini, dok je broj bolničkih kreveta po stanovniku ostao isti.

Dom zdravlja Podgorica je referentni centar za primarnu zdravstvenu zaštitu. Funkcioniše na 42 lokacije na teritoriji opštine. U gradu Podgorici postoje četiri veća doma zdravlja: Blok V, Nova Varoš, Stara Varoš i Konik. Veće zdravstvene jedinice nalaze se i u Golubovcima i Tuzima. Zdravstvene stanice postoje u Maslinama, Zagoriču, Donjoj Gorici, Zabjelu i Tološima. U ruralnom području postoje seoske ambulante (Vranjina, Lijeve Rijeka, Ubli, Bioča, Zatrijebač, Traboin, Dinoša, Pelev Brijeg, Baloča, Barutana, Gradac, Drezga i Skorać) koje služe kao punktovi zdravstvene zaštite i pružaju usluge jednom sedmično.

Najvažnija državna zdravstvena ustanova, Klinički centar Crne Gore, kao ustanova sekundarnog i tercijarnog nivoa zdravstvene zaštite, nalazi se u Podgorici. On pruža usluge sekundarnog nivoa stanovništvu Podgorice, ali i bližim opštinama Danilovgrad i Kolašin, koje se nalaze sjeverno od Podgorice, pa Klinički centar u Podgorici, smješten u užem gradskom jezgru, obezbjeđuje sekundarnu zdravstvenu zaštitu za oko 220.000 stanovnika. Godišnje se u Kliničkom centru hospitalizuje oko 32.000 pacijenata, uz kapacitet od 778 bolničkih kreveta; obavi se oko 10.000 operacija, 3.000 porođaja, 9.000 dijaliza, 32.000 CT dijagnostika, 10.000 MR dijagnostika, kao i brojne druge dijagnostičke i terapijske procedure.

Slično kao kod obrazovnog sistema, postoji potreba za nesmetanim svakodnevnim rutama za hitne pacijente, pacijente na dijalizi i starija lica, koje mogu biti pogođene radovima u okviru Projekta (kašnjenja, zatvaranje lokalnih puteva i sl.), posebno imajući u vidu da je Podgorica regionalni centar sekundarne i tercijarne zdravstvene zaštite. Izvođači i treća lica angažovana na Projektu treba da nastoje da izbjegnu kašnjenja i zatvaranja koja mogu značajno uticati na ove rute i da blagovremeno obavijeste zdravstvene ustanove, opštu i lokalnu javnost o kašnjenjima, zatvaranjima i alternativnim rutama. Takođe, izvođači i treća lica uključena u građevinske radove u okviru Projekta treba da komuniciraju sa lokalnim domovima zdravlja i bolnicama o pitanjima zdravlja, te da njihove specifične kapacitete uključe u ESMP, uključujući ih u planove zaštite zdravlja i bezbjednosti, procedure za hitne zdravstvene slučajeve, mjere zaštite zdravlja u slučaju priliva radne snage na Projekat, informacije o endemskim zaraznim bolestima, kao i da uspostave sistem redovnog praćenja zdravlja zaposlenih i, gdje je primjenjivo, saraduju na mjerama i planovima za zaštitu zdravlja i bezbjednosti zajednice.

4.7.1 Granični prelazi:

Lista graničnih prelaznih tačaka u Crnoj Gori¹⁰

Br	Susjedna ekonomija 1	Susjedna ekonomija 2	Koridor/Ruta	Prelaz (1)	Prelaz (2)
1.	Crna Gora	Albanija	Ruta 2b	Božaj	Hani I Hotit
2.	Crna Gora	Albanija	Ruta 1	Sukobin	Murriqan
3.	Crna Gora	Bosna i Hercegovina	Ruta 2b	Šćepan Polje	Hum
4.	Crna Gora	Hrvatska	Ruta 1	Debeli Brijeg	Karasovići
5.	Crna Gora	Srbija	Ruta 4	Dobrakovo	Gostun
6.	Crna Gora	Srbija	Ruta 6a	Dracenovac	Spiljani
7.	Crna Gora	Kosovo	Ruta 6b	Kula	Kulina

¹⁰ Studija o olakšavanju prelaska granice i unapređenju prekograničnog drumskog transporta na indikativnom proširenju TEN-T osnovne/sveobuhvatne (core/comprehensive) putne mreže na Zapadnom Balkanu, Završni izvještaj, 2019.

Slika: GP Hani Hotit Božaj u Opštini Tuzi

4.8 Izvori prihoda i siromaštvo

Crna Gora ima koeficijent zavisnosti od 47,8 (broj lica koja vjerovatno zavise od podrške na 100 stanovnika radnog uzrasta). Ovaj pokazatelj čine dvije grupe: zavisnost mladih (djeca uzrasta 0–14 godina) od 27,3 na 100 stanovnika radnog uzrasta i zavisnost starijih lica (65+) od 20,5 na 100 stanovnika radnog uzrasta. U poređenju sa prosjecima u zemljama regiona (Hrvatska – ukupni koeficijent zavisnosti: 50,9; koeficijent zavisnosti mladih: 22,4; koeficijent zavisnosti starijih: 28,5; Bosna i Hercegovina – ukupni koeficijent zavisnosti: 43,3; koeficijent zavisnosti mladih: 20,7; koeficijent zavisnosti starijih: 22,5; Srbija – ukupni koeficijent zavisnosti: 49,2; koeficijent zavisnosti mladih: 24,9; koeficijent zavisnosti starijih: 24,3; Makedonija – ukupni koeficijent zavisnosti: 41,6; koeficijent zavisnosti mladih: 23,8; koeficijent zavisnosti starijih: 17,7), Crna Gora ima mlađe stanovništvo nego većina zemalja u regionu.

Međutim, ova struktura izgleda manje povoljno kada se uzme u obzir da od 422.900 stanovnika uzrasta 15–64 godine, aktivno stanovništvo čini 280.000 lica (66,2%), od čega je 239.600 zaposleno (56,6%), dok je 40.400 lica nezaposleno, odnosno 10,4% ukupnog stanovništva radnog uzrasta. Broj aktivnih muškaraca je veći od broja aktivnih žena: 157.600 muškaraca naspram 122.400 žena (56,2% prema 43,8%), ali je stopa nezaposlenosti u okviru aktivnog stanovništva viša kod muškaraca (15,1% muškarci i 13,4% žene u okviru aktivnog stanovništva).

abela ispod prikazuje prosječan mjesečni prihod domaćinstava i strukturu potrošnje u Crnoj Gori:

Tabela 4-5 Prosječni prihodi i potrošnja domaćinstava u Crnoj Gori

Indeks rizika od siromaštva %	2013	2014	2015
Ukupno stanovništvo	25.2	24.1	24.4
Ukupan izvor prihoda	100,0	100,0	100,0
Zarade i nadnice	58.7	63.5	48.4
Penzije	28.3	27.4	30.3
Socijalna pomoć	1.7	1.6	1.9
Prihodi od poljoprivrede	2.9	0.4	8.2

Indeks rizika od siromaštva %	2013	2014	2015
Prihodi od malog biznisa	3.0	3.1	2.8
Prihodi od imovine	1.4	1.3	1.7
Podrška i ostali dobici	2.6	1.9	4.1
Ostalo	1.4	0.8	2.5
Ukupna potrošnja	100	100	100
Potrošnja iz prihoda	95.9	99	89.2
Hrana i piće	30.7	33.3	25.3
Alkohol i duvan	3.6	3.5	3.9
Odeća i obuća	8.6	8.8	8
Stanovanje, voda, električna energija	14.4	14.6	13.8
Namještaj, oprema i održavanje domaćinstva	3.9	4	3.6
Zdravstveni troškovi	4.3	3.9	5
Transport	10.6	10.2	11.3
Komunikacija	5.7	5.9	5.5
Rekreacija i kultura	3.4	3.8	2.7
Obrazovanje	2.5	2.4	2.6
Restorani i hoteli	3	3.2	2.6
Ostalo	5.2	5.3	4.9
Potrošnja iz sopstvene proizvodnje	4.1	1	10.8
Hrana i piće	3.5	0.7	9.5
Alkohol	0.1	0	0.3
Drvo za ogrjev	0.5	0.3	1

Iako je pokazano da Crna Gora ima mlađe stanovništvo u odnosu na druge zemlje regiona, penzije i dalje čine značajan udio – gotovo jednu trećinu – prosječnog prihoda domaćinstva. Prosječne penzije su znatno niže od zarada i iznose oko 284 eura mjesečno. Takođe, iako je poljoprivreda manje razvijena u Crnoj Gori, prosječan prihod (prihod + sopstvena potrošnja) koji potiče iz poljoprivrede dostiže 17,7%, što znači da uticaj Projekta na poljoprivredno zemljište u određenim slučajevima može značajno uticati na kvalitet života domaćinstava. Troškovi stanovanja, vode i električne energije su niži, kao što je slučaj u mnogim zemljama bivše Jugoslavije, jer većina domaćinstava posjeduje sopstvenu kuću/stan, a cijene električne energije i vode su socijalno zaštićene kategorije. Potrošnja za rekreaciju i kulturu je niska, kao i potrošnja za hotele i restorane (odmor). Troškovi obrazovanja su takođe niski, što je rezultat besplatnog državnog sistema osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja.

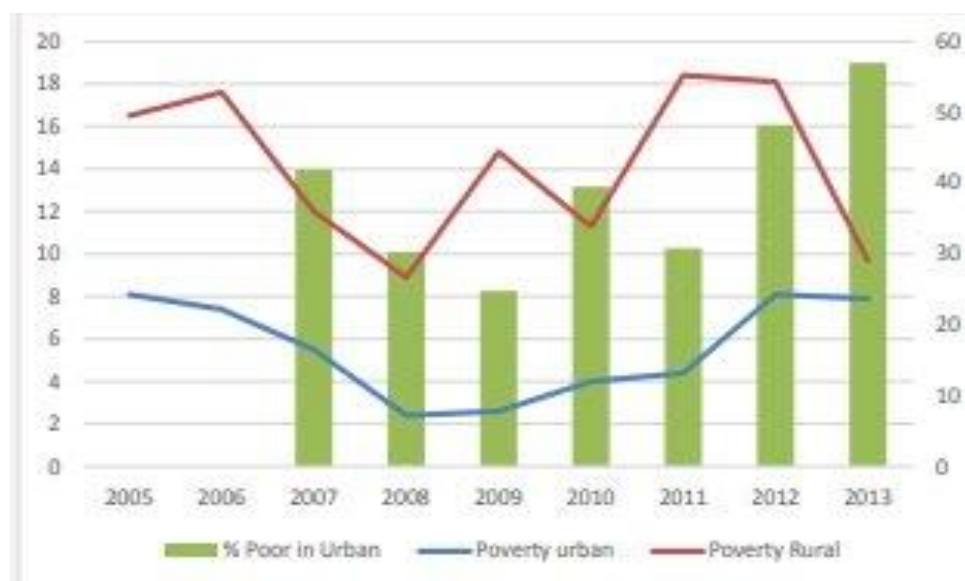
Stopa rizika od siromaštva predstavlja udio lica (u ukupnom stanovništvu) čiji je ekvivalentni dohodak niži od relativne linije siromaštva. Tabela ispod prikazuje stopu rizika od siromaštva u Crnoj Gori u posljednjim godinama.

Tabela 4-6 Indeks rizika od siromaštva u određenim grupama stanovništva

Indeks rizika od siromaštva, %	2013	2014	2015	2016	2017
Ukupno stanovništvo	25.2	24.1	24.4	24.0	23.6
Muškarci	24.9	24.2	24.4	24.5	24.2
Žene	25.4	23.9	24.5	23.6	23.0
Zaposleni	5.5	7.2	6.1	6.6	5.9
Samozaposleni	10.9	12.1	18.9	16.0	19.8
Nezaposleni	49.0	43.7	44.0	42.2	44.8
Penzioneri	12.1	12.4	14.2	16.4	14.4
Ostala neaktivna lica	30.0	32.0	33.4	32.9	31.0
Teška materijalna uskraćenost	12.6	13.3	14.7	14.9	13.9
AROEPE	37.3	37.5	35.9	34.6	33.6

Apsolutna i relativna stopa siromaštva je dosljedno viša u ruralnim nego u urbanim područjima, ali većina domaćinstava ispod linije siromaštva, kao i ona u donjih 40% prema riziku od siromaštva, žive u urbanim područjima. Grafikon ispod prikazuje apsolutnu stopu siromaštva u urbanim i ruralnim područjima (lijeva osa) i procenat stanovništva ispod linije siromaštva (desna osa).

Slika 4-4 Siromaštvo u urbanim i ruralnim područjima Crne Gore

4.9 Ranjive grupe

Ranjive grupe odnose se na lica koja, zbog rodnog identiteta, etničke pripadnosti, starosti, invaliditeta, ekonomskog nepovoljnog položaja ili društvenog statusa, mogu biti nepovoljnije pogođena uticajima projekta u odnosu na druge, te mogu imati ograničenu sposobnost da ostvare svoja prava ili da iskoriste koristi koje projekat donosi. PIU će preduzeti potrebne mjere kako bi se obezbijedilo da ranjive grupe ne budu dovedene u nepovoljniji položaj u procesu raseljavanja ili pod drugim uticajima Projekta, da budu u potpunosti informisane i svjesne svojih prava, te da mogu jednako koristiti mogućnosti i koristi koje proističu iz raseljavanja. Ranjiva lica moraju se identifikovati u svim fazama procesa procjene uticaja na životnu sredinu i društvo, ali će se u ovom okviru razmatranja posebno posmatrati grupe koje se, prema društvenom statusu u Crnoj Gori, mogu definisati kao potencijalno ranjive. Popis stanovništva iz 2011. godine pokazao je da je stopa pismenosti u Crnoj Gori iznosila 98,8% ukupnog stanovništva, odnosno 98,5% stanovništva starijeg od 10 godina. Od 8.149 nepismenih lica u Crnoj Gori (1.559 muškaraca i 6.590 žena), gotovo 60% je starije od 65 godina (4.817 – 403 muškarca i 4.414

žena), pri čemu nepismene starije žene čine preko 90% svih nepismenih starijih lica. Popis pokazuje da je 6,1% ukupnog stanovništva Crne Gore starijeg od 65 godina nepismeno.

Starija i penzionisana lica imaju niže stope rizika od siromaštva u odnosu na pojedine druge društvene grupe na nacionalnom nivou. Prema pojedinim studijama, međugeneracijski transferi su relativno visoki u Crnoj Gori – djeca često ostaju da žive sa starijima u istom domaćinstvu, dijele imovinu i prihode koje su starije generacije akumulirale i ostvaruju. Međutim, zbog nepovoljnih trendova migracija mlađeg stanovništva radnog uzrasta iz ruralnih u urbana područja, ili u druge države, mnoga ruralna domaćinstva ostaju samo sa starijim članovima. Ovaj trend se jasno može uočiti kroz strukturu radne snage u poljoprivrednim domaćinstvima. U Crnoj Gori je 98.949 lica angažovano u poljoprivredi, od čega 98.341 radi na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima, a među njima je 23.198 lica starosti 65+ godina, što čini 23,58% ukupne radne snage. Poređenja radi, radna snaga u poljoprivrednim domaćinstvima mlađa od 24 godine iznosi 6.717, odnosno 6,83%. Starija lica (65+) najčešće su nosioci poljoprivrednih domaćinstava u 33,24% slučajeva, i uglavnom na malim posjedima ispod 2 hektara dostupnog zemljišta (pri čemu je samo 12,87% tih domaćinstava vođeno od strane žena).

- **Žene i rodna pitanja:**

Iako je rodna ravnopravnost zagarantovana Ustavom i pravnim okvirom Crne Gore, prisutni su značajni ostaci rodne neravnopravnosti (viši procenat nepismenosti, niži procenat domaćinstava kojima rukovode žene, niže stope aktivnosti i zaposlenosti i sl.). Takođe, prihodi žena su niže u odnosu na zarade muškaraca za uporediv rad, a razlike u prihodima su i dalje prisutne. Žene imaju ista zakonska prava kao muškarci u oblasti imovinskog prava, porodičnog prava i u pravosudnom sistemu, itd.; međutim, u praksi žene ne uživaju jednak društveni status kao muškarci. Tradicionalne patrijarhalne predstave o rodnim ulogama, prema kojima žene treba da budu podređene muškim članovima porodice, opstale su i rezultirale kontinuiranom diskriminacijom žena u domaćinstvu. U ruralnim područjima žene ne mogu uvijek ostvariti pravo kontrole nad imovinom, a muževi su povremeno usmjeravali glasanje svojih supruga. Tabela ispod prikazuje stope zaposlenosti i aktivnosti muškaraca i žena u Crnoj Gori i Podgorici:

Tabela 4-7 Zaposlenost i aktivnost muškaraca u odnosu na žene u Crnoj Gori i Podgorici

	Crna Gora	Podgorica	Crna Gora	Podgorica	Crna Gora	Podgorica
	Ukupno u 000		Muškarci		Žene	
			Ukupno u 000		Ukupno u 000	
Ukupno stanovništvo	618.7	184.2	306.3	90.4	312.4	93.8
Radno sposobno stanovništvo	499.8	146.3	244.5	70.7	255.4	75.6
Radna snaga	279.9	100.4	157.1	54.3	122.8	46.1
Zaposleni	237.4	90.7	133.2	48.5	104.2	42.2
Nezaposleni	42.5	9.7	23.9	5.8	18.5	3.9
	%	%	%			
Stopa aktivnosti	56.0	68.6	64.3	76.8	48.1	61.0
Stopa zaposlenosti	47.5	62.0	54.5	68.6	40.8	55.8
Stopa nezaposlenosti	15.2	9.7	15.2	10.7	15.1	8.5

Tabela pokazuje znatno niži nivo radne aktivnosti u ženskoj populaciji u Crnoj Gori, što se može objasniti time da mnoge žene češće „biraju“ tradicionalne uloge domaćica, što se u mnogim slučajevima od njih i očekuje, umjesto da grade karijeru i aktivno traže zaposlenje. Ovaj trend je manje izražen u Podgorici kao urbanijoj sredini. Generalno, aktivnost radne snage je veća u urbanim područjima poput Podgorice, što se može vidjeti i u tabeli iznad.

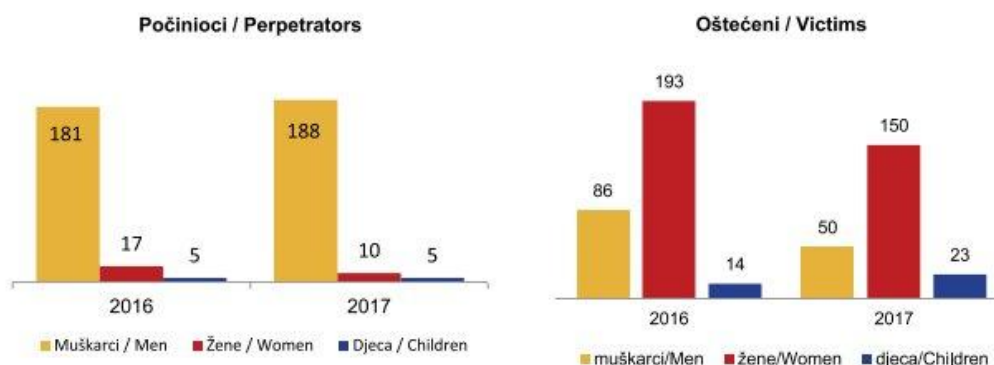
Žene su često manje obrazovane od muškaraca: bez obrazovanja (nijesu upisane ili nijesu završile osnovnu školu) je M: 2,5% / Ž: 6,3%; samo osnovna škola M: 15,6% / Ž: 19,5%; svi nivoi srednjeg obrazovanja M: 64,5% / Ž: 40,7%; visoko obrazovanje M: 17,3% / Ž: 20,5% (nakon dostizanja određenog nivoa emancipacije, žene imaju

tendenciju da budu uspješnije u sticanju najviših nivoa obrazovanja nego muškarci). Veoma mali broj žena uspijeva da dođe do rukovodećih i visokih funkcionerskih pozicija – svega 2,9%.

Broj registrovanih krivičnih djela „nasilje u porodici i porodičnoj zajednici“ u 2017. godini povećan je za 208 u odnosu na prethodne godine. Može se pretpostaviti da razlog nije nužno veći broj slučajeva nasilja, već to što se više slučajeva prijavljuje, što predstavlja pozitivan trend. U 2017. godini zabilježeno je 1.392 prekršajna slučaja nasilja u porodici. U prijavljenim slučajevima nasilja u porodici, većina počinitelaca su muškarci, a većina žrtava žene, što je prikazano na slici ispod.

Slika 4-5 Nasilje u porodici u Crnoj Gori, 2017.

Number of criminal offenses of domestic violence, 2017

Žene su vlasnice samo 4% kuća, 8% zemljišta i 14% vikendica, kao rezultat tradicije prema kojoj se muškarci najčešće smatraju nasljednicima porodične imovine i formalnim nosiocima zajedničke imovine bračnih partnera. U preduzetništvu su žene znatno manje zastupljene nego muškarci, što pokazuju podaci prema kojima je samo 9,6% žena registrovano kao vlasnice biznisa, čime Crna Gora zaostaje za EU i zemljama regiona. Ovi podaci uključuju i one slučajeve gdje su žene samo formalno navedene kao vlasnice, dok poslove upravljanja i preduzetničke aktivnosti u praksi obavljaju njihovi muški srodnici.

Izbjeglice i "interno raseljena lica":

Većina izbjeglica i interno raseljenih lica došla je u Crnu Goru tokom ratova 1991–1999. godine na prostoru bivše Jugoslavije. Crna Gora je morala obezbijediti smještaj za izbjeglice i IRL, od kojih je jedna trećina (12.130) pronašla utočište u Podgorici. Godine 2005, Crna Gora je zbrinula 26.521 izbjeglicu i raseljeno lice. Obje kategorije su tada činile 4,7% ukupnog stanovništva Crne Gore. Nakon više godina boravka u Crnoj Gori, Ministarstvo rada i socijalnog staranja usvojilo je „Nacionalnu strategiju za trajno rješenje u korist izbjeglica i interno raseljenih lica u Crnoj Gori“. U skladu sa stavom UNHCR-a, Strategija predviđa kao moguće opcije trajnog rješenja: (a) repatrijaciju u mjesta porijekla, (b) lokalnu integraciju, i kao posljednju opciju (c) preseljenje u treću državu.

Iako Crna Gora nije zemlja odredišta za većinu izbjeglica u okviru novije migracione krize i trenutno nema izbjegličkih kampova, statistike UNHCR-a pokazuju da u Crnoj Gori ima 9,92 izbjeglice i lica od interesa UNHCR-a na 1.000 stanovnika, što znači oko 1% ukupnog stanovništva.

Romska i Egipatska populacija:

Popis iz 2011. godine evidentirao je 6.251 Roma i 2.054 Egipćana (Aškalije su u popisu prikazane kao Romi), što je oko 1,5% ukupnog stanovništva. Međutim, raspoloživi podaci se ne mogu smatrati potpuno tačnim za utvrđivanje stvarnog broja romske populacije. Tradicionalni nomadski način života, koji karakteriše visoka mobilnost i česte promjene mjesta boravka, razlog je da se zvanični podaci posmatraju s određenom rezervom. Stoga je stvarni broj Roma koji su trajno nastanjeni u Crnoj Gori vjerovatno veći od zvanično prijavljenog. Prisustvo Roma u Crnoj Gori značajno je poraslo nakon izbijanja ratova u bivšoj Jugoslaviji. Romska manjina je tada predstavljala treću najveću grupu sa 7.479 lica, odnosno 25,7% svih izbjeglica i raseljenih lica. U praksi je ovaj broj vjerovatno i veći, zbog mobilnosti Roma i njihove sklonosti da se često izjašnjavaju kao pripadnici drugih etničkih grupa (Crnogorci, Srbi ili Muslimani).

Procjene broja Roma u Crnoj Gori ukazuju da bi broj između 12.000 i 15.000 bio realniji, što je između 2% i 2,5% ukupnog stanovništva, ili čak i više: prema procjeni Svjetske banke, romska populacija u Crnoj Gori je bliža broju od 20.000 (oko 3,3% stanovništva).

Najveći broj Roma, uključujući prigradska romska naselja, nalazi se u većim gradovima centralnog regiona – Podgorici (oko 50% ukupne romske populacije) i Nikšiću. Popis iz 2011. godine pokazao je da u Podgorici živi 4.673 RAE populacije (oko 2,5%), ali se, kako je navedeno, mora pretpostaviti da je stvarni broj značajno veći. Ne očekuje se da bi Projekat imao nesrazmjeran uticaj na pripadnike ove posebne etničke grupe. Međutim, SEP pripremljen za ovaj projekat identifikovao je djecu generalno kao potencijalno ranjivu grupu, pa samim tim i romsku djecu.

Izvještaj UNDP-a iz 2009. godine pokazao je da je među RAE grupama više od 14% socijalno isključeno, mjereno Indeksom socijalne (SEI), što je znatno više od nacionalne stope od 3,5%. Isti izvještaj navodi da je oko 25% RAE populacije imalo neregulisan pravni status u Crnoj Gori i nije posjedovalo lična dokumenta. Zbog toga su mnogi imali ograničen pristup javnim uslugama, a samo 18,4% RAE porodica primalo je socijalnu pomoć ili druge beneficije. Oko 38% RAE članova posjedovalo je svoje kuće 2009. godine, dok je 50% živjelo u nelegalno izgrađenim objektima, uglavnom u prigradskim područjima. Samo oko 20% je bilo zaposleno, dok 36% nije imalo obrazovanje, a 72% nije bilo pismeno.

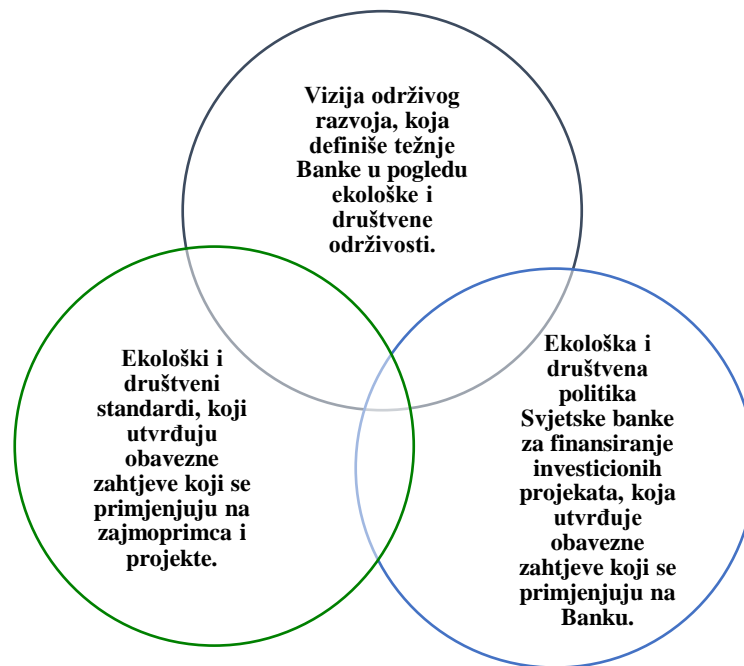
5 PRAVNI OKVIR

5.1 Zahtjevi Svjetske Banke

5.1.1 Okvir Svjetske banke za životnu sredinu i društvena pitanja (2016)

Okvir Svjetske banke za životnu sredinu i društvena pitanja

Okvir Svjetske banke za životnu sredinu i društvena pitanja (ESF) iz 2016. godine postao je važeći u oktobru 2018. godine. Ovaj Okvir utvrđuje posvećenost Banke održivom razvoju, kroz Politiku Banke i set ekoloških i društvenih standarda (ESS) koji su osmišljeni da podrže projekte zajmoprimaca, sa ciljem okončanja ekstremnog siromaštva i promovisanja zajedničkog prosperiteta. Okvir Banke sastoji se od tri dijela:

Klasifikacija rizika

Banka klasifikuje sve projekte u jednu od četiri kategorije:

- Visok rizik
- Značajan rizik
- Umjeren rizik
- Nizak rizik.

Prilikom utvrđivanja odgovarajuće klasifikacije rizika, Banka uzima u obzir relevantna pitanja kao što su:

- Vrsta, lokacija, osjetljivost i obim projekta,
- Priroda i veličina potencijalnih rizika i uticaja na životnu sredinu i društvo,
- Kapacitet i posvećenost zajmoprimca (uključujući bilo koji drugi subjekt odgovoran za sprovođenje projekta) da upravlja E&S rizicima i uticajima na način usklađen sa ESS-ovima.

Druga područja rizika takođe mogu biti relevantna za sprovođenje mjera ublažavanja i postizanje E&S rezultata, u zavisnosti od konkretnog projekta i konteksta u kojem se razvija. To može uključivati pravne i institucionalne aspekte; prirodu predloženih mjera ublažavanja i tehnologija; upravljačke strukture i zakonodavstvo; kao i aspekte povezane sa stabilnošću, konfliktom ili bezbjednošću.

Projekti koji obuhvataju više manjih podprojekata

Za projekte koji obuhvataju više manjih podprojekata, koji se identifikuju, pripremaju i sprovode tokom realizacije projekta, Banka će razmotriti adekvatnost nacionalnih E&S zahtjeva relevantnih za podprojekte i procijeniti kapacitet zajmoprimca da upravlja E&S rizicima i uticajima podprojekata. Po potrebi, projekat će uključiti mjere za jačanje kapaciteta zajmoprimca.

Zajmoprimac je dužan da sprovede odgovarajuću E&S procjenu podprojekata i da pripremi i sprovodi podprojekte na sljedeći način:

- (a) podprojekti visokog rizika, u skladu sa ESS-ovima;
- (b) podprojekti značajnog, umjerenog i niskog rizika, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i svim zahtjevima ESS-ova koje Banka smatra relevantnim za takve podprojekte.

Napominje se da u slučaju ovog projekta nijedan podprojekat visokog rizika nije identifikovan. Trenutna ocjena rizika projekta je umjeren rizik.

Ekološki i društveni standardi

Banka je posvećena pružanju podrške zajmoprimcima u razvoju i sprovođenju projekata koji su ekološki i društveno održivi, kao i jačanju kapaciteta E&S okvira zajmoprimaca za procjenu i upravljanje E&S rizicima i uticajima projekata. U tom cilju, Banka je definisala specifične ESS-ove, koji su osmišljeni da izbjegnu, minimiziraju, smanje ili ublaže negativne E&S rizike i uticaje projekata. Projekti koje podržava Banka moraju biti usklađeni sa sljedećim ESS-ovima:

Ekološki i društveni standard 1	• Procjena i upravljanje rizicima i uticajima na životnu sredinu i društvo
Ekološki i društveni standard 2	• Rad i uslovi rada
Ekološki i društveni standard 3	• Efikasnost resursa i sprečavanje i upravljanje zagađenjem
Ekološki i društveni standard 4	• Zdravlje i bezbjednost zajednice
Ekološki i društveni standard 5	• Eksproprijacija zemljišta, ograničenja korišćenja zemljišta i prinudno raseljavanje
Ekološki i društveni standard 6	• Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje živim prirodnim resursima
Ekološki i društveni standard 7	• Autohtoni narodi (starosedeoci)
Ekološki i društveni standard 8	• Kulturno naslijeđe
Ekološki i društveni standard 9	• Finansijski posrednici
Ekološki i društveni standard 10	• Uključivanje zainteresovanih strana i objavljivanje informacija

Ovi ESS-ovi su praćeni neobavezujućim smjernicama, bilješkama o najboljoj praksi, šablonima i kontrolnim listama.

Standardi primjenjivi na ovaj Projekat detaljnije su opisani u nastavku¹¹.

Ekološki i društveni standard 1 – Procjena i upravljanje rizicima i uticajima na životnu sredinu i društvo se primjenjuje na sve projekte koje Banka podržava kroz finansiranje investicionih projekata. Cilj je da se identifikuju, procijene i upravljaju E&S rizicima i uticajima povezanim sa svakom fazom projekta, kako bi se postigli E&S rezultati usklađeni sa zahtjevima Banke.

¹¹ Dostupno na engleskom na linku: <http://www.worldbank.org/en/projects-operations/environmental-and-social-framework/brief/environmental-and-social-framework-resources#guidancenotes>

ESS1 se takođe primjenjuje na sve povezane objekte/aktivnosti (Associated Facilities/Activities), koji moraju ispunjavati zahtjeve ESS-ova u mjeri u kojoj zajmoprimac ima kontrolu ili uticaj nad takvim objektima/aktivnostima.¹²

U okviru ESS1, zajmoprimac je obavezan da:

- Sprovede E&S procjenu predloženog projekta, uključujući uključivanje zainteresovanih strana,
- Sprovodi uključivanje zainteresovanih strana i objavljuje odgovarajuće informacije u skladu sa ESS10,
- Izradi Plan ekoloških i društvenih obaveza (ESCP) i sprovede sve mjere i aktivnosti utvrđene pravnim sporazumom, uključujući ESCP,
- Sprovodi monitoring i izvještavanje o ekološkim i društvenim performansama projekta u odnosu na ESS-ove.

Procjena životne sredine i društvenih pitanja (E&S procjena) biće proporcionalna rizicima i uticajima projekta i procjenjivaće, na integrisan način, sve relevantne direktne, indirektno i kumulativne E&S rizike i uticaje tokom životnog ciklusa projekta, uključujući i one posebno identifikovane u ESS2–ESS10. Proces E&S procjene primjenjuje hijerarhiju ublažavanja, prema kojoj: (a) rizike i negativne uticaje treba predvidjeti i, u mjeri u kojoj je to moguće, izbjeći, dok se pozitivni uticaji i koristi za zajednicu i fizičko okruženje treba maksimalno unaprijediti; (b) gdje izbjegavanje nije moguće, rizike i uticaje treba minimizirati ili smanjiti na prihvatljiv nivo; (c) preostale negativne uticaje i rizike treba ukloniti ili ublažiti do prihvatljivog nivoa; (d) gdje ostanu značajni rezidualni uticaji, obezbijediti kompenzaciju gdje je to tehnički i finansijski izvodljivo.

Za projekte koji obuhvataju skup podprojekata, identifikovanih, pripremljenih i sprovedenih tokom projekta, E&S procjena sprovodi se korišćenjem instrumenta Okvira za upravljanje životnom sredinom i društvenim pitanjima (ESMF). ESMF utvrđuje principe, pravila, smjernice i procedure za procjenu E&S rizika i uticaja budućih podprojekata.

Ekološki i društveni standard 2 – Rad i uslovi rada uređuje radne uslove, a obim njegove primjene zavisi od vrste radnog odnosa između zajmoprimca i radnika na projektu. Pojam „radnik na projektu“ odnosi se na:

- a) lica zaposlena ili angažovana direktno od strane zajmoprimca (uključujući promotera projekta i agencije za implementaciju projekta) da rade posebno u vezi sa projektom (direktni radnici);
- b) lica zaposlena ili angažovana preko trećih strana radi obavljanja poslova povezanih sa ključnim funkcijama projekta, bez obzira na lokaciju (ugovoreni radnici);
- c) lica zaposlena ili angažovana kod primarnih dobavljača zajmoprimca (radnici u primarnom lancu snabdijevanja); and
- d) lica angažovana u okviru rada zajednice (radnici iz zajednice).

Ciljevi ESS2 su:

- Promovisanje bezbjednosti i zdravlja na radu
- Promovisanje pravičnog tretmana, nediskriminacije i jednakih mogućnosti za radnike na projektu.
- Zaštita radnika na projektu, uključujući ranjive radnike kao što su žene, osobe sa invaliditetom, djeca (radnog uzrasta, u skladu sa ovim ESS) i radnici migranti, ugovoreni radnici, radnici iz zajednice i radnici u primarnom lancu snabdijevanja.
- Sprečavanje svih oblika prisilnog rada i dječjeg rada
- Podrška principima slobode udruživanja i kolektivnog pregovaranja radnika na projektu, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom.
- Obezbeđivanje dostupnih mehanizama radnicima na projektu za iznošenje zabrinutosti u vezi sa radnim mjestom.

Ekološki i društveni standard 3 - Efikasnost resursa i sprečavanje i upravljanje zagađenjem utvrđuje zahtjeve za efikasno korišćenje resursa i sprečavanje i upravljanje zagađenjem tokom čitavog životnog ciklusa projekta, u skladu sa Dobrom međunarodnom industrijskom praksom (GIIP). Primjenjivost ovog ESS-a utvrđuje se tokom E&S procjene.

¹² Pojam „povezani objekti“ (Associated Facilities) označava objekte ili aktivnosti koje se ne finansiraju u okviru projekta, a koje su: (a) direktno i značajno povezane sa projektom; (b) sprovode se, ili je planirano da se sprovede, istovremeno sa projektom; i (c) neophodne su da bi projekat bio održiv i ne bi bile izgrađene, proširene ili realizovane da projekat ne postoji. Da bi se neki objekat ili aktivnost definisali kao povezani objekat, sva tri kriterijuma moraju biti ispunjena.

Zajmoprimac je obavezan da primijeni tehnički i finansijski izvodljive mjere radi unapređenja efikasne potrošnje energije, vode, sirovina i drugih resursa. Te mjere treba da integrišu principe čistije proizvodnje u dizajn proizvoda i proizvodne procese, radi očuvanja sirovina, energije, vode i drugih resursa.

Pored toga, zajmoprimac će izbjeći ispuštanje zagađujućih materija ili, kada izbjegavanje nije izvodljivo, minimizirati i kontrolisati koncentraciju i maseni protok ispuštanja primjenom nivoa performansi i mjera propisanih nacionalnim zakonodavstvom ili Smjericama Svjetske banke za zaštitu životne sredine, zdravlje i bezbjednost (EHS), u zavisnosti od toga šta je strožije. Ovo se odnosi na ispuštanje zagađujućih materija u vazduh, vodu i zemljište, usljed rutinskih, nerutinskih i akcidentnih situacija, sa potencijalom lokalnih, regionalnih i prekograničnih uticaja.

Sprečavanje i upravljanje zagađenjem obuhvata upravljanje:

1. Zagađenjem vazduha
2. Opasnim i neopasnim otpadom
3. Hemikalijama i opasnim materijama
4. Pesticidima

Ekološki i društveni standard 4 – Zdravlje i bezbjednost zajednice se bavi rizicima i uticajima na zdravlje, bezbjednost i sigurnost zajednica pogođenih projektom, kao i odgovornošću zajmoprimca da izbjegne ili minimizira takve rizike i uticaje, uz posebnu pažnju prema licima koja, zbog svojih specifičnih okolnosti, mogu biti ranjiva.

Objectives of ESS4 are the following:

- predvidjeti i izbjeći negativne uticaje na zdravlje i bezbjednost zajednica pogođenih projektom tokom životnog ciklusa projekta, u rutinskim i nerutinskim okolnostima.
- promovisati kvalitet i bezbjednost, kao i razmatranja povezana sa klimatskim promjenama, u projektovanju i izgradnji infrastrukture, uključujući brane.
- izbjeći ili minimizirati izloženost zajednice rizicima saobraćaja i bezbjednosti na putevima povezanim sa projektom, bolestima i opasnim materijama.
- obezbijediti efektivne mjere za reagovanje u vanrednim situacijama.
- obezbijediti da se zaštita osoblja i imovine sprovodi na način koji izbjegava ili minimizira rizike za zajednice pogođene projektom.

Ekološki i društveni standard 5 – Eksproprijacija zemljišta, ograničenja korišćenja zemljišta i prinudno raseljavanje je primjenjiv na ovaj Projekat. Izrađen je Okvir politike raseljavanja (RPF), a svaki podprojekat koji uključuje pribavljanje zemljišta i prinudno raseljavanje, bez obzira na to da li postoji fizičko preseljenje, izradiće Plan raseljavanja u skladu sa RPF-om; isti će odobriti Svjetska banka i biće objavljen u zemlji. Proces skrininga obuhvatiće sve podprojekte koji mogu uključivati prinudno pribavljanje zemljišta..

Ekološki i društveni standard 6 – Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje živim prirodnim resursima je primjenjiv na sve projekte koji potencijalno utiču na biodiverzitet ili staništa, bilo pozitivno ili negativno, direktno ili indirektno, ili koji zavise od biodiverziteta za svoj uspjeh. Takođe se primjenjuje na projekte koji uključuju primarnu proizvodnju i/ili prikupljanje živih prirodnih resursa¹³.

Zajmoprimac je obavezan da izbjegne negativne uticaje na biodiverzitet i staništa. Kada izbjegavanje nije moguće, zajmoprimac će sprovesti mjere za minimiziranje negativnih uticaja i obnovu biodiverziteta u skladu sa hijerarhijom ublažavanja iz ESS1 i zahtjevima ovog standarda. Kada su identifikovani značajni rizici i negativni uticaji na biodiverzitet, zajmoprimac će izraditi i sprovesti Plan upravljanja biodiverzitetom¹⁴.

Ekološki i društveni standard 7 – Autohtoni narodi (starosedeoci) nije primjenjiv na ovaj Projekat, s obzirom na to da u Crnoj Gori ne postoje društvene ili kulturne grupe sa specifičnim karakteristikama definisanim u ESS7.

Ekološki i društveni standard 8 – Kulturno nasljeđe utvrđuje opšte odredbe o rizicima i uticajima projektnih aktivnosti na kulturno nasljeđe.

¹³ Prikupljanje (korišćenje) živih prirodnih resursa, kao što su riba i sve druge vrste vodenih i kopnenih organizama, kao i drvna masa, odnosi se na proizvodne aktivnosti koje uključuju eksploataciju ovih resursa iz prirodnih i izmijenjenih ekosistema i staništa.

¹⁴ U zavisnosti od prirode i obima rizika i uticaja, radi tretiranja kulturnog nasljeđa kao integralnog aspekta održivog razvoja projekta, Plan upravljanja biodiverzitetom može biti poseban dokument ili može biti uključen kao dio Plana ekoloških i društvenih obaveza (ESCP) pripremljenog u skladu sa ESS1.

Ciljevi ESS8 su:

- promovisanje pravične raspodjele koristi od korišćenja kulturnog nasljeđa.
- tretiranje kulturnog nasljeđa kao integralnog aspekta održivog razvoja.
- promovisanje smislenih konsultacija sa zainteresovanim stranama u vezi sa kulturnim nasljeđem.
- zaštita kulturnog nasljeđa od negativnih uticaja projektnih aktivnosti i podrška njegovom očuvanju.

Zahtjevi ESS8 primjenjuju se na sve projekte za koje je vjerovatno da će imati rizike ili uticaje na kulturno nasljeđe. Ovo uključuje projekat koji:

- a) uključuje iskope, rušenje, pomjeranje zemlje, plavljenje ili druge promjene u fizičkom okruženju;
- b) nalazi se u zakonom zaštićenom području ili zakonom definisanoj tampon zo
- c) nalazi se u ili u blizini prepoznatog lokaliteta kulturnog nasljeđa
- d) posebno je osmišljen da podrži očuvanje, upravljanje i korišćenje kulturnog nasljeđa.

Ekološki i društveni standard 9 – Finansijski posrednici nije primjenjiv na ovaj projekat.

Ekološki i društveni standard 10 – Uključivanje zainteresovanih strana i objavljivanje informacija prepoznaje značaj otvorenog i transparentnog uključivanja između zajmoprimca i zainteresovanih strana kao ključnog elementa dobre međunarodne prakse. Efektivno uključivanje zainteresovanih strana može unaprijediti ekološku i društvenu održivost projekata, povećati prihvatanje projekta i značajno doprinijeti uspješnom projektovanju i implementaciji.

Ciljevi ESS10 su:

- uspostaviti sistematski pristup uključivanju zainteresovanih strana koji će pomoći zajmoprimcima da identifikuju zainteresovane strane i izgrade i održavaju konstruktivan odnos sa njima, posebno sa stranama pogođenim projektom
- procijeniti nivo interesa i podrške zainteresovanih strana projektu i omogućiti da se njihovi stavovi uzmu u obzir u projektovanju i E&S performansama.
- promovisati i obezbijediti sredstva za efektivno i inkluzivno uključivanje strana pogođenih projektom tokom cijelog životnog ciklusa projekta, o pitanjima koja bi mogla uticati na njih
- obezbijediti da se informacije o E&S rizicima i uticajima projekta blagovremeno objavljuju zainteresovanim stranama na razumljiv, dostupan i odgovarajući način i u odgovarajućem formatu.
- obezbijediti stranama pogođenim projektom dostupne i inkluzivne mehanizme za pokretanje pitanja i podnošenje pritužbi, te omogućiti zajmoprimcima da na te pritužbe odgovore i njima upravljaju.

5.2 Pregled ekoloških i društvenih zahtjeva u Crnoj Gori

5.2.1 Postupak procjene uticaja na životnu sredinu

U Crnoj Gori, postupak sprovođenja procjene uticaja na životnu sredinu (EIA) uređen je:

- Zakonom o procjeni uticaja na životnu sredinu¹⁵,
- Uredbom o projektima za koje se vrši procjena uticaja na životnu sredinu¹⁶

Uredba razvrstava projekte u dvije grupe (liste):

- Projekti sa Liste 1, za koje je EIA obavezna, i
- Projekti sa Liste 2, za koje nadležni državni ili lokalni organ odlučuje da li je izrada EIA studije potrebna, u zavisnosti od potencijalno značajnih uticaja na životnu sredinu. U postupku je potrebno sprovesti konsultacije sa javnošću i drugim zainteresovanim stranama.

Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu propisuje procedure za izradu EIA studija za projekte koji mogu imati značajne uticaje na životnu sredinu. Takođe se uređuju sadržaj EIA studije, učešće zainteresovanih strana, ocjena EIA studija i izdavanje saglasnosti, obavještanje drugih država o projektima sa mogućim prekograničnim efektima, nadzor i druga relevantna pitanja.

U skladu sa Zakonom, cjelokupan EIA proces obuhvata tri posebne procedure:

- Skrining kao faza utvrđivanja da li je EIA potrebna;
- Utvrđivanje obima kao faza utvrđivanja obima ili obuhvata EIA;

¹⁵ Službeni list Crne Gore, Br. 75/18

¹⁶ Službeni list Crne Gore, Br. 20/07 i 47/13

- Revizija (pregled) kao faza pregleda EIA studije radi utvrđivanja da li je urađena na prihvatljivom nivou i u skladu sa zakonskim zahtjevima.

Nadležni organi za EIA su: Agencija za zaštitu životne sredine za projekte za koje se izdaje građevinska dozvola, i jedinice lokalne samouprave (opštine) za projekte za koje se ne izdaje građevinska dozvola, već se podnosi prijava građenja. EIA postupak mora biti sproveden prije izdavanja građevinske dozvole i prije početka bilo kakvih građevinskih aktivnosti..

Procedura skirninga:

1. Investitor podnosi zahtjev nadležnom organu da odluči o potrebi sprovođenja EIA.
2. Nadležni organ provjerava da li je dostavljena propisana dokumentacija. Ako je dokumentacija nepotpuna, traži dodatne informacije od investitora u roku od tri dana i određuje rok za njihovo dostavljanje. Ako podnosilac ne dostavi dodatne informacije, nadležni organ odbija zahtjev kao nepotpun.
3. Nadležni organ je dužan da u roku od tri dana od prijema potpunog zahtjeva obavijesti zainteresovane organe, organizacije i javnost o podnijetom zahtjevu. Oni mogu dostaviti mišljenja u roku od pet dana.
4. Nadležni organ donosi odluku o potrebi izrade EIA studije u roku od četiri dana od dana prijema mišljenja zainteresovanih strana.
5. Nadležni organ obavještava zainteresovane strane o donesenoj odluci.
6. Na donijetu odluku može se izjaviti žalba Ministarstvu ili Glavnom administratoru.

Procedura određivanja obima:

1. Investitor može podnijeti zahtjev za donošenje odluke o obimu i sadržaju EIA studije.
2. Nadležni organ provjerava da li je dokumentacija potpuna.
3. U roku od tri dana, nadležni organ dostavlja kompletan zahtjev Komisiji koju imenuje nadležni organ.
4. Komisija ocjenjuje zahtjev i dostavlja nadležnom organu predlog sadržaja i obima EIA studije u roku od deset dana.
5. Nadležni organ obavještava investitora, zainteresovane organe, organizacije i javnost o predlogu Komisije u roku od pet dana. Mišljenja se mogu dostaviti u roku od dvadeset dana.
6. Nadležni organ donosi odluku o sadržaju i obimu EIA studije u roku od pet dana, nakon čega odluku dostavlja investitoru i svim zainteresovanim stranama u roku od tri dana.
7. Na donijetu odluku može se izjaviti žalba Ministarstvu ili Glavnom administratoru.

Pregled i odobrenje EIA studije :

1. Investitor podnosi zahtjev za davanje saglasnosti na EIA studiju nadležnom organu. U slučaju prethodnog skopinga, investitor podnosi zahtjev u roku od dvije godine od prijema konačne odluke o obimu i sadržaju EIA studije.
2. Nadležni organ u roku od pet dana organizuje javnu raspravu i obavještava sve zainteresovane strane.
3. EIA studija mora biti objavljena na internet stranici nadležnog organa i na portalu e-Uprave najmanje 10 radnih dana prije dana održavanja rasprave.
4. U roku od dva dana od javne rasprave, nadležni organ dostavlja EIA studiju Komisiji, zajedno sa primjedbama i mišljenjima prikupljenim tokom perioda javnog uvida i na raspravi.
5. Nakon ocjene, Komisija dostavlja nadležnom organu svoj izvještaj o EIA studiji, sa predlogom za odobravanje ili odbijanje, u roku od 25 dana.
6. Nadležni organ donosi odluku o davanju saglasnosti ili odbijanju zahtjeva, dostavlja odluku investitoru i obavještava sve zainteresovane strane.

5.2.2 Propisi o upravljanju otpadom

*Zakon o upravljanju otpadom*¹⁷ uređuje vrste i klasifikaciju otpada, planiranje upravljanja otpadom, uslove za sakupljanje, transport, tretman, skladištenje i odlaganje otpada, prava, obaveze i odgovornosti pravnih i fizičkih lica uključenih u upravljanje otpadom, kao i uslove i postupke za izdavanje dozvola za upravljanje otpadom.

Proizvođač otpada koji godišnje proizvede više od 200 kg opasnog otpada ili više od 20 tona neopasnog otpada dužan je da izradi Plan upravljanja otpadom. Plan sadrži:

- informacije o vrsti, količini i mjestu nastanka pojedinih vrsta otpada na godišnjem nivou, u skladu sa katalogom otpada,
- period tokom kojeg će se sprovesti procesi ili aktivnosti koje dovode do nastanka otpada,
- mjere za sprečavanje nastanka otpada ili smanjenje količine otpada i njegovog negativnog uticaja na životnu sredinu,
- metode upravljanja otpadom, uključujući sakupljanje, privremeno skladištenje (lokacija), transport i tretman otpada.

Pravilnik o klasifikaciji otpada i katalogu otpada¹⁸ definiše kategorije otpada prema djelatnostima. U nastavku su navedene neke kategorije otpada koje mogu nastati kao rezultat aktivnosti koje potencijalno mogu biti obuhvaćene ovim Projektom.

Tabela 8: Otpad koji može nastati usljed aktivnosti potencijalno obuhvaćenih Projektom

Aktivnost iz koje otpad potiče	Šifra prema Pravilniku
Građevinski otpad i otpad od rušenja (uključujući iskopano zemljište sa kontaminiranih lokacija)	17
Komunalni otpad (kućni otpad i sličan otpad iz komercijalnih djelatnosti i industrijskih objekata), uključujući odvojeno sakupljene frakcije	20

5.2.3 Propisi u oblasti građenja

U 2017. donijet je novi *Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata*¹⁹. Zakon zahtijeva izdavanje urbanističko-tehničkih uslova umjesto građevinske dozvole. Takođe, umjesto upotrebne dozvole, Zakon predviđa objedinjavanje tehničkog pregleda i stručnog nadzora, čime se sistem oslobađa dvostrukih kontrola. Građevinska i upotrebna dozvola potrebne su samo za složene inženjerske objekte.

Zakon zahtijeva od izvođača da na gradilištu posjeduje određeni set dokumenata, uključujući i Plan organizacije gradilišta.

5.2.4 Propisi o uslovima rada

U Crnoj Gori, radno zakonodavstvo i zaštita na radu uređeni su sljedećim propisima:

Crna Gora	
<i>Zakon o radu</i> ²⁰	Uređuje prava i obaveze zaposlenih po osnovu ugovora o radu, način i postupak njihovog ostvarivanja, unapređenje zapošljavanja i fleksibilnost tržišta rada, zaključivanje ugovora o radu, radno vrijeme, zaradu, prestanak ugovora o radu, prava i obaveze iz radnog odnosa i kolektivno pregovaranje. Zakon, između ostalog, uređuje radno vrijeme, pauze i odsustva, opštu zaštitu zaposlenih, zarade, naknade i druga primanja.
<i>Zakon o zaštiti i zdravlju na radu</i> ²¹	Uređuje mjere za unapređenje bezbjednosti i zdravlja na radu, mjere u vezi sa uslovima rada i posebnom zaštitom zaposlenih, prava, obaveze i odgovornosti organizacije, poslodavca i zaposlenog, evidencije, inspeksijski nadzor i kaznene odredbe.

Ključne odredbe Zakona o radu u Crnoj Gori su:

- **Ugovor o radu** može se zaključiti na neodređeno ili određeno vrijeme, sa nepunim radnim vremenom, za privremene i povremene poslove, za rad pod posebnim uslovima, kao i za rad van prostorija poslodavca (rad od kuće).
- Zakon **zabranjuje diskriminaciju** u pogledu uslova zapošljavanja i izbora kandidata, obrazovanja, obuke i stručnog usavršavanja, napredovanja i prestanka ugovora o radu. Trudnoća i porodijsko odsustvo ne mogu biti razlog da se žena ne zaposli niti da joj se zbog trudnoće, porođaja ili dojenja ponudi ugovor o radu pod nepovoljnim uslovima.

¹⁷ Službeni list Crne Gore, Br. 64/11 i 39/16

¹⁸ Službeni list Crne Gore, Br. 059/13 i 083/16

¹⁹ Službeni list Crne Gore, Br. 064/17, 044/18, 063/18

²⁰ Službeni list Crne Gore, Br. 074/19

²¹ Službeni list Crne Gore, Br. 34/14, 44/18

- Zakon zabranjuje mobing, uznemiravanje i seksualno uznemiravanje na radu i u vezi sa radom.
- Zakon propisuje **minimalnu starosnu dob** od 18 godina za zaključivanje ugovora o radu, uz izuzetak da se licima od 15 do 18 godina, uz saglasnost zakonskog staratelja i na osnovu ljekarskog uvjerenja izdate od strane zdravstvene ustanove, može omogućiti rad, pod uslovom da takav posao ne ugrožava zdravlje, moral i obrazovanje maloljetnika.
- **Poslodavci su dužni** da zaposlene prijave na penzijsko i invalidsko, zdravstveno i osiguranje od nezaposlenosti i da zaposlenom, nakon prijave, dostave kopiju prijave u roku od 5 dana od dana izdavanja od strane nadležnog organa.
- **Zaposleni imaju pravo** na zaradu i naknadu zarade za vrijeme odsustva sa rada, kao i na uslove rada koji obezbjeđuju bezbjednost i zaštitu života i zdravlja na radu. Pravo na godišnji odmor ne može se zamijeniti novčanom naknadom.
- **Puno radno vrijeme** Puno radno vrijeme je, po pravilu, 40 sati sedmično. Prekovremeni rad je dozvoljen u trajanju najviše 10 sati sedmično. **Prekovremeni rad** je dozvoljen u trajanju najviše 10 sati sedmično.
- Zaposleni imaju pravo na uvećanu zaradu za prekovremeni rad, noćni rad i rad tokom praznika.
- Zakon detaljno uređuje pauze i odmone na koje zaposleni imaju pravo (pauze tokom radnog vremena, dnevni, sedmični i godišnji odmor).
- Zakon predviđa da zaposleni koji smatra da mu je poslodavac povrijedio neko pravo iz radnog odnosa može zahtijevati od poslodavca da mu to pravo obezbijedi. Poslodavac je dužan da odgovori u roku od 15 dana. Predviđen je mehanizam mirnog rješavanja radnih sporova (preko Agencije za mirno rješavanje radnih sporova), kao i podnošenje tužbe sudu.

Ključne odredbe propisa o bezbjednosti i zdravlju na radu (BZR/OHS) u Crnoj Gori su:

- Poslodavci su dužni da obezbijede zaštitne mjere sprečavanjem, uklanjanjem i kontrolisanjem rizika povezanih sa radom, kao i organizovanjem obuke zaposlenih.
- Poslodavci su dužni da primjenjuju mjere bezbjednosti i biraju metode rada i proizvodnje koje obezbjeđuju unaprijeđen ili viši nivo BZR.
- Prilikom raspoređivanja zaposlenog na radno mjesto sa posebnim uslovima rada ili povećanim rizikom, poslodavac je dužan da uzme u obzir sposobnosti zaposlenog koje mogu uticati na njegovu zaštitu i zdravlje.
- Poslodavci su dužni da obezbijede obuku za bezbjedan rad prilikom zapošljavanja novog zaposlenog, raspoređivanja na drugo radno mjesto, uvođenja nove tehnologije, uvođenja nove ili zamjene opreme za rad, promjena u procesu rada i povratka zaposlenog na posao nakon odsustva dužeg od godinu dana.
- Zaposlenima mora biti obezbijeđeno radno okruženje, sredstva za rad i lična zaštitna oprema koja ne ugrožava bezbjednost i zdravlje zaposlenih i drugih lica.
- Zaposleni moraju koristiti ličnu zaštitnu opremu i postupati u skladu sa drugim uputstvima u vezi sa bezbjednošću na radu.

Iako zakon predviđa predstavnike za BZR i odbore za BZR i omogućava zaposlenima i njihovim predstavnicima da daju predloge i informacije, iniciraju mjere i zahtijevaju inspekcijски nadzor, zakon ne zahtijeva uravnoteženu zastupljenost žena u BZR odborima kako bi se bolje oblikovale politike koje odgovaraju potrebama žena – radnica na projektu. Kada je riječ o obukama iz BZR, poslodavci su obavezni da sprovedu obuku zaposlenih za bezbjedan rad u skladu sa zakonom. Troškove obuka snosi poslodavac. Obuke treba organizovati tokom radnog vremena ako su povezane sa BZR ili stručnim usavršavanjem; međutim, ne postoji obaveza vođenja evidencije o obukama. Ni Zakon o radu ni Zakon o zaštiti i zdravlju na radu ne uređuju izričito odgovornost izvođača u pogledu BZR. Međutim, poslodavci su obavezni da planiranje i uvođenje novih tehnologija bude predmet konsultacija sa zaposlenima ili njihovim predstavnicima nadležnim za bezbjednost i zdravlje na radu (u daljem tekstu: predstavnici zaposlenih) o izboru opreme za rad, uslovima rada, radnom okruženju i njihovim implikacijama na bezbjednost i zdravlje na radu. Konačno, u slučaju ozbiljne i neposredne opasnosti po život i zdravlje, zaposleni mogu preduzeti odgovarajuće mjere u skladu sa svojim znanjem i tehničkim sredstvima koja su im na raspolaganju. U slučaju neizbježne opasnosti, zaposleni imaju pravo da napuste opasno radno mjesto, radni proces ili radno okruženje i neće snositi odgovornost za štetu koja može nastati, osim ako su postupali nepažljivo ili nemarno. Zabrana odmazde nije izričito navedena ni u Zakonu o radu ni u propisima o BZR.

5.3 Regulatorni okvir za putne prelaze

U Crnoj Gori, Zakon o željeznici uređuje putne prelaze preko pruge (RLC). Članovi 44 do 51 daju smjernice o uslovima i standardima u slučajevima kada se putni prelaz preko pruge zamjenjuje podvoznjakom ili nadvoznjakom, ili kada se putni prelaz ukida zbog izmjene trase puta, uključujući i raspodjelu odgovornosti za troškove. Troškove takvih izmjena na infrastrukturi i putu snosi: 1) upravljač infrastrukture, ako promjena pretežno proizilazi iz potreba željezničkog saobraćaja; 2) upravljač puta, ako promjena pretežno proizilazi iz

potreba drumskog saobraćaja; a u slučaju nekategorisanog puta koji pretežno koristi određeni subjekt, troškove bilo kakvih izmjena na infrastrukturi i putu u potpunosti snosi taj subjekt. Kada je riječ o troškovima održavanja, troškove održavanja putnog prelaza preko pruge i troškove obezbjeđivanja bezbjednog i nesmetanog saobraćaja na putnom prelazu snose: 1) upravljač infrastrukture, za održavanje kolosijeka i drugih dijelova infrastrukture na putnom prelazu, signalno-sigurnosne opreme i znakova koji upozoravaju vozno osoblje na putni prelaz, kao i željezničkih telefonskih linija koje se odnose na putni prelaz; 2) upravljač puta, za održavanje kolovoza na putnom prelazu i saobraćajnih znakova koji upozoravaju vozače na putni prelaz preko pruge; upravljač infrastrukture i upravljač puta, u jednakim dijelovima, za: - održavanje uređaja za signalizaciju vozačima o nailasku voza na putni prelaz i opreme za zatvaranje saobraćaja na putnom prelazu.

6 INSTITUCIONALNA STRUKTURA

6.1 Institucije nadležne za zaštitu životne sredine

Ključne državne institucije nadležne za zaštitu životne sredine u Crnoj Gori su Ministarstvo održivog razvoja i turizma i Agencija za zaštitu prirode i životne sredine Crne Gore. Tabela 13 daje pregled institucija i njihovih nadležnosti relevantnih za ovaj Projekat.

Tabela 9: Institucije nadležne za zaštitu životne sredine u Crnoj Gori

Institucija	Nadležnosti
Ministarstvo održivog razvoja i turizma	Nadležno za: <ul style="list-style-type: none"> kreiranje politika u oblasti urbanizma, gradnje, zaštite životne sredine i održivog razvoja; spvođenje programa i projekata održivog razvoja; pružanje tehničke, organizacione i administrativne podrške Nacionalnom savjetu za održivi razvoj i klimatske promjene; prostorno i strateško planiranje u oblasti životne sredine, sistem integrisane zaštite životne sredine i održivo korišćenje prirodnih resursa, integrisano sprečavanje i kontrolu zagađenja; organizaciju komunalnih djelatnosti, uključujući vodosnabdijevanje i kanalizaciju, kao i tretman otpadnih voda; razvoj standarda zaštite životne sredine, praćenje stanja životne sredine; saradnju sa međunarodnim finansijskim institucijama i fondovima EU u projektima zaštite životne sredine i komunalnih usluga; saradnju sa NVO, usklađivanje propisa sa pravnom tekovinom EU (acquis); izdavanje građevinskih dozvola..
Agencija za zaštitu životne sredine ²²	Nadležna za: <ul style="list-style-type: none"> spvođenje strategija, programa, zakona i propisa u oblasti životne sredine; spvođenje međunarodnih ugovora u okviru svojih nadležnosti; praćenje stanja životne sredine i zaštite prirode; prikupljanje i ažuriranje podataka o kvalitetu svih segmenata životne sredine, uključujući vode, i izvještavanje nacionalnih i evropskih institucija; spvođenje EIA postupka i izdavanje ekoloških dozvola.
Ministarstvo unutrašnjih poslova (preko Direktorata za vanredne situacije)	Nadležno za: <ul style="list-style-type: none"> uspostavljanje programa za opremanje i razvoj sistema zaštite i spašavanja; davanje smjernica za upravljanje zaštitom i spašavanjem i predlaganje mjera učesnicima u zaštiti i spašavanju; prikupljanje informacija o prijetnjama, uzrocima i posljedicama vanrednih situacija; pružanje pomoći u odgovoru na vanredne situacije; upravljanje vanrednim situacijama u skladu sa Direktivom o poplavama 2007/60/EC..
Institut za javno zdravlje (Ministarstvo zdravlja)	Sprovodi fizičko-hemijske analize vode i mikrobiološka ispitivanja vode za piće i nadležan je za kontrolu i praćenje bezbjednosti vode za piće.
Ministarstvo saobraćaja i pomorstva	Nadležno za saobraćaj (drumski, željeznički, vazdušni) i pomorstvo u Crnoj Gori.
Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju	Nadležan za praćenje kvaliteta i količine površinskih i podzemnih voda, prognozu poplava i praćenje hidrološke situacije, te davanje upozorenja institucijama nadležnim za upravljanje rizicima od poplava.

²²Osnovana 2008. godine Uredbom o izmjenama Uredbe o organizaciji i načinu rada državne uprave (Službeni list Crne Gore, br. 68/08) i operativna od 2009. godine.

7 PROCJENA UTICAJA PROJEKTA NA ŽIVOTNU SREDINU I DRUŠTVO

7.1 ESS standardi relevantni za Projekat

U nastavku je dat pregled standarda Svjetske banke za životnu sredinu i društvena pitanja (E&S standardi) koji se smatraju primjenjivim na TTFP, uz kratko obrazloženje njihove relevantnosti..

Tabela 10: ESS standardi koji se smatraju relevantnim za TTFP projekat u trenutku procjene projekta

ESS		Relevantnost za TTFP projekat
ESS1	Procjena i upravljanje E&S rizicima i uticajima	Ovaj standard usmjerava pripremu E&S instrumenata, uključujući one koji su pripremljeni za TTFP: (i) ESMF, (ii) SEP, (iii) LMP, kao i odgovarajuću procjenu rizika za pojedinačne aktivnosti koje se sprovode u okviru projekta.
ESS2	Rad i uslovi rada	Ovaj standard usmjerava uspostavljanje kvalitetnih odnosa između radnika i poslodavca/angažujuće strane. Primarni rizik u oblasti rada je rizik od neformalnog rada. Rizici neplaćenog i potplaćenog rada, preopterećenosti, loših uslova angažovanja, nedostatka mjera bezbjednosti i zdravlja na radu, kao i uskraćenog pristupa socijalnom osiguranju, penzijskom ili zdravstvenom osiguranju, povezani su sa neformalnim radom. Razvijeni su Kontrolna lista za skrining i usklađenost u oblasti rada, kao i procedure monitoringa i evaluacije, koje će biti obavezni dio tenderske dokumentacije radi obezbjeđivanja usklađenosti trećih strana (tj. različitih izvođača) sa zahtjevima ESS2.
ESS3	Efikasnost resursa i sprečavanje i upravljanje zagađenjem	Ovaj standard utvrđuje zahtjeve za efikasno korišćenje resursa i sprečavanje i upravljanje zagađenjem tokom životnog ciklusa projekta. S obzirom na to da većina aktivnosti uključuje građevinske radove, glavni rizik je da izvođači neće biti upoznati sa najboljim praksama za izbjegavanje ili minimiziranje zagađenja usljed projektnih aktivnosti, odnosno za izbjegavanje ili smanjenje negativnih uticaja na zdravlje ljudi i životnu sredinu. Lokacijski specifični ESMP će usmjeravati izvođače u sprovođenju adekvatnih mjera sprečavanja i upravljanja zagađenjem.
ESS4	Zdravlje i bezbjednost zajednice	Ovaj ESS utvrđuje zahtjeve za izbjegavanje ili minimiziranje izloženosti zajednice rizicima saobraćaja i bezbjednosti na putevima povezanim sa projektom, bolestima i opasnim materijama, kao i za uspostavljanje efektivnih mjera za reagovanje u vanrednim situacijama. Radovi predviđeni ovim projektom uglavnom će se sprovoditi u udaljenim ili javnosti ograničenim područjima i neće uključivati upotrebu ili stvaranje opasnih materija i otpada. Glavni rizik povezan sa projektom odnosi se na zdravlje i bezbjednost radnika, što se adresira kroz ESS2.
ESS5	Eksproprijacija zemljišta, ograničenja korišćenja zemljišta i prinudno raseljavanje	Ovaj ESS usmjerava procedure za izbjegavanje ili sprovođenje prinudnog raseljavanja i ekonomskog raseljavanja uz najmanje moguće uticaje. TTFP uključuje mogućnost pribavljanja zemljišta i ekonomskog raseljavanja. Radi smanjenja rizika, na nivou projekta izrađen je odgovarajući RPF, dok će se po potrebi izrađivati lokacijski specifični RAP. Glavni rizik povezan je sa adekvatnom primjenom RPF-a.
ESS6	Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje živim prirodnim resursima	Nije relevantan, jer će se radovi sprovoditi u područjima bez zaštićenih zona (granični prelazi i putni prelazi preko pruge)
ESS8	Kulturno nasljeđe	Informacije dostupne u fazi procjene projekta ukazuju da je vrlo malo vjerovatno da će građevinski radovi doći u kontakt sa poznatim lokalitetima kulturnog nasljeđa. U slučaju slučajnih nalaza, zajmoprimac će postupati u skladu sa nacionalnim zakonskim zahtjevima koji su u potpunosti usklađeni sa UNESCO standardima i dobrom međunarodnom praksom.
ESS10	Uključivanje zainteresovanih strana i objavljivanje informacija	Ovaj ESS usmjerava uključivanje relevantnih zainteresovanih strana tokom životnog ciklusa projekta. U skladu sa zahtjevima ovog standarda, za projekat je izrađen Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP), uključujući Mehanizam za podnošenje i rješavanje pritužbi. Glavni rizik povezan je sa adekvatnom primjenom SEP-a.

7.2 Preliminarna identifikacija potencijalnih uticaja na životnu sredinu i društvena pitanja (E&S uticaji) sa predloženim mjerama ublažavanja

Predložene komponente i potkomponente TTFP-a koje će se sprovesti u fazi 2 TTFP-a u Crnoj Gori ukratko su opisane u tabeli ispod.

Tabela 11: Opis projektnih komponenti sa potencijalnim E&S uticajima

Komponenta	Potkomponenta	Opis potkomponente
Komponenta 1: Olakšavanje kretanja robe preko Zapadnog Balkana	Potkomponenta 1.2 Unapređenja na graničnim prelazima na odabranim trgovinskim koridorima	Ova potkomponenta će podržati unapređenje drumskog graničnog prelaza Božaj – Hani i Hotit. Projekat takođe podržava integraciju tokova informacija među graničnim službama i usklađivanje njihovih operativnih procedura, kao što su radno vrijeme i smjene.
Komponenta 2: Unapređenje efikasnosti i predvidivosti transporta	Potkomponenta 2.2: Unapređenje odabranih putnih prelaza (RLC) na željezničkoj mreži u Crnoj Gori	Projekat će finansirati unapređenje pet putnih prelaza preko pruge na indikativnom produžetku koridora osnovne mreže Orijent/Istočni Mediteran u Crnoj Gori (dionica Podgorica – Bar).

Potkomponenta 1.2 se očekuje da će imati negativne E&S uticaje u fazi izgradnje.

U fazi izgradnje, E&S uticaji su direktna posljedica prisustva ljudi i izvođenja građevinskih radova na lokacijama, kao što su rehabilitacija i proširenje postojećih objekata na graničnim prelazima. Zagađenje koje nastaje tokom faze (re)izgradnje, rehabilitacije i/ili popravki je lokalnog karaktera, privremenog trajanja i ograničenog intenziteta. Ne očekuje se značajan uticaj na životnu sredinu i lokalno stanovništvo. Ne očekuje se prekoračenje nacionalno dozvoljenih koncentracija zagađujućih materija u vazduhu, zemljištu ili vodi, s obzirom na to da će se radovi sprovesti u skladu sa najboljom praksom i zakonskim zahtjevima, uz primjenu definisanih mjera ublažavanja propisanih (gdje je potrebno) ESMP-om/EIA-om, koji će se izraditi za svaki podprojekat prije početka implementacije. Implementacija ESMP-a će minimizirati i spriječiti identifikovane negativne uticaje, kroz skup specifičnih mjera ublažavanja i zahtjeva za monitoring koje treba da primjenjuju izvođač i/ili odgovorne strane (tokom implementacije i u fazi korišćenja/operativnoj fazi).

Potkomponenta 2.2 se očekuje da će imati negativne E&S uticaje u fazi pre izgradnje i fazi izgradnje.

U fazi pre izgradnje, pribavljanje zemljišta može predstavljati pitanje za pojedine projekte, iako se očekuje da je zemljište u neposrednoj blizini željezničke pruge u javnoj svojini.

U fazi izgradnje, E&S uticaji su direktna posljedica prisustva ljudi i izvođenja građevinskih radova na lokacijama, kao što su radovi na putnim prelazima preko pruge. Zagađenje koje nastaje tokom faze izgradnje, rehabilitacije i/ili popravki je lokalnog karaktera, privremenog trajanja i ograničenog intenziteta, iako može izazvati posljedice ukoliko dođe do havarija/incidentnih situacija. Ipak, ne očekuje se značajan uticaj na životnu sredinu i lokalno stanovništvo. Ne očekuje se prekoračenje nacionalno dozvoljenih koncentracija zagađujućih materija u vazduhu, zemljištu ili vodi, s obzirom na to da će se radovi sprovesti u skladu sa najboljom praksom i zakonskim zahtjevima, uz primjenu definisanih mjera ublažavanja propisanih (gdje je potrebno) ESMP-om/EIA-om, koji će se izraditi za svaki podprojekat prije početka implementacije. Implementacija ESMP-a će minimizirati i spriječiti identifikovane negativne uticaje, kroz skup specifičnih mjera ublažavanja i zahtjeva za monitoring koje treba da primjenjuju izvođač i/ili odgovorne strane (tokom implementacije i u fazi korišćenja/operativnoj fazi).

Pregled inicijalne E&S procjene potkomponenti 1.2 i 2.2, sa preliminarnim mjerama ublažavanja i zahtjevima za monitoring, dat je u Tabeli 16. Početna procjena je data na opštem („generičkom“) nivou i zasniva se na nivou informacija o podprojektima dostupnih u trenutku izrade ovog dokumenta – novembar 2022. godine.

abela takođe daje preliminarnu procjenu rizika za svaku potkomponentu na osnovu dva faktora:

Vjerovatnoća – koliko je vjerovatno da će se negativni uticaj pojaviti: niska, umjerena, visoka.

Razmjera posljedica (štetnost) – kolika šteta može nastati ako dođe do negativnog uticaja: mala, umjerena, velika.

Za procjenu nivoa rizika koristi se sljedeća matrica:

Vjerovatnoća	Razmjera posljedica		
	Zanemarljiva	Umjerena	Značajna
Niska	Nizak rizik	Nizak rizik	Umjeren rizik
Umjerena	Nizak rizik	Umjeren rizik	Visok rizik

Vjerovatnoća	Razmjera posljedica		
	Zanemarljiva	Umjerena	Značajna
Visoka	Umjeren rizik	Visok rizik	Visok rizik

Za potrebe ovog projekta pripremljen je generički ESMP i dat je u Aneksu B ovog ESMF-a. Generički ESMP obezbjeđuje mjere ublažavanja i strukturu monitoringa za građevinske radove. Pored toga, moraju se poštovati zakonski zahtjevi u pogledu potrebe za procjenom uticaja na životnu sredinu za projekte koji obuhvataju radove i/ili ekološke analize (relevantno mišljenje o potrebi sprovođenja EIA treba pribaviti, gdje je primjenjivo i potrebno), kao i pribaviti sve relevantne dozvole.

Tabela 12: Preliminarna identifikacija ekoloških i društvenih uticaja predloženih podprojekata

KOMPONENTA 1: Olakšavanje kretanja robe preko Zapadnog Balkana / Potkomponenta 1.2: Unaprjeđenja na graničnim prelazima na odabranim trgovinskim koridorima		
KOMPONENTA 2: Unapređenje efikasnosti i predvidivosti transporta / Potkomponenta 2.2: Unaprjeđenje odabranih putnih prelaza preko pruge (RLC) na željezničkoj mreži u Crnoj Gori		
OPIS AKTIVNOSTI	PRELIMINARNA PROCJENA EKOLOŠKIH I DRUŠTVENIH UTICAJA	MJERE UBLAŽAVANJA I PRAĆENJE
Građevinske aktivnosti radi realizacije prioriternih investicija u skladu sa razvojnim ciljem projekta, uključujući i sve dodatne studije koje mogu biti potrebne.	<p>Uticaji: U fazi prije izgradnje identifikovani društveni uticaji odnose se na moguću eksproprijaciju/pribavljanje zemljišta na lokacijama radova u slučaju putnih prelaza preko pruge.</p> <p><i>U fazi izgradnje</i>, društveni uticaji se prvenstveno odnose na zdravlje i bezbjednost zajednice tokom izvođenja radova; mogu se očekivati manji negativni uticaji usljed prisustva ljudi i prirode građevinskih radova na lokaciji, koji su ograničeni na mjesto izvođenja radova ili njegovu neposrednu okolinu. Ne očekuje se veliki priliv radnika iz drugih zajednica. Analize koje će se sprovesti treba da obezbijede najbolje raspoložive materijale za sakupljanje i razdvajanje otpada; uticaj transporta mehanizacije do lokacije; buku tokom radova; otpad, buku, prljavštinu i prašinu na lokaciji i pristupnim putevima.</p> <p>U operativnoj fazi, očekivani uticaji uglavnom se odnose na održavanje ovih objekata (granični prelazi – BCP i putni prelazi preko pruge – RLC).</p> <p>Vjerovatnoća: umjerena Razmjera posljedica: umjerena PROCJENA: UMJEREN RIZIK</p>	<p>Mjere ublažavanja: Pripremljeni generički ESMP daje opšte mjere ublažavanja i strukturu monitoringa za građevinske radove i/ili analize koje se mogu sprovesti tokom implementacije projekta.</p> <p>Izvođači moraju poštovati bezbjednosne procedure tokom radova i uklanjanja objekata; primjenjivati najbolje prakse u upravljanju i odlaganju otpada; održavati opremu tokom radova; koristiti odgovarajuće materijale; angažovati atestirana transportna vozila; nivo buke će se kontrolisati u kontinuitetu, a aktivnosti će se upravljati tako da se izbjegne prekomjerno uznemiravanje, u skladu sa generičkim ESMP-om.</p> <p>Kao dio dužne pažnje u primjeni ESMP-a, provjeriće se vlasnički listovi. Ukoliko se identifikuju prava privatne svojine nad zemljištem, obezbijediće se odgovarajuća naknada u skladu sa RPF-om, uz dužno razmatranje prethodnog načina korišćenja. Pripremiće se projekat-specifični plan aktivnosti za raseljavanje radi ublažavanja ovog uticaja.</p> <p>Praćenje: sprovodi implementaciona agencija.</p>

7.3 Ekološki i društveni zahtjevi

S obzirom na to da TTFP obuhvata skup podprojekata koji će se identifikovati, pripremati i sprovesti tokom realizacije projekta, u skladu sa E&S zahtjevima Svjetske banke opisanim u **ESS1 – Procjena i upravljanje E&S rizicima i uticajima**, PIU će procjenjivati E&S uticaje svake potkomponente i povezanih podprojekata primjenom ovog ESMF-a.

Za svaki pojedinačni podprojekat, PIU će pripremiti ESIA ili ESMP, koristeći smjernice iz ovog ESMF-a. Izbor E&S instrumenta zasnivaće se na procesu skrininga i utvrđenom nivou E&S rizika podprojekta, kako slijedi:

za podprojekte sa „značajnim“ rizikom, biće pripremljena ESIA u skladu sa ovim ESMF-om i odredbama ESS1 i ESF-a,

za podprojekte sa „umjerenim“ i „niskim“ rizikom, procjena će se sprovesti u skladu sa nacionalnim ekološkim zahtjevima i uključivaće izradu lokacijski specifičnog ESMP-a u skladu sa ovim ESMF-om.

Preliminarna E&S procjena prikazana u Tabeli 16 ukazuje da, za sada, nijedna projektna aktivnost nije ocijenjena kao aktivnost visokog ili značajnog (substantial) rizika.

7.4 Proces ekološkog i društvenog skrininga (korak-po-korak)

Za projekte koji uključuju više podprojekata, zahtjevi Svjetske banke uključuju obaveznu provjeru adekvatnosti lokalnih ekoloških i društvenih zahtjeva relevantnih za podprojekte, kao i procjenu kapaciteta zajmoprimca da upravlja ekološkim i društvenim rizicima i uticajima takvih podprojekata, naročito kapaciteta da: (a) sprovodi skrining podprojekata; (b) obezbijedi neophodne specijaliste za sprovođenje ekološke i društvene procjene; (c) razmotri nalaze ekološke i društvene procjene za pojedinačne podprojekte; (d) sprovodi mjere ublažavanja; i (e) prati ekološke i društvene uticaje tokom implementacije projekta.

PIU će obezbijediti da upravljanje životnom sredinom bude integralni dio planiranja, projektovanja, implementacije, kao i rada i održavanja podprojekata. PIU će sprovesti skrining, monitoring i izvještavanje o ekološkim i društvenim performansama, o usklađenosti sa nacionalnim zakonodavstvom i ESF-om, te po podprojektima obezbijediti efikasnu primjenu mjera definisanih u lokacijski specifičnim instrumentima upravljanja, uključujući ESMF.

Svaki podprojekat i njegove aktivnosti moraju proći ekološku i društvenu procjenu usklađenu sa ovim ESMF-om, a time i ESF-om, uz integrisanje aktivnosti uključivanja zainteresovanih strana, uključujući konsultacije i povratne informacije.

Ekološka i društvena procjena će pratiti proces od 5 koraka kako bi se identifikovali rizici povezani sa konkretnim podprojektima, isključile aktivnosti visokog rizika, identifikovali potencijalni uticaji i definisale mjere za sprječavanje ili minimiziranje negativnih uticaja, te utvrdio tip instrumenta upravljanja potrebnog za ispunjenje projektnih standarda

Za buduću implementaciju potkomponenti i povezanih podprojekata, potrebno je sprovesti sljedeće korake:

7.4.1 KORAK 1: Skrining podprojekta i klasifikacija rizika

Upitnik za ekološki i društveni skrining (ESSQ) dat u Aneksu 03 biće, po potrebi, revidiran za konkretne projekte i popunjavaće ga PIU, uz podršku krajnjih korisnika određenih aktivnosti, s obzirom na to da će oni vjerovatno imati u posjedu ili imati pristup najrelevantnijim informacijama potrebnim za adekvatan skrining, pod nadzorom ekološkog i socijalnog specijaliste PIU. Nakon što ESSQ bude zadovoljavajuće popunjen, Izvještaj o E&S skriningu biće dostavljen Svjetskoj banci zajedno sa predlogom odluke o kategoriji podprojekta/aktivnosti. Konačna odluka zahtijeva saglasnost Svjetske banke.

Upitnik za ekološki i društveni skrining sastoji se od četiri dijela:

(1) **Administrativni i institucionalni podaci:** narativni dio koji karakteriše projekat, uključujući administrativne i institucionalne podatke, kratak opis tehničkog sadržaja projekta, kao i lokaciju podprojekta. Ovaj dio može sadržati do dvije stranice teksta. Aneksi sa dodatnim informacijama mogu se priložiti po potrebi.

(2) **Kriterijumi podobnosti podprojekta:** pitanja koja pomažu da se utvrdi da li je predmetni projekat podoban za finansiranje.

(3) **Osnovne informacije o predloženom podprojektu,** i

(4) **Informacije relevantne za uticaje i rizike:** niz pitanja o potencijalnim negativnim ekološkim i društvenim uticajima, koji pokrivaju sve ESS1–ESS10, sa dva moguća odgovora: „da“ ili „ne“.

Svi podprojekti koji vjerovatno imaju značajne, raznovrsne i/ili dugoročne negativne uticaje na zdravlje ljudi i prirodnu sredinu, a čiji se obim teško može utvrditi u fazi identifikacije podprojekta, klasifikuju se kao podprojekti „visokog rizika“. Postojeće EIA studije, izrađene u skladu sa nacionalnim propisima, biće predmet pregleda u pogledu obima i sadržaja i biće revidirane ukoliko se kroz pregled utvrdi neusklađenost sa ESF-om i Smjericama Svjetske banke za zaštitu životne sredine, zdravlje i bezbjednost (WB EHSB).

Nakon pregleda ESSQ, skrining rezultira klasifikacijom projekta u jednu od sljedećih kategorija (ovu tabelu treba čitati zajedno sa Slikom X: Dijagram toka ESA za podprojekte):

Kategorija	Stepen rizika	Odluka
1	Podprojekat niskog rizika (zanemarljivi E&S uticaji, za koje nije potrebna procjena uticaja)	Podoban za finansiranje. Nije potrebna dodatna E&S procjena. SEP se sprovodi.
2	Podprojekat umjerenog rizika (uticaji su upravljivi, lako predvidivi, privremeni i lokalnog karaktera)	Podoban za finansiranje. PIU treba da izradi ESMP kontrolnu listu ili ESMP . Javne konsultacije su obavezne i SEP se sprovodi.
3	Podprojekat značajnog rizika (potencijalno veoma značajni ili nepovratni E&S uticaji, čiji se obim teško utvrđuje u fazi identifikacije)	Podoban za finansiranje. PIU treba da izradi ESMP ili ESIA (sa ESMP-om), ako je potrebno. Javne konsultacije su obavezne. Postojeće ESIAs će se pregledati (i revidirati po potrebi) radi usklađenosti sa ESF-om.
4	Podprojekat visokog rizika (vrlo značajni, raznovrsni i/ili dugoročni negativni uticaji na zdravlje ljudi i prirodnu sredinu, čiji se obim teško može utvrditi u fazi identifikacije; uticaji mogu obuhvatiti šire područje od lokacija podprojekta; mjere ublažavanja mogu biti kompleksne i skupe). Za ovaj projekat, aktivnosti visokog rizika, između ostalog, uključuju: <ul style="list-style-type: none"> • izgradnju značajnih novih željezničkih pruga (nove trase); • izgradnju manjih novih dionica kao što su obilaznice, veze i sl. u osjetljivim i vrijednim prirodnim područjima, koje uzrokuju fragmentaciju staništa; • druge aktivnosti koje uzrokuju značajne negativne uticaje na osjetljiva i vrijedna prirodna područja. 	Nije podoban za finansiranje.
5	Tekući i završeni radovi, uključujući finansiranje nastavka radova	Takođe podliježe procjeni rizika. Potrebna je ekološka i društvena revizija (Audit). Podobnost za finansiranje i kategorija rizika zavise od rezultata revizije. Identifikovani materijalni nedostaci mogu se otkloniti kroz projektno finansiranje.

7.4.2 KORAK 2: Priprema podprojekta

PIU će pripremiti neophodnu dokumentaciju za implementaciju podprojekta, uključujući tehničku dokumentaciju (tehnički opis podprojekta), dozvole i saglasnosti nadležnih organa povezane sa realizacijom podprojekta, kao i vremenski plan radova.

7.4.3 KORAK 3: Priprema i objavljivanje ESIA, ESMP i ESMP kontrolne liste

ESMP, odnosno ESMP kontrolna lista (za podprojekte „umjerenog rizika“) izrađuju se za svaki pojedinačni podprojekat, prije postupka nabavke radova, od strane E&S specijalista PIU, i podliježu pregledu i odobrenju

Svjetske banke.

ESIA će izrađivati eksterni konsultanti koji će biti angažovani kroz Projekat, koristeći ToR za izradu ESIA, koji je dat u Aneksu XX ovog ESMF dokumenta. ToR će se doraditi u konsultaciji sa Svjetskom bankom prije pokretanja nabavke.

Da li će E&S revizije (Audit) za tekuće podprojekte sprovoditi E&S specijalisti unutar PIU ili eksterni konsultanti angažovani po ugovoru, odlučivaće se od slučaja do slučaja u konsultaciji sa Svjetskom bankom, u zavisnosti od složenosti procjene. ESIA/ESMP/ESMP kontrolna lista i izvještaji E&S revizije biće javno objavljeni i biće sprovedene javne konsultacije. Dokumenta će biti objavljena na internet stranici MOCI i internet stranicama lokalnih opština.

PIU je odgovoran da organizuje objavljivanje ovih dokumenata, objavi pozive za javne konsultacije u medijima i na lokalnom nivou, pripremi i održi prezentacije podprojekata i njihovih ekoloških i društvenih aspekata, u skladu sa SEP-om na nivou projekta. Uz dokumenta, biće objavljen i poziv za javne konsultacije (elektronski format i štampani mediji), a komentari će se pozvati da se dostave elektronski i/ili pisanim putem u jasno definisanom periodu (najmanje dvije sedmice). Biće dostupne i štampane kopije. Po isteku perioda objavljivanja, biće održani sastanci javnih konsultacija za ESA, uz poziv zainteresovanim stranama i opštoj javnosti da aktivno učestvuju. Dizajn i organizacija konsultativnog sastanka uzeće u obzir nacionalna pravila i preporuke SZO u vezi sa COVID-19. Javne konsultacije za ESMP kontrolne liste biće naknadno dogovorene sa Svjetskom bankom.

Svi komentari i pitanja biće obrađeni i, zajedno sa povratnim informacijama, uključeni u konačnu verziju Procjena uticaja (EA – ESIA, ESMP, ESMP kontrolna lista, E&S revizija) i evidentirani u zapisniku sa sastanka. Objavljivanje i konsultacije biće vođeni projektnim SEF-om i naknadnim SEP-ovima, uz uvažavanje mogućih ograničenja tradicionalnog uključivanja.

PIU će dostaviti Svjetskoj banci konačni dokument, uz potvrdu ponovnog objavljivanja i informaciju gdje se dokumentima može pristupiti.

7.4.4 KORAK 4: Izrada ESMP-a i ESMP kontrolne liste u tendersku dokumentaciju

EA dokumenti (ESIA, ESMP, ESMP kontrolna lista) biće pripremljeni prije raspisivanja tendera za radove, a CFU će biti odgovoran da konačne verzije integriše u tendersku dokumentaciju za odabrane podprojekte i u ugovore o izvođenju radova sa izabranim izvođačima. Ugovori će nametnuti obavezu izvođača da poštuje zahtjeve navedene u EA dokumentima. Izvođači će morati da pokažu da su sve mjere ublažavanja uzete u obzir kako bi se obezbijedila implementacija podprojekta na ekološki i društveno prihvatljiv način.

Standardna tenderska dokumenta Svjetske banke za nabavku radova, ažurirana u januaru i oktobru 2017. godine i revidirana u julu 2019. godine, a dalje ažurirana u januaru 2020. godine, već sadrže klauzule za unapređenje ekoloških, društvenih, zdravstvenih i bezbjednosnih performansi. Dodatne uzorke klauzula potrebno je uključiti u Posebne uslove ugovora, uključujući zahtjeve za ESHS osoblje radi uspješne implementacije ESMP-a od strane izvođača.

7.4.5 KORAK 5: Implementacija, nadzor, praćenje i izvještavanje

Provođenje mjera ublažavanja i ekološki i društveni monitoring obaveza su izvođača, u skladu sa ESIA, ESMP i ESMP kontrolnom listom. Nadzorni inženjer (u skladu sa Standardnim uslovima ugovora – tj. FIDIC Yellow Book, FIDIC Red Book ili MDBH usklađeno izdanje (Pink Book)) i PIU specijalisti će, pored drugih rutinskih aktivnosti, nadzirati E&S performanse izvođača i verifikovati usklađenost sa E&S instrumentima. Ukupna odgovornost za implementaciju i usklađenost je na MoCI. PIU (E&S specijalisti) će izvještavati Svjetsku banku o implementaciji ESA i usklađenosti sa E&S zahtjevima (ESF, nacionalni propisi i EHSG) kroz periodične izvještaje o napretku, dok će izvještavanje o implementaciji ESA na nivou podprojekata biti kvartalno, osim ako se drugačije ne dogovori sa E&S specijalistima Svjetske banke.

7.5 Ekološka i društvena revizija (Audit) za aktivnosti koje su već započete

Za projekte koje Svjetska banka namjerava da finansira kao narednu fazu radova, gdje su radovi u prethodnim fazama već završeni, sprovedeće se procjena usklađenosti sa ESF-om Svjetske banke (ESS standardima), Smjernicama za zaštitu životne sredine, zdravlje i bezbjednost (EHS Smjernice – opšte i specifične za željeznicu), nacionalnim zakonodavstvom i dobrom praksom. ToR za ekološku i društvenu reviziju (E/S Audit) pripremiće PIU, uz saglasnost Svjetske banke. U zavisnosti od odobrenja, reviziju može sprovesti interno osoblje PIU/PIT, ili, ukoliko takav dogovor ne postoji, PIU će angažovati nezavisnu treću stranu. Izvještaj revizije identifikovaće oblasti značajne neusklađenosti sa zahtjevima ESF-a i predložiti relevantne korektivne mjere, bilo kroz izradu korektivnih instrumenata upravljanja ili kroz pojedinačne aktivnosti. ESIA studije pripremljene za već započete

projekte biće pregledane i revidirane za dio koji finansira Svjetska banka, kako bi se procijenilo da li su usklađene sa zahtjevima ESF-a.

7.6 Upravljanje radnom snagom

Projekat neće angažovati veliki broj radnika, s obzirom na to da su građevinski radovi u okviru projekta veoma malog obima. Projekat je usvojio zaseban dokument Procedure upravljanja radnom snagom (LMP), kojim se utvrđuju standardi koji se moraju poštovati tokom cijelog trajanja Projekta. PIU, smješten u okviru MoCI, biće odgovoran za sprovođenje ove procedure za direktne radnike i za obezbjeđivanje da treće strane koje zapošljavaju ili angažuju ugovorene radnike primjenjuju iste standarde.

Zahtjevi Svjetske banke definišu kategorizaciju radne snage na projektima koje finansira Svjetska banka. U skladu sa tom kategorizacijom, radnici na projektu obuhvataju:

- **Direktne radnike** (zaposleni u Ministarstvu uključeni u projekat (državni službenici) i eksterni konsultanti za E&S pitanja, koji će biti angažovani za potrebe Projekta)
- **Ugovorene radnike** (radnici kompanija koje pružaju usluge u okviru Komponente 1 i 2, kao što su građevinski radovi). Izvođači (kompanije koje pružaju usluge) biće obavezni da poštuju važeće propise u oblasti rada i bezbjednosti i zdravlja na radu, kao i zahtjeve propisane ovim Okvirom.

U skladu sa zahtjevima Svjetske banke, **Procedure upravljanja radnom snagom (LMP)** izrađene su kao poseban dokument. Cilj procedure je obezbjeđivanje pravičnog tretmana radnika i obezbjeđivanje bezbjednih i zdravih uslova rada.

Usklađenost izvođača sa lokalnim zakonodavstvom u oblasti rada i bezbjednosti i zdravlja na radu pratiće se na način opisan u poglavlju 7.7 **Praćenje i izvještavanje**. Ukoliko se na osnovu takvih izvještaja ili mehanizma za podnošenje pritužbi u okviru projekta identifikuju nepravilnosti, PIU će obavijestiti nadležnu inspekciju rada

7.7 Praćenje i izvještavanje

PIU će pratiti sprovođenje ovog Okvira, kako na nivou Programa u cjelini, tako i na nivou pojedinačnih podprojekata. PIU će obezbijediti da zahtjevi lokacijski specifičnih ESMP-ova i ekoloških dozvola budu uključeni u zahtjeve naručioca (employer's requirements). U okviru redovnih aktivnosti monitoringa, PIU će sprovođiti praćenje (uključujući monitoring na terenu, po potrebi) kako bi se osiguralo da izvođači postupaju u skladu sa ugovornim obavezama.

Odgovornost izvođača je da obezbijedi pravilno izvođenje radova, u skladu sa propisanim mjerama i nacionalnim i međunarodnim standardima. Zbog toga izvođač treba da imenuje lice odgovorno za zaštitu životne sredine (dipl. inž. zaštite životne sredine) sa odgovarajućim iskustvom, koje će biti zaduženo za sprovođenje svih zahtjeva zaštite životne sredine i implementaciju ESMP-a. Imenovano lice obezbjeđuje usklađenost sa ekološkim standardima i odgovorno je za zaštitu životne sredine u skladu sa ESMP-om, uz jasno definisane zadatke i odgovornosti, koje uključuju, između ostalog: izvođenje radova u skladu sa dobrom građevinskom praksom, adekvatno upravljanje otpadom na gradilištu, komunikaciju pitanja zaštite životne sredine sa nadzornim organom i lokalnom zajednicom.

Radove nadzire imenovani nadzorni organ, koji kontroliše da li se aktivnosti sprovode u skladu sa Planom upravljanja životnom sredinom. Izrada lokacijski specifičnih ESMP-ova za prioritetne investicije sprovodiće se od strane kvalifikovanog osoblja. Oni će takođe biti odgovorni za inicijalne dokumente ekološkog skrininga, kontrolne liste i drugu ekološku dokumentaciju tokom realizacije Programa. U svakoj PIU, ekološki specijalista biće zadužen za ovaj proces, kao i za monitoring i izvještavanje u oblasti zaštite životne sredine. Detalji ovih aranžmana biće u potpunosti definisani u Projektnom operativnom priručniku.

Usklađenost izvođača u upravljanju radnom snagom sa zahtjevima lokalnog zakonodavstva u oblasti rada i bezbjednosti i zdravlja na radu pratiće se na osnovu Izvještaja o usklađenosti uslova rada sa ESS2, koje su izvođači dužni da dostavljaju PIU i konsultantu za nadzor (eksternom konsultantu) na polugodišnjem nivou. Format izvještaja dat je u Aneksu LMP-a.

PIU će uspostaviti i voditi evidenciju o informisanju i uključivanju svih zainteresovanih strana, u skladu sa SEP-om.

PIU će redovno izvještavati Svjetsku banku o skriningu podprojekata, odobravanju i rezultatima monitoringa..

8 POSTUPAK JAVNIH KONSULTACIJA

Standard Svjetske banke o uključivanju zainteresovanih strana i objavljivanju informacija 10 („ESS10“) prepoznaje značaj otvorenog i transparentnog uključivanja između zajmoprimca i zainteresovanih strana projekta kao ključnog elementa dobre međunarodne prakse. Efektivno uključivanje zainteresovanih strana može unaprijediti ekološku i društvenu održivost projekata, povećati prihvatanje projekta i značajno doprinijeti uspješnom projektovanju i implementaciji.

U skladu sa zahtjevima Svjetske banke, uključivanje zainteresovanih strana je inkluzivan proces koji se sprovodi tokom cijelog životnog ciklusa projekta, a najefikasnije je ako se pokrene u ranoj fazi razvoja projekta. Uključivanje treba da započne što ranije, tokom pripreme projekta, jer pravovremena identifikacija zainteresovanih strana i konsultacije sa njima omogućavaju da se njihovi stavovi i mišljenja uzmu u obzir u projektovanju i implementaciji projekta.

U skladu sa ovim zahtjevima, set dokumenata koji će usmjeravati dalju E&S dužnu pažnju tokom implementacije podprojekata, na osnovu WB okvira E&S iz 2018. godine, uključujući:

- Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvenim pitanjima (ESMF)
- Plan ekoloških i društvenih obaveza (ESCP)
- Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP)
- Okvir politike raseljavanja (RPF) i
- Plan upravljanja radnom snagom (LMP)

objavljen je za javnost 01. decembra 2022. godine putem internet stranice Ministarstva

Dokumenta u okviru ESF-a (tj. ESMF, ESCP, LMP, RPF i SEP) – paket za objavljivanje – biće objavljena elektronski na sljedećim internet stranicama:

- internet stranici MKI (<https://www.gov.me/mki>)
- internet stranicama Opštine Bar
- internet stranicama Glavnog grada Podgorica
- internet stranici Svjetske banke
- putem kampanja na društvenim mrežama, i biće najavljena kroz različite medije, novine i radio najmanje dvije sedmice prije zakazanih termina konsultacija.

Dodatni napori biće uloženi da se ključnim institucionalnim zainteresovanim stranama dostave elektronske kopije dokumenata radi pregleda i davanja komentara.

Štampane kopije biće dostupne u prostorijama PIU

Tokom implementacije projekta, svaki od dokumenata objavljenih tokom pripreme projekta, ukoliko bude ažuriran, biće ponovo objavljen i biće održane javne konsultacije.

Lokacijski specifični instrumenti upravljanja koji se razvijaju radi upravljanja ekološkim i društvenim rizicima i uticajima, kao što su Planovi upravljanja životnom sredinom i društvenim pitanjima (ESMP) i Planovi raseljavanja (RAP), biće objavljeni na isti način kao i ESF paket.

Dokumenta izvođača koja se odnose na upravljanje ekološkim i društvenim rizicima (što može uključivati Plan upravljanja saobraćajem, planove pripravnosti i reagovanja u vanrednim situacijama, kodekse ponašanja za zaposlene i ugovorene radnike i sl.) biće dostupna na internet stranici izvođača. Informacije o dinamici projektnih aktivnosti i druge povezane informacije biće javno objavljene putem različitih medija, novina i radija najmanje dvije sedmice prije početka izvođenja aktivnosti.

Tokom razvoja i izgradnje projekta, socijalni i ekološki specijalista će pripremati mjesečne izvještaje o E&S performansama za PIU i Svjetsku banku, koji će uključivati i ažuriranje o sprovođenju Plana uključivanja zainteresovanih strana. Mjesečni izvještaji će se koristiti za izradu kvartalnih izvještaja. Kvartalni izvještaji biće objavljeni na internet stranici projekta i biće dostupni na nivou projekta.

Dana 20. decembra 2023. godine, Ministarstvo je objavijestilo da je javna rasprava održana 12. decembra u Opštini Podgorica.

Zapisnik sa javne rasprave, sa pratećom listom učesnika i fotografijama, dat je u Aneksu D.

Ovaj ESMF je ažuriran kako bi uključio rezultate procesa javnih konsultacija.

ANEKSI

A	Generički plan upravljanja životnom sredinom i društvenim pitanjima (ESMP) za Projekat
B	Error! Reference source not found.
C	Error! Reference source not found.
D	Error! Not a valid result for table.

A. Generički plan upravljanja životnom sredinom i društvenim pitanjima (ESMP) za Projekat

Faza Projekta / Aktivnosti	Mogući uticaji na životnu sredinu	Mjere ublažavanja	Parametri praćenja	Odgovorno telo
Construction phase				
Faza izgradnje: mobilizacija / privremeni objekti / izvođenje radova / demobilizacija	Opšti uslovi na gradilištu i bezbjednosna obavještenja <ul style="list-style-type: none"> • Obavještanje javnosti i opšta bezbjednost na gradilištu 	<ul style="list-style-type: none"> • Lokalna građevinska i ekološka inspekcija i zajednice su obaviještene o predstojećim aktivnostima; • Javnost je obaviještena o radovima kroz odgovarajuće objave u medijima i/ili na javno dostupnim mjestima (uključujući lokaciju radova); • Pribavljene su sve zakonom propisane dozvole za izgradnju i/ili rehabilitaciju; • Izvođač formalno potvrđuje da će se svi radovi izvoditi na bezbjedan i disciplinovan način, uz minimiziranje uticaja na susjedno stanovništvo i životnu sredinu; • Lična zaštitna oprema radnika (PPE) biće u skladu sa dobrom međunarodnom praksom (uvijek zaštitne kacige; po potrebi maske i zaštitne naočare; sigurnosni pojasevi; zaštitne cipele); • Adekvatna signalizacija na lokaciji obavještava radnike o ključnim pravilima i propisima i brojevima za hitne slučajeve; • Obezbjediti medicinske usluge i opremu na gradilištu za hitne slučajeve, kroz institucionalne i administrativne aranžmane sa lokalnom zdravstvenom ustanovom; 	<ul style="list-style-type: none"> • Čuvati pisani dokaz o obavještenjima, lokalnim dozvolama i/ili medijskim objavama (isječci); • Nadzor provjerava korišćenje PPE; • Nadzor vizuelno provjerava adekvatnost signalizacije. 	<ul style="list-style-type: none"> • Nadzor na gradilištu; • PIU; • Izvođač radova

Faza Projekta / Aktivnosti	Mogući uticaji na životnu sredinu	Mjere ublažavanja	Parametri praćenja	Odgovorno telo	
		<ul style="list-style-type: none"> Obezbijediti pijaću vodu i sanitarne (prenosive) objekte za građevinske radnike. 			
Mobilizacija / Privremeni objekti / Izvođenje radova / Demobilizacija	Nabavka materijala <ul style="list-style-type: none"> Indirektan uticaj na životnu sredinu usljed nabavke materijala od nelicenciranih subjekata 	<ul style="list-style-type: none"> Nabavka materijala isključivo sa ovlašćenih i licenciranih lokacija 	<ul style="list-style-type: none"> Uvid u ugovore sa dobavljačima. 	<ul style="list-style-type: none"> Nadzor na gradilištu; PIU; Izvođač radova 	
	<ul style="list-style-type: none"> Korišćenje pozajmišta materijala 	<ul style="list-style-type: none"> Pozajmišta materijala podliježu potpunoj sanaciji nakon zatvaranja 	<ul style="list-style-type: none"> Provjera pozajmišta materijala nakon zatvaranja. 	<ul style="list-style-type: none"> Nadzor na gradilištu; PIU 	
Mobilizacija / Privremeni objekti / Izvođenje radova / Demobilizacija	Bezbjednost saobraćaja i pješaka <ul style="list-style-type: none"> Povećan saobraćaj usljed kretanja teške mehanizacije/vozila i izvođenja radova u blizini magistralnih/lokalnih puteva Otežan pristup javnosti kroz zonu izvođenja radova 	<ul style="list-style-type: none"> Kretanje vozila planirati u periodima smanjenog intenziteta dnevnog saobraćaja ili tokom noći. Obezbijediti saobraćajne usmjerivače/znakodavce i saobraćajnu signalizaciju radi nesmetanog i bezbjednog odvijanja saobraćaja. Održavati i popravljati privremene alternativne pravce za kretanje vozila i pješaka. U saradnji sa nadležnim opštinskim organima odrediti alternativni pravac za pješake i/ili vozila ili obezbijediti bezbjedan prolaz kroz gradilište. 	<ul style="list-style-type: none"> Prisustvo saobraćajne signalizacije Primljene pritužbe javnosti Pojava saobraćajnih zastoja Primljene pritužbe javnosti 	<ul style="list-style-type: none"> Izvođač radova 	
	Kvalitet vazduha – suzbijanje prašine i buke				
	<ul style="list-style-type: none"> Emisije gasova i čestica iz vozila, opreme i generatora 	<ul style="list-style-type: none"> Redovno održavanje opreme Izvođač je dužan da dostavi dokaz o usklađenosti sa standardima emisije u okviru godišnjeg postupka registracije vozila 	<ul style="list-style-type: none"> Prisustvo crnog dima iz građevinskih vozila Potvrdna dokumentacija 	<ul style="list-style-type: none"> Izvođač radova _____ 	
<ul style="list-style-type: none"> Podizanje prašine usljed kretanja vozila po neasfaltiranim putevima i izvođenja građevinskih radova 	<ul style="list-style-type: none"> Kvasiti površine koje predstavljaju izvore prašine radi smanjenja smetnji za obližnje stanovnike. 	<ul style="list-style-type: none"> Primljene pritužbe javnosti Opšte zapažanje 	<ul style="list-style-type: none"> Izvođač radova 		

Faza Projekta / Aktivnosti	Mogući uticaji na životnu sredinu	Mjere ublažavanja	Parametri praćenja	Odgovorno telo
		<ul style="list-style-type: none"> • Kontrolisati brzinu kretanja vozila radi smanjenja podizanja prašine sa kolovoza. 		
Mobilizacija / Privremeni objekti / Izvođenje radova / Demobilizacija	<ul style="list-style-type: none"> • Stvaranje buke usljed rada opreme i izvođenja radova 	<ul style="list-style-type: none"> • Kretanje opreme planirati van perioda najvećeg intenziteta dnevnog saobraćaja. • Izbjegavati izvođenje radova tokom noći i postupati u skladu sa lokalnim propisima o vremenu izvođenja građevinskih radova. • Obezbijediti prigušivače/zvušne prigušnike za tešku opremu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Primljene pritužbe javnosti • Izvršiti mjerenje nivoa buke u slučaju pritužbi 	<ul style="list-style-type: none"> • Izvođač radova • _____
	Upravljanje otpadom i inertnim materijalom			
	<ul style="list-style-type: none"> • Zagađenje životne sredine usljed neadekvatnog upravljanja otpadom 	<ul style="list-style-type: none"> • Za sve glavne vrste otpada koje se očekuju tokom izvođenja građevinskih radova biće utvrđeni načini i lokacije za sakupljanje i odlaganje. • Mineralni građevinski otpad odvajaće se od komunalnog, organskog, tečnog i hemijskog otpada putem razvrstavanja na licu mjesta i skladištiti u odgovarajućim posudama. • Građevinski otpad sakupljaće i propisno odlagati ovlašćeni sakupljači. • Otpad se ne smije spaljivati na lokaciji niti van nje. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vizuelni pregled odvojeno odloženih gomila otpada • Pisane potvrde o svim odvojeno prikupljenim tokovima otpada kojima upravljaju nadležni organi/ovlašćeni subjekti • Vizuelni pregled tragova spaljivanja na lokaciji 	<ul style="list-style-type: none"> • Izvođač radova • _____
Mobilizacija / Privremeni objekti / Izvođenje radova / Demobilizacija	Kvalitet zemljišta – erozija i vegetacioni pokrivač			
	<ul style="list-style-type: none"> • Erozija zemljišta i klizišta usljed raščišćavanja terena i/ili izvođenja iskopa 	<ul style="list-style-type: none"> • Obezbijediti zaštitu kosina zbijanjem nasipa, oblaganjem kritičnih dionica kamenom ili vegetativnom stabilizacijom. • Odrediti prostor za odlaganje viška materijala, pri čemu površinski sloj zemljišta treba odvojiti za kasniju upotrebu i 	<ul style="list-style-type: none"> • Prisustvo erodiranih površina u blizini lokacije • Znaci mogućeg/neposrednog klizišta (nestabilno zemljište, tragovi klizanja i sl.) 	<ul style="list-style-type: none"> • Izvođač radova • _____

Faza Projekta / Aktivnosti	Mogući uticaji na životnu sredinu	Mjere ublažavanja	Parametri praćenja	Odgovorno telo
		<p>omogućiti maksimalnu ponovnu upotrebu viška materijala.</p> <ul style="list-style-type: none"> Materijal koristiti za sanaciju degradiranih površina. 		
	<ul style="list-style-type: none"> Uklanjanje vegetacije 	<ul style="list-style-type: none"> Izvršiti zamjensku sadnju radi obnove uklonjene vegetacije. Obezbijediti: (i) ekološku dozvolu, (ii) urbanističku saglasnost i (iii) saglasnost za sječu stabala. 	<ul style="list-style-type: none"> Površina na kojoj je izvršena ponovna sadnja Broj i vrsta ponovo zasađenih biljaka 	<ul style="list-style-type: none"> Izvođač radova _____
Kvalitet i količina voda				
	<ul style="list-style-type: none"> Povećana zamućenost i zamuljivanje površinskih i podzemnih voda, što može izazvati smetnje u korišćenju zahvaćenih površinskih ili podzemnih voda od strane zajednice duž trase kanala za navodnjavanje. 	<ul style="list-style-type: none"> Postaviti taložnike za sediment duž vodotokova i/ili gabione duž obala radi zadržavanja erodiranog sedimenta. Primijeniti iste prethodno navedene mjere za kontrolu erozije i stabilizaciju kosina. 	<ul style="list-style-type: none"> Primljene pritužbe Vizuelni pregled prisustva zamućenosti u površinskim vodama U slučaju pritužbi izvršiti analizu kvaliteta površinskih voda (pH vrijednost, zamućenost, provodljivost i suspendovane materije) Ako se podzemne vode koriste za vodosnabdijevanje za piće, izvršiti analizu vode za piće na česmi u pogledu parametara kvaliteta vode za piće propisanih nacionalnim zakonodavstvom 	<ul style="list-style-type: none"> Izvođač radova _____
	<ul style="list-style-type: none"> Kontaminacija vodnih tijela uljima i mastima usljed neadekvatnog održavanja i popravke opreme, kao i sipanja goriva. 	<ul style="list-style-type: none"> Obezbijediti separatore ulja i masti u taložnicima. Obezbijediti obodne kanale oko rezervoara za gorivo, prostora za parkiranje mehanizacije i zona za održavanje. Sakupljati upotrijebljena ulja u posudama i predavati ih ovlašćenom subjektu na dalje postupanje. 	<ul style="list-style-type: none"> Primljene pritužbe U slučaju pritužbi izvršiti analizu kvaliteta površinskih voda (HPK i ukupna mineralna ulja) Ako se podzemne vode koriste za vodosnabdijevanje za piće, izvršiti analizu vode za piće na česmi u pogledu parametara kvaliteta vode za piće propisanih nacionalnim zakonodavstvom Prisustvo uljnog filma na površini vode 	<ul style="list-style-type: none"> Izvođač radova: _____
Mobilizacija / Privremeni objekti / Izvođenje radova / Demobilizacija	Kulturna dobra i slučajni nalazi			
	<ul style="list-style-type: none"> Oštećenje kulturnih dobara ili slučajnih nalaza na koje se može 	<ul style="list-style-type: none"> Obustaviti radove i postupiti u skladu sa protokolima za prijavljivanje i zaštitu, utvrđenim 	<ul style="list-style-type: none"> Odobrenje za nastavak radova ili druga odgovarajuća dokumentacija izdata od strane nacionalno nadležne institucije 	<ul style="list-style-type: none"> Izvođač radova: _____

Faza Projekta / Aktivnosti	Mogući uticaji na životnu sredinu	Mjere ublažavanja	Parametri praćenja	Odgovorno telo
	naći tokom izvođenja radova.	kroz prethodnu koordinaciju sa nadležnim organom: Upravom za zaštitu kulturnih dobara.		
Rad i održavanje				
Održavanje	Bezbednost saobraćaja i pješaka			
	<ul style="list-style-type: none"> • Ograničenja pristupa tokom održavanja 	<ul style="list-style-type: none"> • Uvesti odgovarajuću saobraćajnu signalizaciju i odgovarajuće znakove upozorenja. • Sprovoditi SEP, naročito odredbe koje se odnose na blagovremeno informisanje građana putem medija o predstojećem održavanju, očekivanom trajanju radova, alternativnim pravcima i slično. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vizuelni pregled znakova upozorenja • Uvid u objavljene informacije 	<ul style="list-style-type: none"> • Izvođač radova • Vlasnik objekata za zaštitu od poplava • _____
Održavanje	Suzbijanje buke			
	<ul style="list-style-type: none"> • Emisija buke i uznemiravanje bukom 	<ul style="list-style-type: none"> • U slučaju pritužbi lokalnog stanovništva na buku, potrebno je izvršiti smanjenje dozvoljene brzine kretanja vozila. 	<ul style="list-style-type: none"> • Bučne aktivnosti (npr. zemljani radovi, istovar kamiona i sl.) ograničiti na periode dana koji su najmanje osjetljivi na buku i planirati njihovo izvođenje u isto vrijeme. Kada se ne koristi, mehanizaciju treba isključiti ili svesti njen rad na minimum. 	<ul style="list-style-type: none"> • Izvođač radova • _____
Održavanje	Upravljanje otpadom			
	<ul style="list-style-type: none"> • Neadekvatno upravljanje otpadom nastalim tokom aktivnosti održavanja 	<ul style="list-style-type: none"> • Za sve glavne vrste otpada koje se očekuju tokom aktivnosti održavanja biće utvrđeni načini i lokacije za sakupljanje i odlaganje. • Sav otpad će sakupljati i propisno odlagati ovlašćeni sakupljači. • Zabranjeno je otvoreno spaljivanje otpada/uklonjene vegetacije na lokaciji ili van nje. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vizuelni pregled odvojeno odloženih gomila otpada • Pisane potvrde o svim odvojeno prikupljenim tokovima otpada kojima upravljaju nadležni organi/ovlašćeni subjekti • Vizuelni pregled tragova spaljivanja na lokaciji 	<ul style="list-style-type: none"> • Izvođač radova • _____

B. Indikativni pregled sadržaja ESIA

(a) Sažetak

Sažeto prikazuje najvažnije nalaze i preporučene mjere.

(b) Pravni i institucionalni okvir

Analizira pravni i institucionalni okvir za projekat, u okviru kojeg se sprovodi procjena uticaja na životnu sredinu i društvene aspekte, uključujući pitanja utvrđena u ESS1, stav 26.

Upoređuje postojeći ekološki i socijalni okvir Zajmoprimca sa ESS standardima i identifikuje razlike između njih.

Identifikuje i procjenjuje ekološke i socijalne zahtjeve svih sufinansijera.

(c) Opis projekta

Sažeto opisuje predloženi projekat i njegov geografski, ekološki, društveni i vremenski kontekst, uključujući sve prateće investicije van lokacije koje mogu biti potrebne (npr. namjenske cjevovode, pristupne puteve, napajanje električnom energijom, vodosnabdijevanje, smještaj, kao i objekte za skladištenje sirovina i proizvoda), kao i glavne dobavljače projekta.

Na osnovu razmatranja pojedinosti projekta, ukazuje na potrebu izrade bilo kog plana radi ispunjavanja zahtjeva iz ESS1 do ESS10.

Uključuje kartu odgovarajućeg nivoa detaljnosti, na kojoj su prikazani lokacija projekta i područje koje može biti pogođeno direktnim, indirektnim i kumulativnim uticajima projekta.

(d) Početni podaci

Detaljno prikazuje početne podatke relevantne za odlučivanje o lokaciji, projektovanju, radu ili mjerama ublažavanja uticaja projekta. To treba da uključuje i razmatranje tačnosti, pouzdanosti i izvora podataka, kao i informacije o datumima koji se odnose na identifikaciju, planiranje i sprovođenje projekta.

Identifikuje i procjenjuje obim i kvalitet raspoloživih podataka, ključne nedostatke u podacima i neizvjesnosti povezane sa predviđanjima.

Na osnovu raspoloživih informacija procjenjuje obuhvat područja koje treba istražiti i opisuje relevantne fizičke, biološke i socioekonomske uslove, uključujući sve promjene koje se očekuju prije početka projekta.

Uzima u obzir postojeće i planirane razvojne aktivnosti unutar projektnog područja koje nijesu direktno povezane sa projektom.

(e) Ekološki i socijalni rizici i uticaji

Uzima u obzir sve relevantne ekološke i socijalne rizike i uticaje projekta. To uključuje ekološke i socijalne rizike i uticaje posebno identifikovane u ESS2–ESS8, kao i sve druge ekološke i socijalne rizike i uticaje koji proizilaze iz specifične prirode i konteksta projekta, uključujući rizike i uticaje identifikovane u ESS1, stav 28.

(f) Mjere ublažavanja

Identifikuje mjere ublažavanja i značajne preostale negativne uticaje koji se ne mogu ublažiti i, u mjeri u kojoj je to moguće, procjenjuje prihvatljivost tih preostalih negativnih uticaja. Identifikuje diferencirane mjere kako negativni uticaji ne bi nesrazmjerno pogađali ugrožene ili ranjive grupe.

Procjenjuje izvodljivost ublažavanja ekoloških i socijalnih uticaja, kapitalne i tekuće troškove predloženih mjera ublažavanja, njihovu prikladnost u lokalnim uslovima, kao i institucionalne, obučne i monitoring zahtjeve za predložene mjere ublažavanja.

Navodi pitanja koja ne zahtijevaju dalje razmatranje, uz obrazloženje za takvo utvrđenje.

(g) Analiza alternativa

Sistematično upoređuje izvodljive alternative predloženoj lokaciji projekta, tehnologiji, projektovanju i radu — uključujući i situaciju „bez projekta“ — sa aspekta njihovih mogućih ekoloških i socijalnih uticaja.

Procjenjuje izvodljivost alternativa u pogledu ublažavanja ekoloških i socijalnih uticaja, kapitalne i tekuće troškove alternativnih mjera ublažavanja, njihovu prikladnost u lokalnim uslovima, kao i institucionalne, obučne i monitoring zahtjeve za alternativne mjere ublažavanja.

Za svaku alternativu, u mjeri u kojoj je to moguće, kvantifikuje ekološke i socijalne uticaje i, gdje je izvodljivo, pridružuje im ekonomsku vrijednost.

(h) Projektna mjere

Utvrđuje osnov za izbor predloženog projektnog rješenja i navodi primjenjive EHS smjernice ili, ako se utvrdi da se EHS smjernice ne mogu primijeniti, daje obrazloženje za preporučene nivoe emisija i pristupe sprečavanju i smanjenju zagađenja koji su usklađeni sa GIIP-om, ako je primjenjivo.

(i) Ključne mjere i aktivnosti za Plan ekoloških i socijalnih obaveza (ESCP)

Sažima ključne mjere i aktivnosti, kao i vremenski okvir potreban da projekat ispuni zahtjeve ESS standarda. Ovo će se koristiti pri izradi Plana ekoloških i socijalnih obaveza (ESCP).

(j) Prilozi

Spisak lica ili organizacija koje su pripremile ili doprinijele procjeni uticaja na životnu sredinu i društvene aspekte.

Reference - pregled pisanih materijala, objavljenih i neobjavljenih, koji su korišćeni. Zapisnik sa sastanaka, konsultacija i anketa sa zainteresovanim stranama, uključujući pogođena lica i druge zainteresovane strane. Zapisnik navodi načine uključivanja zainteresovanih strana koji su korišćeni radi pribavljanja stavova pogođenih lica i drugih zainteresovanih strana. Tabele sa relevantnim podacima na koje se upućuje ili koji su sažeto prikazani u glavnom tekstu. Spisak povezanih izvještaja ili planova.

C. Indikativni pregled sadržaja lokacijski specifičnog ESMP-a

Sadržaj lokacijski specifičnog ESMP-a obuhvatiće sljedeće:

- (a) Sažet opis predloženog projekta i njegovog geografskog, ekološkog, društvenog i vremenskog konteksta
- (b) Kartu odgovarajućeg nivoa detaljnosti, sa prikazom lokacije projekta i područja koje može biti pogođeno direktnim, indirektnim i kumulativnim uticajima projekta.
- (c) E&S uticaje definisane od strane projektanta / nadležnih organa tokom odobravanja projekta
- (d) Ublažavanje uticaja

ESMP utvrđuje mjere i aktivnosti u skladu sa hijerarhijom ublažavanja, kojima se potencijalno negativni ekološki i socijalni uticaji svode na prihvatljiv nivo. Plan će, po potrebi, uključivati i kompenzacione mjere. Konkretno, ESMP:

- i) identifikuje i sažima sve očekivane negativne ekološke i socijalne uticaje (uključujući one koji se odnose na autohtone narode ili prinudno raseljavanje);
 - ii) opisuje — uz tehničke detalje — svaku mjeru ublažavanja, uključujući vrstu uticaja na koji se odnosi i uslove pod kojima je njena primjena potrebna (npr. kontinuirano ili u slučaju vanrednih okolnosti), zajedno sa projektnim rješenjima, opisom opreme i operativnim procedurama, prema potrebi;
 - iii) procjenjuje sve moguće ekološke i socijalne uticaje ovih mjera, te uzima u obzir i usklađen je sa drugim planovima ublažavanja koji se zahtijevaju za projekat (npr. za prinudno raseljavanje, autohtone narode ili kulturnu baštinu).
- (e) Praćenje

ESMP utvrđuje ciljeve praćenja i precizira vrstu praćenja, uz povezivanje sa uticajima procijenjenim u ekološkoj i socijalnoj procjeni i mjerama ublažavanja opisanim u ESMP-u. Konkretno, dio ESMP-a koji se odnosi na praćenje sadrži: (a) precizan opis i tehničke detalje mjera monitoringa, uključujući parametre koji će se mjeriti, metode koje će se koristiti, lokacije uzorkovanja, učestalost mjerenja, granice detekcije (gdje je primjenjivo), kao i definisanje pragova koji će ukazivati na potrebu za korektivnim mjerama; i (b) procedure praćenja i izvještavanja radi: (i) obezbjeđivanja ranog otkrivanja uslova koji zahtijevaju primjenu određenih mjera ublažavanja; i (ii) dostavljanja informacija o napretku i rezultatima ublažavanja uticaja.

- (f) Jačanje kapaciteta i obuka

Radi podrške blagovremenom i efikasnom sprovođenju ekoloških i socijalnih komponenti projekta i mjera ublažavanja, ESMP se zasniva na ekološkoj i socijalnoj procjeni postojanja, uloge i kapaciteta odgovornih strana na lokaciji projekta ili na nivou agencije i ministarstva.

Konkretno, ESMP daje precizan opis institucionalnih aranžmana, utvrđujući koja je strana odgovorna za sprovođenje mjera ublažavanja i monitoringa (npr. za rad, nadzor, sprovođenje, praćenje implementacije, korektivne mjere, finansiranje, izvještavanje i obuku osoblja).

Radi jačanja kapaciteta za upravljanje ekološkim i socijalnim pitanjima u institucijama odgovornim za sprovođenje, ESMP preporučuje uspostavljanje ili proširenje odgovornih struktura, obuku zaposlenih i sve dodatne mjere koje mogu biti potrebne za podršku sprovođenju mjera ublažavanja i drugih preporuka iz ekološke i socijalne procjene.

- (g) Plan sprovođenja i procjena troškova

Za sva tri aspekta (ublažavanje, monitoring i jačanje kapaciteta), ESMP sadrži (a) plan sprovođenja mjera koje se moraju realizovati u okviru projekta, sa prikazom faza i usklađenošću sa ukupnim planovima sprovođenja projekta; i (b) procjene kapitalnih i tekućih troškova, kao i izvore finansiranja za sprovođenje ESMP-a. Ovi podaci se takođe integrišu u ukupne tabele troškova projekta.

Integracija ESMP-a sa projektom

Odluka Zajmoprimca da nastavi sa realizacijom projekta, kao i odluka Banke da ga podrži, djelimično se zasnivaju na očekivanju da će ESMP (bilo kao poseban dokument ili ugrađen u ESCP) biti djelotvorno sproveden. Shodno tome, svaka mjera i aktivnost koja treba da se sprovede biće jasno precizirana, uključujući pojedinačne mjere i aktivnosti ublažavanja i monitoringa, institucionalne odgovornosti za svaku od njih, a troškovi njihove realizacije biće uključeni u ukupno planiranje, projektovanje, budžet i sprovođenje projekta.

FORMA TABELE PLANA UBLAŽAVANJA

Faza	Pitanje	Mjera ublažavanja	Trošak ublažavanja (ako je značajan)	Odgovornost*	Zapažanja nadzora i komentari (popuniti tokom vršenja nadzora)
Pripremna faza					
Izvođenje projekta / rad					
Faza nakon završetka projekta					

* Stavke za koje je naznačeno da su odgovornost izvođača moraju biti precizirane u tenderskoj dokumentaciji

FORMA TABELE ZA PRAĆENJE

Faza	Koji parametar treba pratiti?	Gdje će se parametar pratiti?	Kako će se parametar pratiti / vrsta opreme za praćenje?	Kada će se parametar pratiti – učestalost mjerenja ili kontinuirano?	Trošak praćenja – koliki je trošak opreme ili naknade izvođaču za sprovođenje praćenja?	Odgovornost*	Nadzorna zapažanja i komentari (popunjavaju se tokom vršenja nadzora uz upućivanje na odgovarajuće izvještaje o mjerenju)
Pripremna faza							
Izvođenje projekta / rad							
Faza nakon završetka projekta							

*Stavke za koje je naznačeno da su odgovornost izvođača moraju biti precizirane u tenderskoj dokumentaciji.

D. Obrazac za socijalni skrining

OBRAZAC ZA SOCIJALNI SKRINING	
KRITERIJUMI PRIHVATLJIVOSTI PROJEKTA	
Indikatori skrininga koji se odnose na eksproprijaciju zemljišta, imovinu i pristup resursima	
<p>Da li projekat ima negativan uticaj na geografsko područje ili stanovništvo? H: Veliki do veoma veliki? S: Srednji do veliki? M: Nizak? Smješten izvan ekološki ili socijalno osjetljivih područja? L: Minimalan ili zanemarljiv?</p>	Ako je uticaj velik, aktivnost nije prihvatljiva.
<p>Da li je za realizaciju projekta potrebno pribaviti zemljište (privatno), privremeno ili trajno? Ako jeste, navesti površinu.</p>	
<p>Da li se koristi zemljište koje je trenutno zauzeto ili se redovno koristi u produktivne svrhe (npr. baštovanstvo, poljoprivreda, pašnjaci, ribolovne lokacije, šume)? Ako da, navesti.</p>	
<p>Navesti broj lica pogođenih ekonomskim raseljavanjem. (Ako u ovoj fazi nije poznato, dati najbolju procjenu i objasniti na čemu se procjena zasniva.)</p>	
<p>Da li dolazi do fizičkog raseljavanja pojedinaca, porodica ili poslovnih subjekata? Navesti broj lica pogođenih ekonomskim raseljavanjem. (Ako u ovoj fazi nije poznato, dati najbolju procjenu i objasniti na čemu se procjena zasniva.)</p>	
<p>Da li dolazi do privremenog ili trajnog gubitka usjeva, voćaka ili kućne infrastrukture? (Ako u ovoj fazi nije poznato, dati najbolju procjenu i objasniti na čemu se procjena zasniva.)</p>	
<p>Da li projekat dovodi do prinudnog ograničavanja pristupa ljudi zakonski određenim parkovima i zaštićenim područjima?</p>	
<p>Da li projekat ima negativan uticaj na ranjive pojedince ili grupe? (Navesti koji su uzroci ranjivosti, na koji način bi ti uticaji bili negativni ili kako bi se ranjivost dodatno pogoršala. Navesti ili procijeniti broj lica / grupa i njihove relevantne karakteristike.)</p>	
<p>Da li projekat ima negativan uticaj na neformalne prodavnice pored puta, trgovce ili bilo koju nomadsku / neformalnu / uličnu vrstu privredne djelatnosti?</p>	
<p>Zdravlje i bezbjednost zajednice. Kolika je vjerovatnoća uticaja na zdravlje ljudi i/ili životnu sredinu (usljed nesreća, odlaganja toksičnog otpada i sl.): H: Visoka? S: Srednja do niska? M: Niska? L: Minimalna ili zanemarljiva?</p>	
<p>Obim rizika i uticaja. Da li projekat utiče na geografsko područje ili stanovništvo? H: Veliki do veoma veliki S: Srednji do veliki M: Nizak</p>	

L: Minimalan ili zanemarljiv

Obrazac pregledao/la (PIU Specijalista za životnu sredinu i društvena pitanja)	
Kategorija projekta je: H____, S____, M____ L	
Datum	
Ime	
Pozicija	
Potpis	

Obrazac pregledao/la (Šef PIU jedince)	
Kategorija projekta je: H____, S____, M____ L	
Datum	
Ime	
Pozicija	
Potpis	

KRITERIJUMI PRIHVATLJIVOSTI

Projekti visokog rizika, kako su definisani politikama Svjetske banke u oblasti životne sredine i socijalnih pitanja, neće biti prihvatljivi za finansiranje, uključujući:

- izgradnju značajnih novih željezničkih pruga (novih trasa);
- izgradnju manjih novih pruga, kao što su obilaznice, spojni kolosijeci i slično, u osjetljivim i vrijednim prirodnim područjima, odnosno onih koje uzrokuju fragmentaciju staništa;
- druge aktivnosti koje uzrokuju značajan negativan uticaj na osjetljiva i vrijedna prirodna područja..

Tabela 13: Uslovi za klasifikaciju visokog rizika

Vrsta projekta, lokacija, obim	Priroda i veličina E&S rizika i uticaja, dostupne mjere ublažavanja	Kontekstualni rizik relevantan za E&S mjere
VISOK RIZIK		
<ul style="list-style-type: none"> • složen • velikih do veoma velikih razmjera • na osjetljivoj lokaciji / osjetljivim lokacijama 	<ul style="list-style-type: none"> • širok spektar značajnih negativnih rizika i uticaja • dugoročni, trajni i/ili nepovratni uticaji, koje je nemoguće u potpunosti izbjeći • pojedini uticaji se ne mogu ublažiti ili zahtijevaju složene, nedovoljno potvrđene mjere ublažavanja i sofisticiranu socijalnu analizu • visokog intenziteta i/ili velikog prostornog obuhvata (veliko do veoma veliko područje ili broj stanovnika) • značajni negativni kumulativni ili prekogranični uticaji • velika vjerovatnoća ozbiljnih negativnih posljedica po zdravlje ljudi i/ili životnu sredinu • područja visoke vrijednosti i osjetljivosti (npr. zaštićena i međunarodno priznata područja) • zemljišta ili prava autohtonih naroda i drugih ranjivih manjina visoke vrijednosti i osjetljivosti • intenzivno ili složeno prinudno raseljavanje ili eksproprijacija zemljišta • uticaji na kulturnu baštinu ili gusto naseljena urbana područja • mogu izazvati značajne društvene sukobe, štetu ili rizike po ljudsku bezbjednost • postojanje istorije nemira u datom području ili sektoru, uključujući zabrinutost u vezi sa upotrebom snaga bezbjednosti 	<ul style="list-style-type: none"> • faktori van kontrole projekta koji utiču na E&S učinak i rezultate

E. Zapisnik sa javnih konsultacija

Mjesto: Sala za sastanke Glavnog grada Podgorice

Datum: xx Decembar 2022

Vrijeme: 13:00 h

Organizator: Ministarstvo kapitalnih investicija, Jedinica za implementaciju projekta (PIU)

Javna rasprava povodom seta dokumenata koji će usmjeravati dalju ekološku i socijalnu analizu tokom sprovođenja podprojekata, na osnovu Okvira Svjetske banke za zaštitu životne sredine i socijalna pitanja iz 2018. godine, organizovana je od strane PIU pri Ministarstvu kapitalnih investicija. Obavještenje o javnom uvidu i mogućnosti dostavljanja komentara na set dokumenata objavljeno je na internet stranici Ministarstva, uz pružanje relevantnih informacija javnosti i svim zainteresovanim stranama o mjestu gdje su dokumenta dostupna, i na engleskom i na lokalnom jeziku, kao i o roku i adresi za dostavljanje zvaničnih komentara, te vremenu i mjestu održavanja javne rasprave.

Uvodnu riječ i pozdravni govor na javnoj raspravi dao je predstavnik institucije domaćina, g. XXXX. G. XXXX je pozdravio predstavnike opštine, učesnike, predstavnike Svjetske banke i eksperta angažovanog na izradi navedenih dokumenata. Tom prilikom dao je osnovne informacije o podršci i smjernicama Svjetske banke u pripremi TTFP projekta, njegovim ciljevima i planiranim rezultatima. Pored toga, predstavljene su tri komponente TTFP projekta, kao i pripreme aktivnosti koje je stručni tim sproveo u prethodnom periodu, a koje su rezultirale izborom podprojekata koji će se realizovati u Crnoj Gori i izradom svih ključnih dokumenata neophodnih za početak sprovođenja TTFP projekta. Ove informacije poslužile su kao uvod u detaljno predstavljanje dokumenata.

Socijalna specijalistkinja, angažovana od strane Ministarstva kapitalnih investicija na izradi predmetnih dokumenata, predstavila je glavni obuhvat i rezultate svog rada. Gđa xxxx je dala relevantne osnovne informacije o TTFP projektu i odabranim podprojektima koji će se realizovati u Crnoj Gori, kao i o zahtjevima Svjetske banke. Nakon uvodnog pregleda, gđa xxxx je predstavila svaki od dolje navedenih dokumenata:

- Okvir za upravljanje životnom sredinom i socijalnim pitanjima (ESMF)
- Plan ekoloških i socijalnih obaveza (ESCP)
- Plan angažovanja zainteresovanih strana (SEP)
- Okvir politike preseljenja (RPF)
- Plan upravljanja radnom snagom (LMP)

Fokus njenog izlaganja bio je na rezultatima ekološke i socijalne procjene poznatih projekata u okviru Faze 2 TTFP-a, kao i na okvirnim procedurama koje će usmjeravati dalje sprovođenje svakog podprojekta u oblastima procjene ekoloških i socijalnih rizika, angažovanja zainteresovanih strana, preseljenja i upravljanja radnom snagom. Poseban akcenat u njenom izlaganju stavljen je na obaveze PIU-a i ulogu opština u ovom procesu.

Diskusija – sažetak diskusije

Sastanak je završen u 14:00 časova.

Fotografije

+ Spisak učesnika